

Fadil ČETNIŠTVO I Ademović

ČETNIČKA PROPAGANDA
U JUŽNOSLAVENSKIM ZEMLJAMA
U DRUGOM SVJETSKOM RATU

KULT
B

I tom

Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA
U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA
U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941-1945/

Izdavač: **KULT**
 kultb@bih.net.ba

Suizdavač: Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača i urednik:
Mustafa M. Kapidžić

Recenzenti:
Dr Latinka Perović
Dr Dragoljub Petrović

Dizajn i DTP:
KULT-B / Samira Gorančić

Dizajn korice:
KULT-B / MMK

Štampano u BiH - *BLICDRUK Sarajevo*

CIP - Katalogizacija o publikaciji Nacionalna i univerzitetska
biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94-323.14(497.1-163.41)"1941/1945"

ADEMović, Fadil

Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u
Drugom svjetskom ratu (1941-1945).

T. 1. Sudionici velikih obmana

Fadil Ademović. - Sarajevo : Kult B : Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2009. - 864
str. : 25 cm. - (Biblioteka Dokumentum / Kult B)
Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-684-02-9

COBISS.BH-ID 17658118

Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA
U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA
U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941 - 1945/

Sudionici velikih obmana

Prvi tom

Knjiga prva

KULT Sarajevo, 2009

SADRŽAJ

- 17 Riječ izdavača
21 Predgovor: Od britanskog štićenika do okupacionog partnera

Uvodni dio:

POJAVA ČETNIŠTVA I PROPAGANDA ČETNIČKE TRADICIJE U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA DO 1941.

- 33 Postanak četničkih udruženja i njihovo organizovanje
35 Četništvo u periodu između dva svjetska rata (1918-1941)
37 Program i opcije Velike Srbije
38 Svojtanje Bosne i Hercegovine i srbiziranje Muslimana
42 Predratno i četništvo nakon okupacije 1941.

Prvi dio:

SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I FAŠISTIČKA OKUPACIJA ZEMLJE 1941.

- 47 Okupacioni i kvislinški režim sa međusobno sukobljenim interesima
50 Propaganda i "krivica" za aprilsku katastrofu
51 Ko je kriv za vojni slom i okupaciju zemlje?

Ustanak i počeci formiranja ustaničkih oružanih formacija

- 54 Dva suparnička pokreta i njihove suprotstavljene političke i vojne strategije
55 Pukotine u ustanku i diobe među ustanicima
56 Rascjep na četnički i partizanski smjer
58 Raskol među ustanicima i "Gerilca"
62 Pokušaji mirenja i saradnje u dva protivnička tabora
66 Inicijative za potčinjavanje partizana Dražinoj komandi

Konačna dioba među ustanicima na dva međusobno sukobljena pokreta

- 67 Kratko vrijeme partizansko-četničke saradnje
69 Prvi četničko-partizanski oružani sukob
71 Raskol u Srbiji
72 Kraha prvog sporazuma četnika i partizana u Bosni
74 Lukavstvo kao put do razlaza
75 London i ustanički sukobi u Jugoslaviji
77 Od Draže preko premijera do sovjetskog ambasadora Bogomolova

Nadmetanje u tome ko je prvi počeo borbu - partizani ili četnici

- 78 O sporenjima: Ko je digao ustanak protiv okupatora?
81 Svojtanje Dana ustanka i njegove proslave

Drugi dio:
**POSTANAK RAVNOGORSKOG POKRETA I DRUGIH ČETNIČKIH CENTARA
U SRBIJI I IZVAN SRBIJE 1941.**

- 87 Kako je počelo?
89 Stvaranje drugih četničkih grupacija u Srbiji
91 Četnici Koste Pečanca – "Kandilo naše slobode"
92 General Milan Nedić i kvislinška vladavina u Srbiji
94 Potpisivanje Nedićevskog "apela Srpskom narodu"
95 Srpski dobrovoljački odredi Dimitrija Ljotića
96 Legalizacija ravnogorskih odreda pod fašističkom vlašću
99 Kraljevina u strateškom cilju Ravne Gore

Neka specifična obilježja u formiranju četničkih centara i njihove propagande izvan Srbije

- 100 Nastajanje četničkih centara u južnoslovenskim zemljama
103 Brojnost i rasprostranjenost četničke vojne organizacije u Bosni i Hercegovini
104 Četništvo i njegova propaganda u Sloveniji
107 U Vojvodini i Slavoniji – komande bez jedinica

Treći dio:
**ZAČECI ORGANIZOVANJA I SPECIFIČNOSTI U NAČINU PROŠIRIVANJA
RAVNOGORSKOG POKRETA U OKVIRIMA CIJELE ZEMLJE**

Pokušaji uspostavljanja jedinstva i centralnog političkog i vojnog rukovodstva

- 111 Povezivanje četničke organizacije
114 Zajednički imenitelj ravnogorskog pokreta
115 Dražini komandni i propagandni emisari
119 Prve javne poruke prvih emisara sa Ravne Gore
123 Komandant podruku sa Nijemcima
125 Dangićevi prvi koraci u kolaboraciju
125 Prodiranje ravnogorskih ideja u Hrvatsku
127 Londonski radio, major Boško Todorović i Britanac Dikin
129 Propaganda i četnički pučevi u partizanskim odredima
134 Rusi, partizani sa KPJ na čelu kao trockisti, Crvena armija i četnici
139 Propaganda slika četničkih protivnika
141 Četnička glasila o NOP-u i partizanima
142 "Zvonimo na sva zvona i zovemo na put spasenja"
145 Najveće smetnje za ostvarenje četničkih ciljeva
145 "Partizani veće zlo od deset okupatora"
148 Stalno važeći stav "odvrćati stanovništvo od saradnje sa partizanima"
149 "Uspešna akcija moguća pomoću direktiva Radija London i Moskva"
149 "Idi mudro, ne pogini ludo!"
151 Poziv u bratski zagrljaj protiv "komunističke aždaje"
151 "Razobličavati smelo i bez kolebanja"

Četvrti dio:
**KARAKTERISTIKE RAVNOGORSKOG POKRETA KAO VOJNE I
POLITIČKE ORGANIZACIJE**

Strategija "čekanja" na oružanu borbu

- 155 Kako je uspostavljena vojna organizacija ravnogorskog pokreta
158 I vojni i politički karakter pokreta
160 Propaganda "čekanja" i odlaganja borbe protiv sila osovine
167 "Ko hoće borbu nek se odmakne dalje od nas"
168 Trpaju se u antifašistički pokret
170 "Ispustili smo inicijativu iz ruku"
172 Politika "odgovarajućeg momenta"

Peti dio:
RAVNOGORSKI POKRET KAO VOJNA ORGANIZACIJA

- 177 Glorifikacija vojne vještine i školovanosti Dražinih oficira
180 Istina o Dražinim oficirima po ocjeni komandanta Dušana Radovića
184 Poremećeni vrijednosni kriteriji
185 Privid jedinstva komandovanja
186 Surevnjivost, sukobi, zavist, svade i rivalstvo među komandantima
188 Regrutacija kao izvor ljudstva za četništvo
189 Preuveličavanje brojnog stanja četništva
190 Nepostojeće divizije u inostranstvu
193 Gerilski način ratovanja u četničkom poimanju i u partizanskoj izvedbi
199 Diverzije i sabotaže "kao neefikasan oblik borbe" protiv okupatora
201 "Stvorili smo groblje željezničkih vagona"
202 Kako je pravdana totala pasivnost ravnogoraca u aktivnostima protiv sila osovine i kvislinga

Šesti dio:
RAVNOGORSKI POKRET KAO POLITIČKA ORGANIZACIJA

- 211 Vlast četnika i njihova "slobodna teritorija"
212 Pokušaji političkog organizovanja stanovništva
215 Strah od omladine i njenog ustanka
218 O ženama, njihovom mjestu u društvenoj ulozi po četničkom poimanju
223 Narodni ravnogorski odbori i propaganda
224 Srpska inteligencija i ravnogorski pokret
229 Četničko ratno sudstvo
231 Seljaštvo u fokusu propagande
233 Prepušteni promidžbi partizana

Prebjezi iz jednog u drugi tabor - partizanski ili četnički

- 234 Nepostojanost u političkom opredjeljivanju ustanika
236 Propagandna bitka za prebjegao kao "zalutale sinove"
240 "Ljevičarenje" i prebjezi
240 "Oni nisu naše krvi srpskog imena"

Sedmi dio:

PROGRAMSKA OSNOVA ČETNIČKOG POKRETA I NJEGOVE PROPAGANDE

- 251 Nastanak programa ravnogorskog pokreta i njegove bitne odrednice
253 Programska obilježja Elaborata o Dinarskoj diviziji
255 Priručnik sa direktivama
257 "Grupa trojice" i Stevan Moljević u njoj - mozak propagande
258 Moljevićeva osnova Velike Srbije
262 Metamorfoza propagandne retorike - od antiokupatorske do prookupatorske

Osmi dio:

STRATEGIJA NACIONALNE PROPAGANDE U RAVNOGORSKOM POKRETU

Sistem instrukcija za praktičnu izvedbu nacionalne propagande

- 271 Propagandno-psihološki rat i njegov uticaj na borbeno raspoloženje naroda
274 Propaganda isto što i oružana akcija
274 Dražine direktive o ciljevima propagande
277 Priručnik o tome kakva treba biti četnička propaganda
280 Instrukcija prva: Istorijska misija - mesijanstvo srpskog naroda
281 Instrukcija druga: O ulozi Rusije
284 Instrukcija treća: Razvijati svijest naroda
285 Instrukcija četvrta: Kritika prošlosti u prethodnom režimu
287 Instrukcija peta: Strategija "čekanja" u propagandnim direktivama
289 Instrukcija šesta: NOP i njegova propaganda
292 Instrukcija o kralju u četničkoj dioptriji
293 Propagandna instrukcija o otadžbini
293 Instrukcija o "veri, pobožnosti i crkvi"
294 Instrukcija o unutrašnjim i spoljnim neprijateljima
295 Uz pisane i usmene instrukcije
297 Instrukcija o taktici do krajnjeg cilja četničke borbe
299 Telegrafске instrukcije: Friziranim informacijama zavaravati narod i vojnike
301 U laži su kratke noge
303 "Tajms" u četničkom letku
304 Zaokret Saveznika prema četnicima i nova instrukcija

Deveti dio:

JAVNA GLASILA U FUNKCIJI ČETNIŠTVA, KVISLINŠKIH VLASTI I OKUPACIONOG SISTEMA

- 313 Glavni oblik propagande na terenu
314 "Leci okrepljuju i ujedinjuju narod"
314 Novinske agencije
318 Mladen Žujović: "Lecima udaram po partizanima i ustašama i donekle ih zbunjujem"
319 Listovi ravnogorskog pokreta
329 Četnički i propagandni centar u Splitu
333 Velikospstvo i jugoslovenski nacionalisti
336 NARAP u ime radničkog pokreta
336 Tehnika i propagandni materijal u rančevima
338 Organizacija četničke propagande
339 Stevan Moljević i propaganda
342 Štampa u Beogradu i Srbiji (1941-1943)
343 Kvislinška propaganda Nedićevog režima u Srbiji
345 Fabrikovanje brošura u službi okupacione i kvislinške propagande
349 Glasila ratnih zarobljenika u logorima i četništvo

Deseti dio:

PROPAGANDNE INSTRUKCIJE U SUKOBU SA PRAKSOM

- 355 Njemački general Lutera o četničkoj propagandi
356 Četnička propaganda u urbanim sredinama
357 Pokušaji sa tajnim propagandnim komitetima
360 Propaganda po Jevđeviću i Bačoviću: "Ne sprovodimo propagandu po šablonu"
362 "Laganje i hvalisanje u maniru četničke propagande"
363 Otkud "začmalost i mrtvilo u narodu"
368 Represija kao propagandna djelatnost
371 Leci u odredskim fijokama
372 Fond za propagandu
376 U proglasima vojni porazi pretvarani u uspjehe

Jedanaesti dio:

ČETNIČKA PROPAGANDA I KOLABORACIJA RAVNOGORSKOG POKRETA SA OKUPACIONIM I KVISLINŠKIM SNAGAMA

Propaganda i četničko-njemački sporazumi u Srbiji

- 381 Njemačko-četnička saradnja u Srbiji
382 Hronika početaka Dražine kolaboracije

387	Četnici silaze u okupirane gradove
389	Kolo vode komandanti
392	Zbližavanje sa Nijemcima
395	U istom frontu na istim linijama
396	Njemački oficiri u četničkim štabovima
397	"Oni su spremni da u potpunosti saraduju s nama"
400	Faktor stabilnosti okupacionih sistema
401	Uzajamni interesi - osnova kolaboracije
402	Od pritvorne do otvorene i aktivne saradnje
405	Žito za Nijemce: Izdašni liferanti za račun okupatora
407	Plakatirana objava za ucjenu Mihailovića
409	NDH i četničko-njemačko zблиžavanje
410	Svoju saradnju sa fašistima pripisuju drugima
411	Ny Dag: "Mihailović priznaje svoju izdaju"

Četništvo i njegova kolaboracija sa Italijanima u italijanskoj okupacionoj zoni

412	Italijansko-četnička saradnja i na njoj zasnovana propaganda
414	Italijanska okupaciona propaganda
415	I pismeni sporazum, i usmeni dogovor
417	Četnički izaslanici kod italijanskih komandi
420	Četništvo kao dio okupacionog režima
423	"Pomračeni vidici naroda na duhovnoj stranputici"
426	"Interesi identični sa okupatorskim"
429	Vojvoda uživa gostoprimstvo italijanskog generala
430	Šta ih je zблиžavalo a šta razdvajalo?
433	Četnički leci iz italijanskih aviona
435	Kapitulacija Italije i osipanje četničkih jedinica

Dobroslav Jevđević kao spasitelj, prijateljni političar i ratni vojvoda

436	Šovinizmom zatrovana "pisma prijateljima"
439	Obuzet mržnjom prema Muslimanima
440	Persona grata kod Italijana

Mostar pod Italijanima, ustašama i četnicima

442	Hrvatske vlasti u kasarnama
442	Mostar raspolučen na dva dijela
444	"Cveće i ljubav" prekriveni "strahom i neizvešnošću"

Saradnja četnika sa ustašama i endehazijskim vlastima

448	Zajednički interesi četničko-ustaške saradnje
449	Tri razloga za zблиžavanje četnika i ustaša
449	"Partizansko pitanje" u novom svjetlu
450	Za Dražu se četničko-ustaški sporazumi "kao takvi daju razumeti"
451	Pametnija među četnicima po londonskom radiju
452	"Priznaju vrnovništvo NDH i njezinog poglavnika"
453	"Pridobivanjem četnika smanjujemo broj onih koji se bore protiv nas"
458	Četnici u ustaškoj promidžbi
460	U raskoraku sa stvarnošću

Dvanaesti dio:

PROPAGANDA U FUNKCIJI PRIJETNJI KAO OBLIKA TERORA I PRIJETNJA KAO STRATEŠKA KOMPONENTA PROPAGANDE

469	Okupacione sile i teror
471	Terorisanje ljudi prijetnjama: "Ognjem i mačem ugušićemo one koji drugačije misle"
472	"Katolike ćemo vješati a Muslimane klati"
474	"Hrvatske i Hrvata mora nestati"
475	"Hrvati kao ustaše i ustaški agenti svrstavaju se u partizanske jedinice"
476	Stihovane prijetnje nesrpskom stanovništvu
477	"Osvetite se u krvi"

Teror osvete "kao svete dužnosti svakog četnika"

479	Vojska pravde i odmazde
480	Primjena terora i osvete planirana u vrijeme rata, ali i nakon njegovog završetka

Propaganda pljačke kao "prirodne stvari predominantnog instinkta" ili prvog osnovnog motiva četničkih boraca

482	"Zmije i meseca neće ukrasti, a sve ostalo hoće"
483	"Iz Prozora nose sve što im je pljačkom palo u ruke"
483	Uz otimanje pokretne uništavanje nepokretne imovine
484	"Kod sviju jedinica caruje pljačka - niko je ne sprečava"
485	Četničku pljačku propaganda pripisivala partizanima
487	Pokušaj objašnjenja fenomena pljačke "kao negativne pojave"
488	Progoni ljudi sa vjekovnih ognjišta u muhadžirluk
489	Otimačina zvana rekvizicija u novcu i naturi

Metode i oblici terora i zločina

492	Žrtve u životima i materijalnim dobrima
493	Major Jezdimir Dangić i pokolji na gorazdanskom mostu
494	Razdoblje listi famoznog slova "Z"
500	Represija i propaganda
502	Silovanje žena kao oblik terorističke aktivnosti
504	Seksualna nasilja i nad Srpkinjama
505	Prisilno prevođenje na pravoslavlje
507	Preobraćanje u katoličku vjeru spasava imovinu i živote

Trinaesti dio:

PROPAGANDA KAO PRETHODNICA I PRATILAC ZLOČINA I GENOCIDA

513	Iz dva pravca genocid nad Muslimanima
518	Odmazda kao pravilo
519	Na ideološkoj i nacionalnoj osnovi
521	Ko nije s nama - protiv nas je
522	"Srpske zemlje biće očišćene od Katolika i Muslimana"

<i>Muslimani: u optici ravnogorske ideologije</i>	
525	"Muslimansko pitanje" po viđenju vodstva ravnogorskog pokreta
527	Ubijani pod izlikom "borbe protiv komunizma"
528	"Ustaški zločini tudi hrvatskom narodnom karakteru"
529	"Izuzetak su oni Muslimani koji su po narodnosti Srbi"
532	Proglasno Dražino obećanje Muslimanima
533	Uzdizanje zločina kao junaštva
534	Metodi i ciljevi srpske politike u toku rata
535	Nesrpsko žiteljstvo "Velikosrpske zemlje"
538	Što znači "dati momenat za konačni obračun"?
542	Manipulacija brojem žrtava i stradanjima

Četnaesti dio:

1943.: OPERACIJA "WEISS" I POČETAK KRAJA ČETNIČKIH FORMACIJA

Od Bihačke republike 1942. do AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine

549	Početak kraja: Vojni poraz na Neretvi
552	Zatajio kao vojni komandant
553	Ni dobar političar, ni vrstan strateg
554	Porazi proizvedeni u pobjedi

AVNOJ u četničkoj propagandi

556	Prelomne odluke 1943. godine i svjetska javnost
557	NOP kvalifikovan kao teroristički pokret
558	Bjesomučna kampanja protiv avnojevskih odluka
560	AVNOJ i ZAVNOBIH u četničkoj propagandi i ustaškoj promidžbi
563	Dva suprotstavljena pokreta i podudarna propaganda ustaša i četnika
564	AVNOJ 1943. i Svetosavski četnički kongres u selu Ba 1944. godien
566	Kola krenula u sunovrat
566	Reagovanja na ukinuće Treće internacionale
568	Četnička propaganda i zagonetka zvana Tito
574	"Ko se krije pod imenom Tito i koji su mu konačni ciljevi?"

Političke polemike i propagandna nadmetanje

576	Sukobi na političko-propagandnom planu
580	Polemika podmetanja
581	Raspirivanja mržnje prema nesrpskim narodima
585	Tri cilja propagandnog trika vlasti NDH
587	Podmetanje vojvodi Dobroslavu Jevđeviću
588	Četnička zapovijest ustašama
589	Krivica je uvijek na protivniku
590	Šta su htjeli da kažu?

Tri pokreta - tri pristupa nacionalnom pitanju u Jugoslaviji

591	Sudari velikodržavnih ideologija
593	Rješenje "Srpskog pitanja" na ustaški način

596	"Srpsko pitanje" po četnicima
599	Nacionalna politika i propaganda mržnje
603	NOPOPOVSKA politika naspram fizičkog istrebljenja čitavih naroda

Tretman Jevreja u četničkoj propagandi

604	O rasnom odnosu i četničkom pristupu zločinu prema Jevrejima
-----	--

Srpska pravoslavna crkva i njeno sveštenstvo u četničkoj propagandi

608	Sveštenici i ravnogorski pokret
613	Katolički svećenici su - po četničkoj propagandi - istovremeno u službi ustaša i komunizma
614	Na udaru katolički vjernici, svećenici i cijeli hrvatski narod
615	U grotlu razmirica glas razboritosti i tolerancije
617	Vjerski blagdani i njihovo javno obilježavanje u ratnim uslovima

Petnaesti dio:

PROČETNIČKA INICIJATIVA MEĐU MUSLIMANIMA KAO PROMUSLIMANSKA ČETNIČKA POLITIKA

Primjeri svijesti i građanske hrabrosti

621	Antifašističke rezolucije Muslimana protiv terora nad Srbima
624	Zločini četnika pod zelenim barjakom i ustaša sa fesovima na glavi
625	Otpor Muslimana nasilju

Pet političkih opcija u muslimanskom žiteljstvu

628	Proustaška, pročetnička, nopovska, proitalijanska i autonomaska
631	Akcija autonomaša za izdvajanje BiH iz NDH
632	Dvojni aršini i dvostruka igra prema Muslimanima
635	Angažovanje u dva pravca: Svrstavanje Muslimana pod četničku zastavu i četničko "huškanje protiv Turaka"
637	Pokušaji pridobijanja Muslimana u četnike
639	"Škodljivi eksperiment" a Muslimanima
640	Sljedbenici pročetničke politike u Muslimanima
644	Dalje "ubijanje Turaka odvelo bi ih komunistima"
646	Okupljanje Muslimana u novu nacionalnu ravnogorsku vojsku
648	Nepovjerenje prema Muslimanima pod četničkom zastavom
649	Podanička vjernost za poklanje
650	Svjesno samouništavanje nacionalnog dostojanstva
652	Srbi obiju vjera
653	Polemika pisma "mujezina"
657	Uzajamna razmjena optužbi i kontraoptužbi
659	Mustafa Mulalić u Dražinom štabu
660	Privatna pisma i prepiska kao propaganda
665	Dražina zaštita Mulalića na Svetosavskom kongresu u selu Ba
666	Linija razdvajanja Katolika i Muslimana i izazivanje sukoba među njima

- 668 Kokarde pod zelenim barjaci
 671 Svjedočenje Jusufa Uzunovića
 673 Sudbina i kraj vojnih i političkih prvaka muslimanskih četnika

**Šesnaesti dio:
 POKUŠAJ STRATEGIJSKE INOVACIJE RAVNOGORSKOG POKRETA I
 POSLIJERATNOG UREĐENJA JUGOSLAVIJE**

Nedostajući program društvenog probrađaja zemlje nakon rata

- 679 Odsustvo zaokruženog socijalno-političkog programa u Kraljevini Jugoslaviji nakon završetka rata
 680 Kritika prošlosti u ravnogorskoj izvedbi
 681 Napad na nopovsku viziju budućnosti
 684 Iznevjerenja očekivanja slike buduće države

Šta je donio Svetosavski kongres 1944. godine

- 687 Selo Ba naspram Jajca
 690 Šta je rečeno u referatu i kongresnoj rezoluciji
 694 Političko okupljanje u slobodnim srpskim planinama
 695 Svetosavski kongres i prateća propaganda
 697 Vojska kao "narodna demokratija pod oružjem"

Poziv pripadnicima muslimanskog i hrvatskog naroda da se svrstaju pod Dražinu zastavu

- 700 Apel da Muslimani budu uz kralja!
 701 Genocid kao "lokalni slučajevi nepomirljivosti"
 703 Mihailović: "Moramo potpuno zgrabiti Bosnu"
 704 Četnički vrh pod vlašću iluzija
 705 Oспорavanje počinjenih zlodjela
 707 Muslimanska autonomaska tradicija kao protivteža velikosrpskom državnom programu
 708 Podsjećanje na "čistu zajedničku prošlost i uzajamnu krivicu za nesreću"

Novo ustrojstvo vojnih formacija sa hrvatskim i muslimanskim jedinicama

- 710 Četiri vojske u jednoj
 717 Pozivaju se na iskustva Tita i partizana
 719 Od pokolja i progona do poziva "služenja bratstvu Srba i Hrvata"
 722 "Pustimo velike neka se tuku"
 724 Obraćanje domobranima i Hrvatima seljacima
 725 Generali bez vojske

Sedamnaesti dio:

**ANTIPROPAGANDA ČETNIŠTVA I NJEGOVE IDEOLOGIJE:
 TAKO SE KRUNIO UGLED ČETNIKA U NARODU**

Nagovještaji sloma kao konstanta u istoriji ravnogorskog pokreta

- 731 "Vojnički situaciju ne možemo popraviti"
 733 Nagovještaji demoralizacije, anarhije i rasula
 735 "Komandanti svi lažu, po pravilu i to mnogo i bezdušno"
 736 Osiono ponašanje prema nemoćnima i stanovništvu
 740 Niko nikog ne sluša
 742 "Jedna naša gorka istina"
 744 "Sa starešina malodušnost se prenosi na vojnike"
 745 Četništvo protiv četnika
 749 Žale se na narod: "U narodu je razorena duša i bolestan mozak"

Ravnogorski pokret i njegova propaganda u završnici Drugog svjetskog rata

- 750 Ima li spasenja u bezizlazu?
 751 Priželjkivanje međusobnog obračuna unutar antihitlerovske koalicije
 753 Nada u invaziju saveznika na Balkanu
 755 U očekivanju invazije Saveznika
 757 Ko je koga odbacio - četnici Saveznike ili Saveznici četnike?
 761 Sa kakvom parolom izaći pred narod? Zar sa lažima kao do sada?
 763 "Narod će nas ostaviti"
 766 U završnici rata: Biti ili ne biti?
 768 Šta dalje činiti?
 770 Sudbina ispuštena iz ruku
 772 Hod po mukama u glibu totalnog poraza
 775 Beznade i očajanje u sunovratu
 777 Na poprištu izgubljenih iluzija
 779 Draža aktualizuje i traži gerilske akcije
 782 Pokušaji udruživanja četničkih i ustaških snaga na kraju rata

Osamnaesti dio:

**STRATEGIJA PROTIVRJEČNOSTI DRAŽE MIHAILOVIĆA I
 RAVNOGORSKOG POKRETA**

Špijuni i špijunaza u neposrednom Dražinom okruženju

- 789 I žene njemački špijuni protiv ravnogoraca
 790 Nijemci i Dražine šifrovane poruke
 794 Tajnost i "Strogo pov. tajna" koja to nije
 796 Vojno obavještajna i propagandna služba
 797 Tajne se šire u krugovima
 801 OZN-a u vrhu Dražine komande

Kolaboracija kao centralno pitanje ratne politike i uloge četničkog pokreta

- 803 Saplitanja u protivrječnostima
 804 "Iskreni patriota", "tragični idealista" ili "žrtva fanatizma"
 805 Francuski Draža kao de Gaul (?)
 807 Rascep u Dražinom pokretu
 809 Oštar razdor u vodstvu

812	Računao je i vjerovao u čudo kao spas!
814	Hod ka gubilištu
815	Na putu kroz Bosnu
816	U vrtlogu teških zabluda
817	Posljednja instrukcija za propagandu

**Devetnaesti dio:
IZDAVAČKA PRODUKCIJA I PROPAGANDA NAMIJENJENA
REHABILITACIJI SARADNJE ČETNIKA I DRAŽE MIHAILOVIĆA SA
OKUPATORIMA I KVISLINZIMA**

Nacionalistička i kritička srpska historiografija o Draži Mihailoviću i ravnogorskom pokretu

823	Prekrajanje i falsifikovanje činjenica
827	Crno-bijelo tumačenje događaja i glavnih aktera u njima
828	Revizionizam istorijske istine
830	Antipartizansko i pročetničko izdavaštvo
832	Kako se iskrivljuje slika istorijskih zbivanja
834	Kolaboracija kao unutrašnja priroda četničkog pokreta
837	Devastiranje savremene istorijske nauke
843	Politička manipulacija avetima prošlosti
846	Fiktivne činjenice po Draškovićevoj odi četništvu
848	Četnici u Srbiji i zakonski proglašeni antifašistima
849	Literatura o četničkom pokretu i Mihailoviću

Umjesto pogovora Prvoj knjizi

851	Gradanski ili oslobodilački rat 1941-1945?
857	Poričanje suštine ratne drame
859	Ključevi do odgovora na pitanje o karakteru rata

Riječi izdavača

U nizu vrijednosti ovog Ademovićevo djela, poštovani čitaoci, nalazi se i obilje sveobuhvatnih dokumentarnih činjenica o četništvu, genezi tog pokreta i programskim ciljevima od njegova postanka. Zahvaljujući tome moći ćete uočiti ideološku potku i povezanost suštinskih ciljeva Ravnogorskog pokreta u Drugom svjetskom ratu sa osnovnim ciljevima režima Slobodana Miloševića. Mada autor u svom tekstu to nije posebno analizirao, navedene bitne činjenice ukazuju na duboku vezu s korijenima ratnog pakla od 1991. do 1999. u nekim južnoslovenskim zemljama, a prije svih u toku agresije SR Jugoslavije - Srbije i Crne Gore, na Republiku Bosnu i Hercegovinu od 1992. – 1995.

Ove četiri knjige – dva toma – objavljujemo kao svjedočanstvo kojim želimo doprinijeti širenju istine o minulom vremenu i "prokletom Balkanu", gdje je donedavno ciklično vaskrsavala ljudska tragedija. Kulminirala je genocidom u Sigurnoj zoni UN-a – Srebrenici, jula 1995., jednim od mnogih užasnih zločina u Bosni i Hercegovini, počinjenog, prema Presudi Međunarodnog suda pravde u Den Hagu, od "pripadnika Vojske i policije Republike Srpske", sljedbenikâ četničkog pokreta Draže Mihailovića i legalnih oružanih snaga SRJ – Srbije i Crne Gore (VJ, MUP R Srbije i druge oružane formacije), te nacionalističkih snaga koje su namjeravale po svaku cijenu ostvariti san *nebeskog naroda* – Veliku Srbiju. Za provedbu tog cilja, planiranog u Beogradu, i otuda izdašno pomaganog i koordiniranog, najbrutalnije su upotrijebljena vojna, politička i propagandna sredstva.

"Vođa bosanskih Srba" Radovan Karadžić, potomak četnika (otac Vuko osuđen na smrt kao pripadnik četničkog pokreta u Drugom svjetskog ratu) i prvi *predsednik Republike Srpske*, bio je važna figura u provedbi tog paklenog plana na području Bosne i Hercegovine.

Komandant Vojske Republike Srpske Ratko Mladić, optuženik za genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, nakon osvajanja sigurnih zona Ujedinjenih nacija – Srebrenice i Žepe – izjavljuje: "Evo nas, 11. jula 1995., u srpskoj Srebrenici, uoči još jednog velikoga praznika, srpskoga, poklanjamo srpskom narodu ovaj grad. I, napokon, došao je trenutak da se posle bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom području".

Nakon ovakve izjave i drugih opštepoznatih činjenica o stravičnim zločinima srpske soldateske i policije nad nedužnim ljudima, i konačne presude Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) o izvršenom genocidu nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini, zvaničnici Republike Srpske – entiteta Bosne i Hercegovine morali su, u interesu srpskog naroda, javno i nedvosmisleno osuditi njima dobro znane zločince i institucije – organizatore tog pogroma. Oni, nažalost, još uvijek neće da to učine. Umjesto da se javno odreknu te sramote, i u interesu srpskog naroda (kao što je to učinio

predsjednik Čavić), mnogi nastoje genocid u sigurnoj zoni UN-a – Srebrenici, kao i drugim mjestima BiH koju su u ratu kontrolisali, minimizirati a neki ih čak i negiraju. I ne samo to! Oni očigledno još uvijek ne odustaju od suštine nacionalističkog političkog programa inspirisanog velikosrpstvom. Prema onom šta govore i šta rade drugačiji zaključak se ne može izvesti. Dr. Premost Ravnogorskog četničkog pokreta, naprimjer, da u vrijeme obilježavanja godišnjice genocida, te neizmjerne tragedije Bosne i Hercegovine, organizuju masovni skup "ukrašen" transparentima "nož žica Srebrenica" (!!) i četničkim simbolima: crnim zastavama sa mrtvačkim glavama, kokardama, kamama i drugim obilježjima zločinaca pod (i sa) kojima su vršeni pokolji na mostovima Drine i mnogim drugim stratištima Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, u sprezi sa okupatorom i ustaškim zlikovcima.

Koliko se krivotvore i sakrivaju činjenice o ulozi četničkog pokreta Draže Mihailovića u Drugom svjetskom ratu gotovo podjednako se iskrivljuje slika istorijske istine o osvajačkim ratovima R.Srbije i Crne Gore, genocidu i drugim zločinima 90-tih godina XX stoljeća na tlu R. Bosne i Hercegovine. Revizija istorijske nauke, osporavanje činjenica o tome ko je i na čijoj strani bio u Drugom svjetskom ratu, odslikavaju se u zvaničnim ocjenama zbivanja o nedavnoj ratnoj kataklizmi, – izbjegava se nužnost suočavanja sa istinom da je srbijansko rukovodstvo pod vođstvom Slobodana Miloševića, i supervizijom srbijanske intelektualne elite, krvavo rasturilo SFR Jugoslaviju. – Još uvijek se u Srbiji ne prihvata činjenica da je Srbija bila prva republika koja se protuustavno otcijepila od SFRJ. Svojim Ustavom iz 1990. godine R.Srbija se proglasila samostalnom i suverenom državom. U osnovi te njene secesije planirano je da se – uz pomoć oružanih snaga JNA/VJ, policije, specijalnih jedinica, SDB-a, i drugih formacija – političkih i propagandinih sredstava – stvori *skraćena* Jugoslavija, država u kojoj bi dominirala Srbija Miloševićevog režima. Milošević je tada izjavio: "Slovenija može izaći iz Jugoslavije, ako to želi...". Upravo tom izjavom on je javno obznanio namjeru stvaranja *velike* Srbije, odnosno, razbijanje SFR Jugoslavije. Srbija je u svemu postupala tako kao da nema obaveza poštivati savezni Ustav i zakonodavstvo države u čijem je sastavu tada bila, i to godinu dana prije proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske! Donošenjem svog Ustava Srbija je samovoljno i demonstrativno preuzela i sve ključne nadležnosti od savezne države u vrijeme dok je ta država još postojala: odbranu, međunarodne odnose, Narodnu banku i drugo. Dakle, mnogo prije Slovenije i Hrvatske, Srbija je donijela i mnoge zakone koji su bili u nadležnosti tadašnje federacije, to jest u suprotnosti s njima: ukinula je, naprimjer, autonomne pokrajine Vojvodinu i Kosovo.

Krajnji cilj tog režima, van svake sumnje, bio je: ostvariti velikosrpsku fikciju – Veliku Srbiju u kojoj će "svi Srbi živjeti u jednoj državi" – koja je utemeljena na srpskom projektu, razvijenom i operacionaliziranom brojnim programsko-planskim i akcionim dokumentima, od Načertanja do Memoranduma SANU-a.

U neposrednoj vezi s tim je i izjednačavanje četničkog sa antifašističkim narodnooslobodilačkim pokretom; u Srbiji su, nedavno, čak i zakonom izjednačena prava četnika i partizana s namjerom da se rehabilituje četništvo i četnička ideologija iz Drugog svjetskog rata, i njegove predvođnike Dražu Mihailovića, Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i druge. Osmišljeno i sistematično se organizuje političko djelovanje tog pokreta da bi, pored ostalog, sakrili njihovu četničku kolaboraciju, ne samo sa silama Osovine, koje su povele osvajačko/fašistički rat, pa tako izazvale Drugi svjetski rat, nego i sa kvislinzima koji su bili u službi tih okupatorskih ciljeva. Zato treba jasno upozoriti da negiranje (posebno javno) činjenica o ulozi četnika u Drugom svjetskom ratu, koje je nedvosmisleno i nepobitno utvrdila istorijska nauka (da su četnici otvoreno saradivali sa okupatorima) znači raspirivanje međunarodne mržnje i pripremu za ponovno krvoproliće u Bosni i Hercegovini.

Van svake sumnje radi se o osmišljenom političkom planu, naročito u Srbiji, Crnoj Gori, a i u bh entitetu Republici Srpskoj, prema kom se, i dandanas, organizuju formalne i neformalne grupe, posebno izdavaštvo publikacija četničke provenijencije. Njihova su nastojanja sistematična i neskrivena: prva se tiču revidiranja mjesta i uloge antihitlerovske koalicije na prostoru ex Jugoslavije – u tom sklopu i antifašističke orijentacije Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP), a druga na krivotvorenje uloge onih snaga što su u ratnom razdoblju od 1941.-1945. preuzeli funkciju kvislinga sa naci-fašističkim okupatorima. NOP i partizani se permanentno kleveću, ne samo u južnoslovenskim zemljama, već i u državama saveznicama antifašističke koalicije. Osporava se i nepobitna istina da su NOP, partizanski pokret i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) bili čvrsto integrisani u antifašistički blok i oružani otpor koalicije – Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez. Iako je, de facto i de iure, takav sud nemoguće osporiti, ipak se, i u današnjoj četničkoj propagandi, negira ta nedvosmislena ocjena relevantne svjetske istorijske znanosti. – Oni bezobzirno osporavaju veliki doprinos oružanih snaga i NOP-a Jugoslavije, antifašističkom pokretu i pobjedi nad fašizmom.

Dio izdavačke djelatnosti u Srbiji, Crnoj Gori i, nažalost, u bosanskom entitetu Republici Srpskoj, i s njom saobražena politička propaganda, uzdižu i svrstavaju četništvo u antifašistički pokret (!?) veličajući Dražu Mihailovića i proglašavajući ga *prvim gerilcem porobljene Evrope*; opravdavaju njegovu/njihovu ulogu u okupiranoj Jugoslaviji objavljivanjem desetina knjiga na više hiljada stranica. To izdavaštvo, ipak, neskriveno podržavaju i mnogi političari u Srbiji i Crnoj Gori. Manipulacije i neistine, što je zabrinjavajuće, protiču bez neophodne i adekvatne kritike intelektualne i naučne elite. Suprotstavljaju im se, istini za volju treba naglasiti, pojedini pripadnici onog krila srpske kritičke historiografije koja djeluje paralelno sa nacionalističkom srpskom intelektualnom elitom – većinskom skupinom revizionista istorijskih činjenica. Njima su se suprostavile i neke nevladine organizacije, poput Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i asocijacije nezavisnih srpskih intelektualaca, – naročito

beogradsko Društvo za odbranu istine o Narodnooslobodilačkom antifašističkom ratu 1941-1945. Postojanje takvih snaga u Srbiji, iako u manjini, spriječilo će (nadamo se) potpuno potonuće Srbije i srpskog naroda u naci/onalistički radikalizam. Osim toga, oni svojim djelovanjem pružaju nadu da će se, kad-tad, skinuti hipoteka kojom su ih opteretili političari ala Milošević i "srpski junaci", genocidom u Bosni i Hercegovini i nedavnim ratovima na prostoru druge Jugoslavije.

U Bosni i Hercegovini, pored najcrnijih iskustava sa nacionalističkim ekstremizmom i klerikalizmom, potpuno neočekivano vlada – muk!? Samo časni pojedinci ponekad se oglase u nekim listovima ili drugim javnim istupima ukazujući na svu pogubnost nacionalističke retorike i pokušaja rehabilitacije fašizma u našoj državi, i u neposrednom njenom okruženju. Zato smatramo svojom dužnošću naglasiti da se ničim ne može pravdati što nadležne državne institucije i izdavači Bosne i Hercegovine do sada nisu ponudili javnosti ni jedno ozbiljno djelo kojim bi ukazali na pojavu širenja neistina o istorijskim činjenicama iz naše prošlosti i širenju neo-fašizma, naročito na ovim prostorima. Ukoliko se ovo zlo energično ne suzbije, kao što su to učinile i čine države iz kojih je ratoborno krenulo tridesetih godina prošlog stoljeća, ono će ponovno proizvesti fatalne posljedice, upravo u ovoj našoj napaćenoj Bosni i Hercegovini.

Uviđajući to, naša izdavačka kuća - KULT-B odlučila je, u saradnji sa Institutom za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, bez ičije finansijske potpore, popuniti ovu prazninu u izdavaštvu Bosne i Hercegovine objavljivanjem ova dva toma: *Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)* – *Sudionici velikih obmana (I tom)* i – *Drama istorijskog zaokreta (II tom)* – obimno djelo dr Fadila Ademovića proisteklo tokom desetogodišnjeg istraživanja, koje je uobličio u četiri knjige:

- 1) *Sudionici velikih obmana*
Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)
- 2) *Sumrak četništva i njegove propagande*
Četnička propaganda iz Velike Britanije prema Jugoslaviji /1941-1945/
- 3) *Četnička kolaboracija u američkoj optici*
Četnička propaganda na tlu Sjedinjenih Američkih Država /1941-1945/
- 4) *Diobe i sudari na Balkanu*
Propagandne aktivnosti iz SSSR-a prema Jugoslaviji /1941-1945/

Mustafa M. Kapidžić
Sarajevo, jula 2009.

PREDGOVOR

OD BRITANSKOG ŠTIĆENIKA DO OKUPACIONOG PARTNERA

Odvajkada ključno, ako ne i pitanje svih pitanja, i danas se čini predmetom mnogih preokupacija, različitih pristupa, vještačkih dilema, a ponajviše širokih političkih manipulacija. U stopu ga prate i pokušaji pronalazjenja izokrenutih formulacija mogućih odgovora suprotstavljenih istorijskoj istini. Tim odgovorima se umnožava mozaik isfabrikovanih novih dokaza kojim se nastoji izvršiti revizija istorije Drugog svjetskog rata. I to revizija bitnih naučno meritornih i potvrđenih odrednica njegovog istorijskog ishoda 1945. godine. Izumitelji tih "dokaza", maltene, osporavaju antifašistički karakter one koalicije koja je suprotstavljena hitlerizmu postala pobjednica nad silama Osovine u globalnim razmjerama. Naročito nipodaštavaju jednog saveznika te koalicije u licu Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) na unutrašnjem planu - u južnoslovenskim zemljama od 1941. do 1945. godine. U minulih više desetljeća daju se sračunati, istorijski neadekvatni odgovori na to suštinsko pitanje koje je bezbroj puta opetovano: zbog čega su britanska vlada i njen predsjednik Winston Čerčil (Winston Churchill) krajem 1943. godine prenijeli svoju podršku – materijalnu, moralnu, političku, diplomatsku i propagandnu - sa generala Mihailovića i ravnogorskog pokreta na Tita i Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji?

Stoga nije slučajno već zakonomjerno to što pri definisanju svojih tumačenja suštine toga pitanja slijede, ne bez zluradosti, optužbe na adresu britanske vlade i njenog premijera Vinstona Čerčila. A prema tim odgovorima je Čerčil svojom podrškom omogućio Titu i komunistima *da prigrabe vlast u zemlji 1945*. Takva postavka je na taj način prispjela u posvemašnja razmatranja kao bogomdana konačna istina u nekim južnoslovenskim zemljama. Napose u doskorašnjoj SR Jugoslaviji, odnosno Srbiji i Crnoj Gori, te u Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini.

Iza i ispod iskrivljenih interpretacija moguće je otkriti baš one koji su tim dramatičnim zaokretom u polovini ili završnici Drugog svjetskog rata bili ponajviše pogođeni. Oni skoro svakodnevno obznanjuju tobožnje *nove dokaze friziranjem* fakata i ignorisanjem činjenica. Dok veličaju sve ono što nije suštinsko i bitno za taj zaokret u britanskoj ratnoj politici dotle minimiziraju i devalviraju ono što je istorijski verifikovano. U svoje *nove dokaze* oni involviraju nedokazive tvrdnje. Da su, primjerice, *jugoslovenski špijuni servirali lažne izvještaje Britancima o borbama na jugoslovenskom ratištu*. U tom smislu je i *Tito kao lukavi Zagorac nadmudrio namnog ser Vinstona Čerčila*.

Nezaobilazni su, čak, masoni i masonske veze. I oni su, vele, faktor koji je pridonio prenošenju britanske podrške sa Draže i četnika na Tita i partizane.

To su sterilni pristupi koji ne pružaju povećani fond novih vjerodostojnih podataka. Umjesto njihovog obogaćivanja postojeći i verifikovani se izvrću i prilagođavaju zahtjevima poručilaca ili unaprijed datim postavkama. Čini se podjednako iskrivljavanjem i falsifikovanjem da bi se po svaku cijenu iskotruisao podatak i nazvao *novim dokazom*. To rade nacionalistički historičari, publicisti i lideri mnogih političkih stranaka. Podmeću lažne teze kako je Čerčil, obmanut ili ne, *dozvaao i ustoličio Titovu diktaturu i komunistički poredak u Srbiji i Crnoj Gori*. U Britaniji kao domovini toga velikog državnika na ta podmetanja gledaju sa nelagodom i pozorenjem. Na svu sreću ima u domaćoj javnosti glasova koji odlučno upozoravaju na nosioce tih i takvih teza: kritički se suprotstavljaju njihovoj nenaučnoj praksi. Umjesto da budu na tragu povijesnih činjenica, oni u Čerčilu i saveznicima, šta više, pronalaze *žrtve vješto vodene internacionalne komunističke propagande u korist Titovih partizana*. Tvrdi da je u tom pravcu djelovala i dobro organizovana mreža dezinformacija unutar britanskih obavještajnih struktura. Posežu i za *prodorom Kominterne u sve grane britanske obavještajne službe*; to je, navodno, *bilo od sudbonosnog uticaja ne samo na ishod stvari u Jugoslaviji već i u Evropi i u svetu*. Ocjenjuju da su, pri tome, presudnu ulogu odigrale tzv. *krvice*, drugim riječima komunistički, tojest, *sovjetski špijuni instalisani u Upravi za specijalne operacije Velike Britanije (SOE) te u drugim mehanizmima britanske ratne organizacije*. Te *krvice* su, po tom tumačenju, uživale podršku ljevičarski nastrojenih službenika i oficira. Uspjele su, zahvaljujući toj pomoći, u *friziranju i fabrikovanju izvještaja o ratnim zbivanjima u Jugoslaviji, kolaboraciji četnika sa okupacionim i kvislinskim vojnim formacijama i borbi NOVJ-a i POJ-a*. Prezentirani Forin ofisu, britanskoj vladi i premijeru Čerčilu ti su frizirani i falsifikovani izvještaji, vele, stvarali *lažnu sliku o antifašističkoj borbi partizana i kolaboraciji četnika*. Da načini tako kardinalnu grešku - da prigrliti Tita i komuniste - Čerčil je, po zastupnicima ove teze, *bio pod stalnim uticajem dezinformacija*.

S tim u saglasnosti vještački ispostavljaju nedoumice i roje neosnovane dileme. Od početka su obznaneli ofanzivno htijenje da ospore verifikovane istorijske istine. U tu svrhu čine bezočne falsifikate da bi, pošto-poto, stekli u povijesti poželjne izmijenjene stavove i ocjene, a odbacili važeće kao potvrđene i nesporne. Zahtjeve za reviziju istorijskih činjenica ustoličili su još početka 80-tih godina XX vijeka. Uporedo sa dolaskom na javnu scenu populizma i *dogadanja naroda*. Time su izrodili sveopštu halabuku u kojoj se brzo gubio svaki glas razboritosti ili ukazivanje na neophodnost razumnog pristupanja životnim faktima. Najširu javnost godinama, evo već i decenijama, zasipaju javnim istupanjima usmjerenim ka iskrivljenoj percepciji ratne prošlosti i stvarnih zbivanja u periodu od 1941. do 1945. godine. *Otkrivaju i pronalaze tobože nove uzroke*, imenuju druge glavne krivce za istorijski ishod rata i njegovu osnovnu rezultantu na domaćem tlu u južnoslovenskim zemljama.

Za falsifikovane se, čak, proglašavaju i oni dokumenti što nose potpise Draže Mihailovića, a upućuju podređene četničke komande na pomirljiv stav i saradnički odnos prema okupatorima i kvislinzima.¹

Dokumenti sa Dražinim potpisom usmjeravaju četničke komandante i na provođenje nacionalističko-šovinističkog ravnogorskog programa za stvaranje etnički čiste Velike Srbije. I mnogi profesionalni historičari u zvaničnim institucijama prihvataju objašnjenja o *komunističkim falsifikatima*. Među njima i neki od onih koji su u prijašnjim godinama svojih istraživanja obznanjivali i posve drugačije sudove i gledanja na kolaboracionistički karakter četničkog pokreta. *Protivno svijesti i savjesti oni pravdaju četničku nacionalnu izdaju i kolaboraciju sa nacističkim i fašističkim porobljivačima zemlje* - piše historičar dr. Branko Latas u svom radu naslovljenom *Kolaboracija sakrivena sa tri tačke (...)*, Beograd, 2002.

U objavljenim priložima, potpisanim od privrženika *nove istorijske škole*, tri tačke (...) skrivaju one dijelove u generalovim direktivama, naređenjima i uputstvima kojima se nedvosmisleno potkrepljuje ta kolaboracija i oružana pasivnost ravnogoraca. Dr Latas smatra da je dobro što su se pojavile te publikacije. Mnogi su tako stekli priliku da budu razočarani njihovim sadržajima. Najvećma oni što su očekivali da će samom pojavom tih obmana i falsifikata konačno biti otklonjene nevjericu i sumnje ne samo neupućenih u četničku stvarnost već i onih naučnoistraživačkih djelatnika, koji se zbog ličnih interesa priklanjaju ovoj ili onoj opciji. Sada je jasno da ne postoje ni falsifikovana ni sklonjena dokumenta od strane *partizanskih pobednika*. Posebno nisu uništena ili sakrivena ona što bi, makar u nekoj mjeri, mogla ublažiti razmjere i domete saradnje ravnogoraca i njihovog vodstva sa nacifašistima.

Sa svrstavanjem ravnogorskog pokreta među antifašističke i oslobodilačke istovremeno je otpočelo euforično pozivanje na pomirenje unutar srpske nacije. U tim pozivima su širene tvrdnje da su četnici, jednako kao i partizani, dali svoj obol antifašističkoj borbi u Jugoslaviji.² Samo zato što su NOP i partizani vješto vođeni, oni su kod antihitlerovske koalicije priznati na antifašističkoj strani. Četnicima, zbog vladajuće nepravde, to nije pošlo za rukom. Oni su izdajom, vele, prije svega od Čerčila, potisnuti u drugi plan i ustranu. Tako je izgledala prva faza izmiriteljske euforije u Srbiji.

1 U svom feljtonu (*Duga*, septembar 1991.) Radovan Kalabić kaže da mu nije poznato da je Draža *bilo kada i bilo gde potpisao neki sporazum sa Njemcima*. Ne postoji čak ni jedna fotografija na kojoj bi komandant ravnogorskog pokreta stajao uz pripadnika moćne Hitlerove armade. Autor toga feljtona ne kaže da to ne znači da Dražin pokret nije saradivao sa okupatorima i kvislinzima. Kao da nepostojanje pismenog sporazuma sa Dražinim potpisom, te odsustvo njegovih fotografija sa Njemcima, znače da nema mnogo drugih dokumenata, pisanih sporazuma i fotografija iz kojih se može vidjeti da je Dražin pokret do grla bio u glibu te saradnje i kontakata sa okupacionim formacijama i režimima koje su oni uspostavili. Autor dopušta tu mogućnost i iznosi neke primjere te saradnje i pisanih sporazuma, ali to pripisuje isključivo pojedinim komandantima.

2 Partizani se pri tome poistovjećuju sa komunistima.

Drugu fazu te kampanje označava najšire angažovanje štanpanih i elektronskih medija, uz pomirljiv stav zvanične politike u Srbiji. Ta faza je karakteristična po negiranju bilo kakve oslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Ukoliko je i bilo te borbe nicala su optužbe za način njenog vođenja i trajanja. Ona je kod okupacionih formacija navukla gnjev na srpski narod. Kaznenim ekspedicijama izvedene su represalije i odmazde koje su, po tim tvrdnjama, uzrokovale velike i nepotrebne žrtve. Malo je koga brinulo što se takvim tumačenjima nipodaštava antifašizam, te skrnavi oslobodilačka i slobodarska tradicija srpskog nacionalnog korpusa. Svjesno se ispušta iz vida kako je ta borba bila osnovna pretpostavka za opstanak toga naroda. Pristajući uz režim Slobodana Miloševića, naglo i bandoglavo, revizionizam istorije prihvatili su i mnogi nekadašnji pripadnici partizanskih formacija. Premda su bili učesnici ratnih zbivanja na strani NOP-a pali su pod sumnju u ispravnost vlastitih postupaka i opredjeljenja u NOB-i. Neki od njih su to objašnjavali *željom da isprave navodnu istorijsku nepravdu*. Nepravdom nisu smatrali četničko svojatanje partizanske antifašističke borbe i njenih tekovina. Kako ta četnička borba protiv okupatora jednostavno nije viđena u praksi, na strani antifašizma u toku četverogodišnjeg rata, otvoren je proces izmišljanja i konstruisanja raznih opravdavajućih postupaka. Što se ta tobožnja antifašistička borba ne može potvrditi istorijskim faktima, objašnjeno je da su svi afirmativni povijesni dokumenti uništeni od strane *pobednika*.

Da bi se bilo koji u osnovi kolaboracionistički pokret, kao što je četnički, svrstao u borbeni front antifašizma ne biraju se sredstva u medijskom komuniciranju, naučnim i nastavnim ustanovama, javnim nastupima vezanim za različite političke i druge kampanje. Dr Branko Latas obznanjuje kako se, u službi toga cilja, prenose i plagiraju radovi pripadnika četničke emigracije nakon Drugog svjetskog rata ili oni prilozi što pretenduju da budu *naučni*. I jedni i drugi temelje se na nepostojećim apstraktnim nazovi činjenicama. Otuda poplava pseudosvjedočanstava i pseudonauke predstavlja dokaz širine i dubine krize u koju je zapalo društvo sa svim njegovim manifestacijama promocije nakaradnih gledanja. Što su retrogradne pojave jače izražene tim više su mase pripodobljene da prihvate lažne tobožnje svjedoke kao spasioce četničke prošlosti i budućnosti. Duh tih publikacija i njihovih autora, sa najširim odjekom u javnosti, prije svog izlaska iz boce posijao je mnogobrojne neistine. Među njima i ocjenu o Vinstonu Čerčilu i britanskoj vladi kao glavnim krivcima za sudbinu četništva i dolazak Tita sa komunistima na vlast u zemlji po svršetku Drugog svjetskog rata. Štaviše, umnožavaju se, neutemeljeno, i druge optužbe na adresu pobjednika. Da su, primjerice, napisali istoriju po mjeri vlastitih potreba. Kažu da su u jugoslovenskoj historiografiji sveukupnu četničku djelatnost prikazali u iskrivljenom svjetlu. Ali, nezavisno od eventualnih takvih nastojanja pobjednika, čak i kad bi ih bilo, moderni tvorci revizionističke istorije mogu pronaći meritorne sudove i ocjene o svemu tome i izvan granica bivše SFRJ. To će reći van domašaja *pobednika na domaćem tlu*. U inostranstvu su te ocjene i sudovi zapisani u mnogim knjigama, udžbenicima i uglednim

enciklopedijama. Dok one postoje praktično je nemoguće opovrgnuti mnogobrojne analize o kvislinškoj funkciji i kolaboracionizmu četništva.³

Prema tome, pošto ne postoje po njih afirmativni, navodno uništeni od *domaćih partizanskih pobednika*, onda su dostupni dokumenti drugih stranih izvora. Ni inostrana arhivska građa, međutim, ne pokazuje bilo kakvo prisustvo antifašističke borbe Mihailovića i njegovih četnika. Naprotiv. Ti dokumenti otkrivaju njihovu kolaboraciju i borbenu pasivnost, te neprestano kroz četiri ratne godine, odlaganje oružane borbe protiv okupacionih i kvislinških formacija. Što je najmjerodavnije, ta građa ukazuje na saradnju četnika sa okupatorima i kvislinškim vlastima. Potvrđuje da su se, manje ili više, sve njihove oružane aktivnosti iscrpljivale u nastojanju da unište NOP i partizane. Rječi ta je i u pogledu četničkih zločina počinjenih nad nesrpskim stanovništvom, ali i nad srpskim narodom. I za te zločine prekrajaci istorije nalaze opravdanje - da su to *komunistički falsifikati*.

Za eventualne promjene sadržaja i karaktera dokumenata iz inostranih izvora nemoćna je bila i *pobednička historiografija*. I u tim izvornim dokumentima Draža personifikuje praktičnu kolaboraciju, ne suprotstavljajući se tim postupcima svojih vojnih komandi i formacija. Ni preinačeni dokumenti ne mogu voditi četničkog pokreta osloboditi od istorijske odgovornosti. Ta odgovornost je neupitna kako za konkretne postupke u toku toga rata tako i za, kako to kaže dr Branko Latas, *gaženje tradicije i slobodarskog duha naroda iz čijih je redova regrutovao svoje pristalice*.

Nacionalistička srpska historiografija prikazuje četništvo kao nacionalni, oslobodilački i antifašistički pokret. Ona time javno mnijenje izlaže obmanama. U njima je najveći broj zagovornika krivice Vinstona Čerčila i britanske vlade za slom ravnogorskog pokreta sa Dražom Mihailovićem na čelu. Takvom poimanju ta historiografija prilagodava svoju interpretaciju istorijskih zbivanja i uloge ključnih aktera u njima. Optužbe te prirode i takvog karaktera masovno se eksponiraju na prostorima Srbije i Crne Gore, te entiteta Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Nikle su u onim društvenim okolnostima što su nastale sa raspirivanjem nacionalističke euforije, a traju i danas bez prekida. Od tada sa svih strana mase zapljuskuje poplava pseudosvjedočanstava i pseudonauke. Ta *nauka* odbacuje akribijski metod i savjesnost kao postulate znanstvenog rada. Ona umnožava mnoga djela u domenu pamfletske publicistike obojene jarkim ideološko-političkim i nacionalističkim crno-bijelim bojama. Rasprostire se s namjerom da ukine ljudsko pamćenje. Htjela bi da potisne istorijsku nepobitnost o biću, dometima i nespornim nacionalnooslobodilačkim tekovinama NOR-a. U pokušajima da pobije istorijske vrijednosti tih

³ Ugotovio u nazočnosti svih dokumenata što potiču iz endehazijskih, njemačkih, italijanskih, engleskih, američkih, ruskih i drugih izvora. Na njih nisu mogli uticati *komunistički falsifikati* ili *pobednički falsifikatori*, čak i da su to htjeli ili pokušali.

Drugu fazu te kampanje označava najšire angažovanje štanpanih i elektronskih medija, uz pomirljiv stav zvanične politike u Srbiji. Ta faza je karakteristična po negiranju bilo kakve oslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Ukoliko je i bilo te borbe nicala su optužbe za način njenog vođenja i trajanja. Ona je kod okupacionih formacija navukla gnjev na srpski narod. Kaznenim ekspedicijama nepotrebne žrtve. Malo je koga brinulo što se takvim tumačenjima nipodaštava antifašizam, te skrnavi oslobodilačka i slobodarska tradicija srpskog nacionalnog korpusa. Svjesno se ispušta iz vida kako je ta borba bila osnovna pretpostavka za opstanak toga naroda. Pristajući uz režim Slobodana Miloševića, naglo i bandopoglavo, revizionizam istorije prihvatili su i mnogi nekadašnji pripadnici partizanskih formacija. Premda su bili učesnici ratnih zbivanja na strani NOP-a pali su pod sumnju u ispravnost vlastitih postupaka i opredjeljenja u NOB-i. Neki od njih su to objašnjavali *željom da isprave navodnu istorijsku nepravdu*. Nepravdom nisu smatrali četničko svojatanje partizanske antifašističke borbe i njenih tekovina. Kako ta četnička borba protiv okupatora jednostavno nije viđena u praksi, na strani antifašizma u toku četverogodišnjeg rata, otvoren je proces izmišljanja i konstruisanja raznih opravdavajućih postupaka. Što se ta tobožnja antifašistička borba ne može potvrditi istorijskim faktima, objašnjeno je da su svi afirmativni povijesni dokumenti uništeni od strane *pobednika*.

Da bi se bilo koji u osnovi kolaboracionistički pokret, kao što je četnički, svrstao u borbeni front antifašizma ne biraju se sredstva u medijskom komuniciranju, naučnim i nastavnim ustanovama, javnim nastupima vezanim za različite političke i druge kampanje. Dr Branko Latas obznanjuje kako se, u službi toga cilja, prenose i plagiraju radovi pripadnika četničke emigracije nakon Drugog svjetskog rata ili oni prilozi što pretenduju da budu *naučni*. I jedni i drugi temelje se na nepostojećim apstraktnim nazovi činjenicama. Otuda poplava pseudosvjedočanstava i pseudonauke predstavlja dokaz širine i dubine krize u koju je zapalo društvo sa svim njegovim manifestacijama promocije nakaradnih gledanja. Što su retrogradne pojave jače izražene tim više su mase pripodobljene da prihvate lažne tobožnje svjedoke kao spasioce četničke prošlosti i budućnosti. Duh tih publikacija i njihovih autora, sa najširim odjekom u javnosti, prije svog izlaska iz boce posijao je mnogobrojne neistine. Među njima i ocjenu o Vinstonu Čerčilu i britanskoj vladi kao glavnim krivcima za sudbinu četništva i dolazak Tita sa komunistima na vlast u zemlji po svršetku Drugog svjetskog rata. Štaviše, umnožavaju se, neutemeljeno, i druge optužbe na adresu pobjednika. Da su, primjerice, napisali istoriju po mjeri vlastitih potreba. Kažu da su u jugoslovenskoj historiografiji sveukupnu četničku djelatnost prikazali u iskrivljenom svjetlu. Ali, nezavisno od eventualnih takvih nastojanja pobjednika, čak i kad bi ih bilo, moderni tvorci revizionističke istorije mogu pronaći meritorne sudove i ocjene o svemu tome i izvan granica bivše SFRJ. To će reći van domašaja *pobednika na domaćem tlu*. U inostranstvu su te ocjene i sudovi zapisani u mnogim knjigama, udžbenicima i uglednim

enciklopedijama. Dok one postoje praktično je nemoguće opovrgnuti mnogobrojne analize o kvislinškoj funkciji i kolaboracionizmu četništva.¹

Prema tome, pošto ne postoje po njih afirmativni, navodno uništeni *od domaćih partizanskih pobednika*, onda su dostupni dokumenti drugih stranih izvora. Ni inostrana arhivska građa, međutim, ne pokazuje bilo kakvo prisustvo antifašističke borbe Mihailovića i njegovih četnika. Naprotiv. Ti dokumenti otkrivaju njihovu kolaboraciju i borbenu pasivnost, te neprestano kroz četiri ratne godine, odlaganje oružane borbe protiv okupacionih i kvislinških formacija. Što je najmjerodavnije, ta građa ukazuje na saradnju četnika sa okupatorima i kvislinškim vlastima. Potvrđuje da su se, manje ili više, sve njihove oružane aktivnosti iscrpljivale u nastojanju da unište NOP i partizane. Rječita je i u pogledu četničkih zločina počinjenih nad nesrpskim stanovništvom, ali i nad srpskim narodom. I za te zločine prekrajaci istorije nalaze opravdanje - da su to *komunistički falsifikati*.

Za eventualne promjene sadržaja i karaktera dokumenata iz inostranih izvora nemoćna je bila i *pobednička historiografija*. I u tim izvornim dokumentima Draža personifikuje praktičnu kolaboraciju, ne suprotstavljajući se tim postupcima svojih vojnih komandi i formacija. Ni preinačeni dokumenti ne mogu vođu četničkog pokreta osloboditi od istorijske odgovornosti. Ta odgovornost je neupitna kako za konkretne postupke u toku toga rata tako i za, kako to kaže dr Branko Latas, *gaženje tradicije i slobodarskog duha naroda iz čijih je redova regrutovao svoje pristalice*.

Nacionalistička srpska historiografija prikazuje četništvo kao nacionalni, oslobodilački i antifašistički pokret. Ona time javno mnijenje izlaže obmanama. U njima je najveći broj zagovornika krivice Vinstona Čerčila i britanske vlade za slom ravnogorskog pokreta sa Dražom Mihailovićem na čelu. Takvom poimanju ta historiografija prilagođava svoju interpretaciju istorijskih zbivanja i uloge ključnih aktera u njima. Optužbe te prirode i takvog karaktera masovno se eksponiraju na prostorima Srbije i Crne Gore, te entiteta Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Nikle su u onim društvenim okolnostima što su nastale sa raspirivanjem nacionalističke euforije, a traju i danas bez prekida. Od tada sa svih strana mase zapljuskuje poplava pseudosvjedočanstava i pseudonauke. Ta *nauka* odbacuje akribijski metod i savjesnost kao postulate znanstvenog rada. Ona umnožava mnoga djela u domenu pamfletske publicistike obojene jarkim ideološko-političkim i nacionalističkim crno-bijelim bojama. Rasprostire se s namjerom da ukine ljudsko pamćenje. Htjela bi da potisne istorijsku nepobitnost o biću, dometima i nespornim nacionalnooslobodilačkim tekovinama NOR-a. U pokušajima da pobije istorijske vrijednosti tih

¹ Pogotovo u nazočnosti ovih dokumenata što potiču iz evdehazijskih, njemačkih, italijanskih, engleskih, američkih, ruskih i drugih izvora. Na njih nisu mogli uticati *komunistički falsifikati* ili *pobednički falsifikatori*, čak i da su to htjeli ili pokušali.

svojim središnjim dijelom. Jugoistočna Evropa je i u tom ratu imala krupan geopolitički i vojnostrategijski značaj. Na njemu su se sve vrijeme rata ukrajinski i sukobljavali interesi velikih sila. Njemačka i Italija su težile da učvrste okupacioni sistem u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. Htjele su da u njima uguše pokrete otpora. Njihovom likvidacijom bi obezbijedile zalede Istočnog fronta. Time bi preduprijedile i sopstvene neugodnosti prilikom eventualnog angloameričkog iskrcavanja na obale Jadrana ili na druga područja Balkana.

Na jugoslovenskom ratištu sukobljavali su se i interesi Velike Britanije i Sovjetskog Saveza kao ratnih saveznika. Britanija je bila gospodareća sila Sredozemlja. Zainteresovana je da u njegovom balkanskom zaleđu u toku rata učvrsti svoje pozicije. To je mogla postići potiskivanjem ruskog uticaja sa toga područja. Tako bi nakon rata na vlast u Jugoslaviji i njenom okruženju ustoličila one snage koje će slijediti njene ekonomske i političke interese. Radi realizacije utvrđene strateške orijentacije išla joj je naruku činjenica što je jugoslovenska izbjeglička vlada bila u Londonu. Tamo je ona bila štićenik Britanije, pored ostaloga, i zato što je pod njenom kontrolom bio četnički pokret.

I vlada Sovjetskog Saveza je u toku toga rata nastavila tradicionalnu rusku politiku prodora ka Sredozemlju. Taj prodor je za nju najuputniji preko Balkana i balkanskih zemalja. Zato je SSSR bio zainteresovan za prodiranje, širenje i jačanje svojih pozicija i interesa u Jugoslaviji. To je mogao postići potiskivanjem britanskog prisustva. Otuda je Sovjetima odgovarao njihov snažan uticaj na NOP koji su smatrali svojim vjernim saveznikom. Ali ni jedna ni druga sila nisu mogle ići do kraja - savezništvo su obavezivali i postojeći državno-diplomatski odnosi sa izbjegličkom vladom Kraljevine Jugoslavije. Zbog toga sovjetski državni vrh nije početka bio u mogućnosti da legalno i otvoreno podržava NOP.

Ratna zbivanja u okupiranoj Jugoslaviji odvijala su se pod snažnim uticajem takvog ukrštavanja i sukobljavanja okupacionih, britanskih i sovjetskih interesa. To preplitanje je donosilo i velike posljedice na pokret otpora i događanja u toj zemlji pod okupacijom. Uplivisalo je i na način rješavanja jugoslovenskog pitanja u vrhovima Antifašističke koalicije (AFK). Sukobi i nadmetanja među velikim silama nisu prestajali. Milija Stanišić konstatuje da su se ta nadmetanja dugo odvijala dinamično i sa promjenljivim rezultatima.⁶ U početku je britanska vlada vodila glavnu riječ u tim prostorima, ali je njen uticaj postepeno i sve vidnije slabio. Uticaj SSSR-a je, nasuprot tome, bio u stalnom porastu. Dominirajući je postao prodorom Crvene armije na Balkan, naročito na istočne granice Jugoslavije u septembru 1944. godine.

Izvan tih odnosa nije mogao biti ni britanski Generalštab, naročito Sredozemna komanda. Na vojnim i strategijskim planovima tih komandi pulsirali su svi spomenuti izukrštni interesi na balkanskom poluostrvu. U nji-

hovom ukupnom dejstvu bili su primarni vojni razlozi i u njima neposredna zainteresovanost za zbivanja na jugoslovenskom ratištu. Oni nisu bez dubokih sagledavanja tih kretanja još u toku 1943. godine počeli permanentno da traže, vršeći pritisak na premijera i Vladu, da se britanska pomoć što prije prioritetiše sa Dražinih četnika na Titove partizane. Isticali su još i neophodnost da se ta podrška i uvećava. Nedvojbeno su utvrdili i pouzdano znali kako u Jugoslaviji glavni otpor njemačkom okupatoru i njegovim kvislinzima pružaju jedino partizani. Ono što je slijedilo kao saznanje i proisticalo kao logična ocjena upućivalo ih je da vojna i politička kapitulacija Italije 8. septembra 1943. godine povlači još značajniju, ako ne i odlučujuću ulogu NOVJ-a i POJ-a u tim prostorima. Vojna snaga NOP-a, vezujući njemačke i kvislinške formacije za svoje ratište, direktno pomaže savezničkim trupama.

Sredozemna komanda se, inače, suočavala sa velikim brojem izvještaja o odsustvu borbe četnika protiv okupatora i njihovoj kolaboraciji. Britanski generali su predočavali vojnu argumentaciju sa velikim preimućstvima nad političkom. Na njima zasnovane zahtjeve nisu mogli ignorisati ni britanska vlada ni premijer Winston Čerčil. Sredozemna komanda je do tada bezbroj puta, pa i ultimativno, tražila od Mihailovića da njegove jedinice preduzmu ne samo diverzantske akcije nego i krupnije vojne operacije prema okupacionim formacijama kao zajedničkom neprijatelju. Sve te zahtjeve je vodstvo ravnogoraca u praksi sistematski izbjegavalo, čak i otvoreno odbijalo. Poznati su pokušaji obmanjivanja članova britanskih vojnih misija ne samo u Glavnom štabu Mihailovića nego i u komandama četničkih formacija. Otuda nedvosmislen stav Sredozemne komande da oružana dejstva tako snažnih vojnih formacija kakve su bile jedinice NOP-a u Jugoslaviji protiv snaga Vermahta u potpunosti idu u prilog i naruku saveznicima. Partizanske snage odvlače i na jugoslovenskom tlu zadržavaju dodatne njemačke divizije sa italijanskog fronta prema Britancima. Zato je teško, čak i nemoguće, posumnjati u pouzdanost onih podataka kojima je raspolagala britanska vojna komanda u Sredozemlju. Pogotovo je isključena mogućnost podmetanja dezinformacija toj komandi u Generalštabu u pogledu stvarnog stanja odnosa i usmjerenosti snaga i vojnih formacija u Jugoslaviji, bilo četničkih ili partizanskih. U sfere irealnog spadaju spekulacije o bilo čijoj šansi, pa i mogućnosti izmišljenih navodnih *krtica* - to jest sovjetskih ili špijuna Kominterne - da u takvim prilikama tim komandama, sljedstveno tome premijeru Čerčilu i njegovoj vladi, friziraju, falsifikuju i podmetnu izvještaje sa jugoslovenskih ratišta u korist Titovih partizana. Utoliko prije što su te informacije prispijevale iz sasvim različitih, međusobno često sučeljenih izvora, sa raznih strana u okvirima britanskih obavještajnih službi. Sve relevantne informacije davale su prvenstveni i jedini primat vojnim razlozima kao najbitnijim činionicima u britanskoj odluci da se izvrši spomenuti istorijski zaokret. Dugo vremena do tada, pune dvije i po ratne godine, Draža i njegovi četnici su imali u rukama i uživali tu podršku, koja, međutim, nije dobila svoje pokriće u njihovom borbenom odnosu spram okupatora i kvislinga.

⁶ M. Stanišić, *Strategijska vertikala NOR-a Jugoslavije 1941-1945*, Beograd, 1999.

Zaokret Saveznika ka Titu kao novom partneru na jugoslovenskom ratištu nezaobilazno je zasnovan još i na drugim saznanjima. Ona su stečena u razgovorima koje je Čerčil neposredno vodio sa britanskim vojnim izaslanicima stacioniranim pri Vrhovnoj komandi kod Tita. Izaslanici su pripadali onom krugu ljudi u koje je premijer Čerčil imao bezrezervno i neograničeno povjerenje. To nisu bili ni *ljevičari*, ni *špijuni Kominterne* ili tzv. *krvice* u britanskim obavještajnim službama – kako ih karakterišu beogradski revizori istorije Drugog svjetskog rata. To su bili brigadir Ficroy Meklejn, kapetan Vilijam Dikin, a zatim i Čerčilov sin Randolph Čerčil. Svoja saznanja kako za pismene izvještaje, tako i za neposredne razgovore sa Čerčilom oni su crpili na osnovu vlastitoga ličnog uvida na licu mjesta. Na tome su temeljili i pojedinačne poruke i generalne ocjene. Njihovi stavovi su bili jasni i nedvosmisleni: Titovi partizani će na kraju biti pobjednici i osvojiti vlast u Jugoslaviji. Ukazivali su, isto tako, da će partizani to postići bez obzira da li ih Britanija ubuduće pomagala ili im i dalje uskraćivala vojnu, političku i diplomatsku podršku kao što je činila do tada.

Iz svega toga proizlazi da je svaka procjena posebno saobražena s vojnim rezonima još dok traje rat. Procjene su upućivale na najcjelishodnije rješenje – da se podrška prenese sa Draže i četnika na Tita i partizane. Stoga su i premijer Winston Čerčil i ministar inostranih poslova Antoni Idn okrenuli list: krajem 1943. i početkom 1944. godine izmijenili su pristup rješavanju jugoslovenskog problema u cjelini, napose *partizanskog pitanja*. Taj novi pristup je nazvan i *politikom kompromisa*. Njenom praktičnom primjenom oni su postigli željene rezultate: povećanom podrškom partizanima i Titu pojačana su ratna dejstva protiv Nijemaca na Balkanu. Time su željeli, takođe, da intenzivnijim kontaktima s Titom postignu poželjniji Titov odnos prema Zapadu i da ga emancipuju od prevelikog uticaja Moskve. Za Veliku Britaniju i njeno vodstvo, zbog vlastite pozicije u dugom ratu, najbitnije je bilo izabrati onog saveznika koji doprinosi uništavanju njemačke vojne sile. Imajući u vidu vlastitu poziciju u iscrpljujućoj kataklizmi za Britance je od bitnog značaja bilo kada i koliko to čini taj saveznik. Ratna alijansa nastala je 1941. godine, u kojoj su Britanci uz SAD-e, sastavni dio antihitlerovske koalicije sa Sovjetskim Savezom kao zemljom vladajućeg komunizma. Nisu se u tom sklopu mogli nepodaštavati ni oni pokreti otpora koje su predvodili komunisti u okupiranim evropskim zemljama. Taj pristup Britanaca prema jugoslovenskom problemu i *partizanskom pitanju* odgovarao je, zacijelo, Titu i rukovodstvu NOP-a. Oni su na taj način htjeli da izdejstvuju i međunarodno priznanje promjena vlasti u Jugoslaviji nakon pobjede u Drugom svjetskom ratu.

To stanje je intenzivnije potrajalo nakon desanta Nijemaca na Drvar 25. maja 1944. Tada su Tito i partizanski štab morali napustiti taj bosanski grad. Početkom juna iste godine prešli su na Vis koji su osiguravale britanske pomorske i vazduhoplovne snage. To je vrijeme kada Tito postaje državnik od međunarodne važnosti i to je poslužilo i za uspostavljanje novog poretka u

zemlji.⁷ U kolopletu završnice ratnog požara, sa vedrinom znakova ishoda rata za antihitlerovsku koaliciju, uslijedio je i prodor Crvene armije preko istočnoevropskih zemalja do jugoslovenske granice. Sovjetska vojska je postigla sporazum s Titom o njenom prelasku granice i ulasku na jugoslovenski teritorij. U tom su dospjeli zaključci i preporuke *Velike trojice* sa Jalte i formiranju zajedničke vlade Tito-Šubašić u februaru 1945. godine.⁸ Draža i četništvo, dakle, nisu vodili borbu protiv sila Osovine. Čak i uprkos nastojanjima, pa i britanskim pritiscima, da svoje oružje okrenu protiv glavnog neprijatelja. Nisu stoga bili u prilici da pripomognu vojnim formacijama antifašističke koalicije, među njima i britanskim. Umjesto te borbe oni su razvijali saradnju sa protivnicima antihitlerovske koalicije. Kao istorijska istina to stanje se zaoblazi, izostavlja i skriva u *novim dokazima* četničkih pobornika kao revizionista istorije Drugog svjetskog rata.

Nisu bez značaja uočljiva nastojanja stručne, naučne i najšire javnosti da se na tako otvorena pitanja pruže adekvatni i meritorni odgovori. U okviru te javnosti nalaze se korisnici i čitaoci ovog djela stvaranog bez pretenzija da ponese neopozive atribute istorijske nauke ili jedino važeće istine. Osnovu i

7 Vrhovni štab, CK KPJ i Nacionalni komitet premjestili su 7. juna 1944. godine svoje sjedište sa kopna - iz Drvara - na ostrvo Vis. Učinjeno je to neposredno poslije njemačkog vazdušnog desanta na Drvar 25. maja 1944. godine. Vis je tada branila 26. dalmatinska divizija sa 12.000 boraca zajedno sa 3.000 engleskih komandosa i uz podršku lakih pomorskih snaga Engleske.

U to vrijeme se situacija na svjetskim ratištima razvijala povoljno za Antifašističku koaliciju. Sredinom 1944. godine Crvena armija je oslobodila Bjelorusiju, izbila na sovjetsko-poljsku granicu, oslobodila svu Ukrajinu i doprla do granice Rumunije. Njene trupe su nadirale ka srednjoj Evropi i Balkanu. S druge strane, anglo-američke trupe ušle su u Rim 4. juna, a 6. juna njihove armije iskrcale su se u Francusku (Normandija). Njemačka se našla u strategijskom okruženju.

Tito su na Visu štitele i britanske snage. Otuda je Čerčilova vlada računala na izmijenjen položaj rukovodstva NOP-a. Čerčil je uvjeren da će *omekšati* Tita. Mislilo je da mu te okolnosti idu u prilog. Tu situaciju je nazvao *bogomdanom*. Lakše će ga odvojiti od Rusa. Zato je i nakon postignutog sporazuma Tito - Šubašić na Visu vršio pritisak da rukovodstvo NOVJ-a i POJ-a prihvate povratak kralja u zemlju. Postojale su i namjere Savezničke vrhovne komande za Sredozemlje da svoje trupe iskrcu na jadransku obalu u Jugoslaviji. Tito je imao u vidu približavanje kraja rata u uslovima pojačanog pritiska Britanaca na vodstvo NOP-a. Cijenio je da će Crvena armija nastaviti nadiranje ka Balkanu. Uputio je i pismo Staljinu 5. jula 1944. godine posredstvom generala Kornejejeva kao šefa vojne misije SSSR-a u Jugoslaviji. U pismu je izrazio nadu da će Crvena armija nadirati preko Karpata i Rumunije u pravcu juga. Time bi se osjetili planovi na Balkanu od onih koji bi pomoću razdora učvrstili svoje pozicije. Smatrao je da bi se na taj način onemogućili planovi britanske i jugoslovenske izbjegličke vlade. (Milija Stanišić, Isto, str. 118.)

8 Naime, u Teheranu su krajem novembra 1943. godine *Velika trojica* (Ruzvelt, Staljin i Čerčil) priznala partizane i NOVJ kao savezničku antifašističku oružanu silu. I odlučili da im pruže pomoć u oružju i drugom ratnom materijalu, a time političku, moralnu i diplomatsku. Taj istorijski zaokret je označen i izjavama čelnih ličnosti zemalja Saveznica antifašističke koalicije. Tim izjavama je potvrđeno da je *NOP glavna snaga otpora i on će biti pobjednik u Jugoslaviji. Čerčila se bore na strani Nijemaca, do kapitulacije i na strani Talijana*. Britanski premijer Winston Čerčil je rekao pred engleskim parlamentom: *Komunistima pripada čast što su udarili temelje narodnom otporu. Partizani maršala Tita su jedina snaga koja se u Jugoslaviji i sada bori protiv Nemaca. Oni vezuju nitu manje od 13 njemačkih divizija od ukupno 20, koliko ih se nalazi na Balkanu. Vidi Dragoljub Petrović, Antifašistički rat u Jugoslaviji pred sudom istorije, Beograd, 2003., str. 181, ili Winston Čerčil, *Memoari*, V tom, 1966, str. 334, 336.*

namjenu knjige posvećene četništvu i četničkoj propagandi u Drugom svjetskom ratu čini želja autora i izdavačke kuće KULT B u Sarajevu da pomognu svakome kome god bude stalo do istorijske istine. Takvim svojim određenjem i karakterom ona pripada manjinskom krilu kritičke historiografije koja djeluje uprkos brojnijem i većinskom jatru pripadnika nacionalistički ustrojjenih i usmjerenih pisatelja i revizora istorije toga rata. Autor i izdavač su uvjereni da snagom argumenata ova knjiga uzvrća svima onima koji pokušavaju da vrše reviziju i devastaciju naučno utvrđenih činjenica. U njenoj osnovi je i težnja da doprinese reafirmaciji i vraćanju dostojanstva povijesnim faktima. Ukoliko, makar i djelimično, doprinese toj reafirmaciji historiografije kao nauke na domaćem tlu onda su izdavač i autor uvjereni da će ovo djelo ispuniti svoju najbitniju namjenu i funkciju.

Od 1904. godine čete četnika se organizuju u Srbiji i prebacuju u Makedoniju i na Kosovo. U Makedoniji su već zatekle bugarske komite čije su čete bile sredstvo bugarske politike za posjedanjem Makedonije. Budući da je osmanski feudalni sistem bio u raspadanju susjedne balkanske države su nastojale da se prošire na račun Otomanskog carstva. U Egejskoj Makedoniji su djelovale grčke čete andarte, a pojavljuju se i albanski kačaci. Djelimična istraživanja dr Dragoljuba Petranovića, pokazuju da srpski četnici nisu djelovali protiv turskih vojnih snaga već su se borili protiv bugarskih komita. Forsirana je lažna propaganda da su četnici borci za slobodu srpskog naroda, što je prihvatano u srpskim masama. U tek stvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca formirano je četničko udruženje, koje je, uz primitivne demonstracije, podržavalo reakcionarne struje i programe u političkom životu zemlje. Težilo se ka ostvarenju velike Srbije na račun drugih naroda.

Fadil Ademović

Uvodni dio

POJAVA ČETNIŠTVA I PROPAGANDA ČETNIČKE TRADICIJE U JUŽNOSLOVENSКИM ZEMLJAMA DO 1941. GODINE

POSTANAK ČETNIČKIH UDRUŽENJA I NJIHOVO ORGANIZOVANJE

Početakom XX vijeka četnička udruženja su djelovala u središnjim prostorima jugoistoka Balkana. To je u neposrednoj vezi sa ciljem da se Srbija proširi prema Makedoniji i Albaniji. Od 1904. godine čete četnika se organizuju u Srbiji i prebacuju u Makedoniju i na Kosovo. U Makedoniji su već zatekle bugarske komite čije su čete bile sredstvo bugarske politike za posjedanjem Makedonije. Budući da je osmanski feudalni sistem bio u raspadanju susjedne balkanske države su nastojale da se prošire na račun Otomanskog carstva. U Egejskoj Makedoniji su djelovale grčke čete andarte, a pojavljuju se i albanski kačaci. Djelimična istraživanja dr Dragoljuba Petrovića pokazuju da srpski četnici nisu djelovali protiv turskih vojnih snaga već su se tukle protiv bugarskih komita. Forsirana je lažna propaganda da su četnici borci za slobodu srpskog naroda, što je prihvatano u srpskim masama. U tek stvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca formirano je četničko udruženje, koje je, uz primitivne demonstracije, podržalo reakcionarne struje i programe u političkom životu zemlje. Težilo se ka ostvarivanju velike Srbije na račun drugih naroda. Poslije 1918. godine sa stvaranjem Kraljevine SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca) četnička organizacija je svoje aktivnosti iz Srbije pomjerila prema zapadu - u Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku. *Udruženje četnika za slobodu i čast Otadžbine* u Beogradu su osnovali četnički veterani. Utvrdili su i ciljeve: njegovanje četničke istorije, širenje četničkih patriotskih ideja, briga za udovice i siročad palih četnika te četničkih veterana i invalida. Zamisljeno je da to udruženje bude grupa za vršenje političkog uticaja i pritiska.¹⁾ Glavni uticaj na tu organizaciju imala je Demokratska stranka, ali je to osporavala i potkopavala Radikalna stranka, od 1903. do 1918. najvažnija politička partija u Srbiji i dvadesetih godina u Jugoslaviji. Protoradikalni, velikosrpski elementi četničkog članstva otcijepili su se od matičnog udruženja i 1924. godine

¹⁾ Imala je nekoliko stotina članova, većinom (ili) veteranci, utemeljenici, poslušajući, počasne, a od 1922. godine i nove članove. Da bi privuklo simpatičnu udruženje je svoje redove otvorilo ljudima od šesnaeste godine na više. Misionar je povezana i namjerom da organizacija postane masovni pokret. (Nasret Selim, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, ANUBiH, Obilježje društvenih nauka, knjiga 27, Sarajevo, 1971).

osnovali dvije nove organizacije: *Udruženje srpskih četnika za Kralja i Otadžbinu* i *Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić*. Vodeći četnici dijelili su se ne samo na one koji su bili bliži Demokratskoj ili Radikalnoj stranci već i na one koji su bili pristalice dvaju protivničkih oficirskih društava *Crne Ruke* i *Bijele Ruke*. U obje frakcije to je značilo borbu za vlast i političke principe obojene jakim strastima. Udruženje *Petar Mrkonjić* uzelo je ime po ratnom nadimku kneza Petra Karadorđevića, koji je kao gerilski borac sudjelovao u ustanku protiv Osmanlija u sjeverozapadnoj Bosni 1876. godine. Nakon umorstva kralja Aleksandra, posljednjeg odvjetka dinastije Obrenović 1903. godine, Petar je postao kralj Srbije, a 1918. proglašen za kralja nove Kraljevine SHS. U julu 1923. ove dvije organizacije odnosno dva udruženja stopile su se u *Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu*. Stvarni vođa tog udruženja do 1928. godine je Puniša Račić. On je u septembru 1927. godine izabran za poslanika Skupštine Kraljevine kao predstavnik Radikalne stranke, a 20. juna 1928. godine pucao je i ubio dva hrvatska zastupnika za vrijeme skupštinske debate. Kako je razdirano trzavicama u vodstvu, Udruženje *Petar Mrkonjić* je prestalo djelovati 1928. da bi 1929. godine - nakon zavođenja kraljevske diktature - bilo raspušteno.¹⁰

Velikodržavni projekti Beograda nakon 1918. godine polazili su od shvaćanja da Srbima pripada odlučujući uticaj u novostvorenoj državi. U skladu s tim su i svoje težnje prema Bosni i Hercegovini kao *srpskoj zemlji* nastojali da ostvaruju i putem četničkih udruženja. Formiranje njihovih organizacija počinje od 1921. Tada je u Bosni i Hercegovini živjelo 1.889.928 stanovnika. Od toga je 43,87 odsto (829.162) bilo pravoslavnih, 31,07 odsto (588.247) stanovnika islamske i 23,48 odsto (443.914) katoličke vjeroispovijesti. Na ostale vjeroispovijesti otpadalo je 1,58 odsto (28.606) stanovništva.¹¹

Već od 1924. u Sarajevu djeluje Glavni četnički odbor za Bosnu i Hercegovinu, a u Mostaru Okružni četnički odbor za Hercegovinu. Najpredaniji njeni aktivisti angažovani na formiranju četničkih pododbora su pripadnici

10 Velikosrpsku ideologiju i njene protagoniste u Bosni i Hercegovini nije moguće objasniti bez djelovanja četničkih udruženja prije Drugog svjetskog rata. Uz udruženja su i srpske nacionalističke organizacije i stranke. Njihovi centri su često u Beogradu, ali im je Bosna i Hercegovina najprivlačnija meta, jer su u njoj na liniji njenog svojatanja ponajviše razvijale svoju aktivnost - SRNAO, ORJUNA, Radikali i dr. Treći faktor te ideologije i njenog iskazivanja su srpski listovi i časopisi između dva svjetska rata. Do mnogih saznanja o njima akribično vode istraživanja Nusreta Šehića - *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, izd. ANUBiH 1971. Među obnoviteljima četništva 1941. godine bili su i mnogi članovi četničkih udruženja iz međuratnog perioda. S njima su na istom poslu bili angažovani i pripadnici velikosrpskih prevojske Kraljevine Jugoslavije.

11 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921., Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo, 1932.

Narodne radikalne stranke Nikole Pašića. Ta stranka je na izborima 1923. godine dobila 183.308 glasova i postala najjača srpska politička organizacija u Bosni i Hercegovini.¹²

ČETNIŠTVO U PERIODU IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA (1918-1941)

U svim svojim oblicima, bez obzira kako i kuda se rasprostirala, četnička propaganda je zasnovana na čisto nacionalnoj osnovi: *Srbi na okup!* Pod tim nazivom je između dva svjetska rata od 1918. do 1941. godine nastao i djelovao velikosrpski pokret. U Zagrebu se 1940. godine javlja i njegovo glasilo *Srpska riječ*. Zabranjena je u travnju te godine. Tada mijenja ime u *Novi srpska riječ*, koja je pokrenuta u sklopu djelatnosti Srpskog kulturnog kluba, te u odborima za zaštitu i putem Tajnog udruženja *Srpska odbrana*.

U zaoštrenim političkim odnosima političke stranke su uvijek za svoje ciljeve i njihovo ostvarivanje tražile i dobijale podršku nacionalističkih organizacija i *patriotskih* udruženja. Tako je bilo i pri postizanju sporazuma Cvetković-Maček 26. avgusta 1939. godine. Tada su te organizacije i udruženja zaglušnom bukom stvarale političku psihozu pogodnu za raspaljivanje nacionalističkih i šovinističkih strasti i iznuđivanje odgovarajućih političkih rješenja. Na taj način su se, nakon sklapanja toga sporazuma, aktivirali Narodna odbrana, Srpski kulturni klub, četničke organizacije, Kolo srpskih sestara, srpske kulturno-prosvjetne organizacije, srpskopravoslavne opštine. Ton je toj akciji davao Srpski kulturni klub koji je smatrao da se tim sporazumom ugrožavaju srpski nacionalni interesi i srpstvo uopšte. Propagirao je da je time i nametnuta potreba ujedinjene akcije svih Srba pod zajedničkom parolom *Srbi na okup!* U poredo s tim aktualizirana je ideja o Velikoj Srbiji.¹³

Ideja o Velikoj Srbiji egzistirala je dugo vremena prije toga sporazuma. Održavana je u nacionalističkim organizacijama SRNA i Udruženju srpskih četnika. Preferirala je gospodujuću ulogu Srba u Kraljevini SHS i to kao posebnoj državnoj zajednici u kojoj je prvenstveno uključeno srpsko stanovništvo na teritoriji zemlje. Ta ideja je imala svojih pristalica ne samo u Srbiji nego i izvan Srbije.

Na svom vrhuncu, pod vodstvom Koste Pećanca, četnička organizacija se sastojala od ljudi iz srpskog malograđanstva i seljaštva. Nikada nije imala veći

12 Ferdo Čulimović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 212-213, 241-242 i 256-257; u tim dokumentima su i podaci o kretanju dobijenih glasova i broju poslaničkih mandata u BiH na izborima 1920., 1923. i 1927.

13 N. Šehić, isto.

SVOJATANJE BOSNE I HERCEGOVINE I SRBIZIRANJE MUSLIMANA "Bosna da plamti u srbizmu!"

Bosna i Hercegovina su srpske zemlje - tim riječima *Srpska Riječ* u Sarajevu ističe jedno od osnovnih stajališta radikala Bosne i Hercegovine. Taj njihov organ traži da ime zajedničke države bude *Srbija - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*. Poruka toga lista opozicionim strankama: *Mi jedino znamo da je Banat, Bačka, Srem, Baranja, Slavonija, Bosna i Hercegovina, Lika, Sjeverna Dalmacija, Dubrovnik (od Neretve) i Boka vječno spojena sa Srbijom i da nema te sile, koja se može tome usprotiviti. Ovo je naša velika i najveća Srbija i teško anome ko u nju takne*".¹⁷

Otpremajući te poruke bosanskohercegovačkoj javnosti, njenim građanima i opozicionim strankama, radikali su se u praksi koristili i četnicima okupljenim u pokretu koji je nastao i djelovao u cijelom razdoblju između dva svjetska rata (1918-1941). Četnici su u Kraljevini Jugoslaviji legalno djelovali. Oslanjali su se na jugoslovenske vojne i policijske vlasti, iako su u 13 srezova, koji su ušli u sastav Banovine Hrvatske, od 1939. godine formalno bili zabranjeni. Radikali su prijetili amputacijom svih tih područja koja su spojena sa Srbijom. Uz njih i dio ostalih hrvatskih područja, koja spadaju u pomaknutu granicu buduće *Velike Srbije* do crte Ludberg-Križevci-Sisak-Karlovac. Taj program, u ponečemu izmijenjen, postaće program četničkog pokreta Draže Mihailovića, a njegovim posredstvom i program izbjegličke kraljevske vlade Jugoslavije u Londonu u toku Drugog svjetskog rata.¹⁸

Radikalni aktivisti, poput lista *Srpska Riječ* 1924. godine, ističu zahtjev *Nacionalizujmo Muslimane: Nacionalizovanje Muslimana za nas Srbe je jedno od najvažnijih pitanja unutrašnje politike... Kada mi zagovaramo nacionalizovanje Muslimana, mi smo daleko od toga da diramo u rz i obraz u din i veru naših Muslimana... Mi smo rekli da je nacionalizovanje Muslimana važno i državno pitanje. Srbiziranjem Muslimana mi ne samo što dobivamo milion čuvara otadžbine, nego i rešavamo jedno važno, hrvatsko pitanje... Pre rata nacionalizovanje muslimana bilo je jako razvijeno i mnogi su Srbi, uprkos austrijskom proganjanju, radili na ovom plemenitom poslu. I tada je bilo dosta Srba muslimana u Bosni. A sada, posle oslobođenja, kada treba sva muslimanska Bosna da plamti u srbizmu, sada je rad na nacionalizovanju muslimana zamro u Bosni... Ovih dana osnovan je u Beogradu klub Srba muslimana... Daj Bože, da ovo budu predznaci, počeci jednog velikog pokreta nacionalizovanja muslimana*

17 *Srpska Riječ*, br. 35 i 196, Sarajevu, 22. II i 28. V 1921.

18 Srpske vlasti su naručile dvije knjige - jednu je s poljskog prepričao Matija Ban i objavljena je u Beogradu 1848., a drugu je napisao Ijubomir Ivanović, pojavila se 1868. godine. To su *Pravilo o četničkoj vojni* i *Čuvanje ili četničko ratovanje*.

u našoj državi. Srbi pravoslavne i muslimanske vere, latite se nacionalizovanja muslimana, pa nastojte da se u svakom muslimanskom mestu osnuje klub Srba muslimana, jer brat je mio koje vere bio...

I prvaci četničkih udruženja su smatrali da je Bosna i Hercegovina *srpska zemlja*. Dosta gusta mreža tih udruženja stvorena je od 1932. do 1936. godine. Već 1937. je registrovano 60 četničkih pododbora. SRNAO i Udruženje srpskih četnika *Petar Mrkonjić* najintenzivnije su radili na stvaranju svojih organizacija u Bosni i Hercegovini 1923/24/25. godine. Oni su u srpskom stanovništvu podsticali netrpeljivost prema Muslimanima i Hrvatima. Optuživali su ih da su nosioci separatizma i protivnici *ideje nacionalnog i državnog jedinstva*. Tridesetih godina povećan je broj četničkih organizacija. Već 1935. godine u Kraljevini Jugoslaviji je registrovano 430 četničkih pododbora sa 212.210 članova. Taj broj pododbora je 1938. godine povećan na 1.000 sa preko 500.000 članova. Te podatke objavljuje *Jugoslovenska straža* kao zvanični organ Glavnog odbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine u broju od 23. VI 1935.¹⁹

U 1937. godini u Bosni i Hercegovini je registrovano 60 četničkih pododbora, neuključivši seoske četničke čete. Pododbore su imala gotovo sva sreska i opštinska mjesta, a čete veliki broj sela nastanjenih srpskim stanovništvom. Najviše ih je bilo u istočnoj Bosni i Posavini, a manje u Bosanskoj krajini. Imali su od 15 do 300 članova. Jedan broj četnika je djelovao u organizacijama i udruženjima koja su imala programe slične četničkom: Narodna odbrana, Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA), Srpska nacionalna omladina (SRNAO), te u organizacijama Srpskog kulturnog kluba. Valja reći da je politički program Srpske nacionalne omladine (SRNAO) sličan četničkom. Usmjeren je na stvaranje *Velike Srbije*. Stupala je u oštru borbu na području Bosne i Hercegovine protiv *separatizma* Hrvata i *jugoslovenstva* Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO). Nakon Prvog svjetskog rata grupa srpskih nacionalista okupljena oko lista *Srpska Zona* istakla je geslo *Svi Srbi Srbiji, Srbija svima Srbima!* Cilj te organizacije, koja je 1926. godine u Bosni i Hercegovini imala 80 mjesnih organizacija sa oko 60.000 članova, definisan je ovako: *Čuvanje Otadžbine i Kralja i propagiranje nacionalizma i odbrane Srbinove tekovine do istrebljenja svih antidržavnih i antinacionalnih elemenata*.²⁰ Članovi četničkih udruženja su poglavito Srbi i poticali su iz različitih društvenih slojeva, mnogi i niskih moralnih kvaliteta zainteresovani prvenstveno za brze političke i materijalne prohibitke.

Četnička ideologija i njene bitne komponente formulisane su tridesetih godina XX stoljeća. Četnička udruženja tridesetih godina u višenacionalnoj zemlji kao što je Jugoslavija, pa i u Bosni i Hercegovini, ističu ideju *jugoslov-*

19 Vidjeti šire N. Šehić, n. dj., str. 69

20 N. Šehić, n. dj., 63-64 i 68

enskog nacionalizma. To znači ideju *beskompromisnog integralnog jugoslovenstva i unitarizma pod dinastijom Karadorđevića*. Iskazano je to i u geslu te ideologije *Za Kralja i Otadžbinu*.²¹ Dr. Zdravko Dizdar piše da je pod maskom toga gesla promican zapravo velikosrpski hegemonizam u tadašnjoj zajedničkoj državi i onemogućavani nesrpski narodi i druge etničke zajednice u izražavanju svojih nacionalnih osobitosti u političkom, gospodarskom, kulturnom i prosvjetnom životu. To je u Bosni i Hercegovini osobito lako uočljivo. Njihov je cilj likvidacija povijesnog područja te zemlje i njegovo potpuno uključanje u sastav velikosrpske države. Velikosrpska politika je nasilno suzbijala i gušila svaku težnju Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini za afirmacijom vlastitih nacionalnih vrijednosti. Istovremeno su isticane srpske nacionalne vrijednosti često kao jedine, a kod Muslimana i Hrvata razvijana srpska nacionalna svijest.²² Posebno je to izraženo nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra 6. 1 1929. godine. Tada je uveden princip *jedan kralj, jedan narod i jedna država*. Zabranjen je rad političkim strankama, s izuzetkom četničkih udruženja, ukinuta nacionalna obilježja. Država je dobila naziv Kraljevina Jugoslavija i podijeljena na četiri banovine. Od njih je u tri (Vrbaskoj, Drinskoj i Zetskoj) sa 45 srezova-kotareva s područja Bosne i Hercegovine osigurana brojčana prevlast Srbima, a u jednoj (Primorskoj - 8 kotareva s područja BiH) Hrvatima. Ilustrovani tjednik *SVIJET*²³ objavio je kartografski prikaz Kraljevine. U četiri banovine trojica banova su bili Srbi, a jedan Hrvat, sva četvorica njihovih zamjenika su Srbi. Od 108 kotarskih predstojnika (sreskih načelnika) 89 njih su Srbi, 15 Hrvati (devet u Primorskoj banovini) i svega četvorica Muslimani. U Vojsci i policiji, posebno njihov starješinski kadar, činili su gotovo isključivo Srbi. Na to je uslijedila protuakcija s hrvatske strane: jedna je od 1929. godine osnivanje i djelovanje ilegalnog ustaškog pokreta. Njegov proklamovani cilj je stvaranje samostalne nezavisne države hrvatske izvan Jugoslavije u koju bi ušla cijela Bosna i Hercegovina. Zatim će u BiH uslijediti i stvaranje ustaških organizacija.²⁴ Nastupila je protuakcija i sa muslimanske strane: proces homogenizacije muslimanskog stanovništva oko Jugoslovenske muslimanske organizacije.²⁵ Ta najjača politička stranka u Muslimana na izborima 1925. godine je osvojila 127.690 glasova. Varirala je između velikosrpskih vlasti i opozicije da bi izborila što povoljniji politički i gospodarski položaj. U isto vrijeme jačao je i hrvatski pokret predvođen Hrvatskom seljačkom strankom

(HSS).²⁶ HSS je u Bosni i Hercegovini 1927. godine dobila 83.387 glasova, a 1938. - 141.030 glasova. Veliki uspjeh je postigla lista Udružene opozicije sa dr. Vladkom Mačekom na čelu kao predsjednikom HSS-a koja je 1935. godine osvojila 246.458 glasova (za nju je glasao i JMO) prema 246.486 onih koji su glasali za vladinu.

Nezadovoljni rezultatima izbora, četnici preduzimaju aktivnosti da bi zaustavili jačanje hrvatskog narodnog pokreta i homogenizaciju muslimanskog stanovništva. Jedna od tih mjera je osnivanje srpskog društva *Krajina* sa privremenim sjedištem u Zagrebu u veljači 1939. godine. Društvo je trebalo obuhvatiti većinom Srbe u Savskoj banovini (južno od Save), zapadnom dijelu Primorske banovine (sjeverna Dalmacija) i zapadnom dijelu Vrbanske banovine.²⁷ Uz ciljeve i program rada je i karta na kojoj je i *srpski Zagreb*. Zatim je zahtijevano stvaranje nove političke jedinice - Srpske krajine - sa sjedištem u Bihaću. Time se htjelo onemogućiti ostvarenje zahtjeva HSS-a za rješavanjem hrvatskog pitanja u okviru Kraljevine Jugoslavije. Tako je nastao sporazum Cvetković-Maček 26. VIII 1939. godine i zasebna Banovina Hrvatska. U njen sastav ušlo je 13 srezova s područja Bosne i Hercegovine i kotar Šid s područja Vojvodine u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko. Uspostava Banovine naišla je na žestok otpor četničkih udruženja i svih drugih srpskih krugova, naročito nacionalističkih. Otpor se nazirao u stvaranju velikosrpskog pokreta *Srbi na okup*, zatim u osnivanju raznih odbora s ciljem *odbrane i zaštite* srpskog stanovništva. Zahtijevano je ukidanje Hrvatske banovine. Ako to ne uspije onda stvaranje posebne državne zajednice pod nazivom *Srpske zemlje* u koju bi ušle cijela *srpska* Bosna i Hercegovina i najveći dio današnje Hrvatske. Tim srpskim zemljama četnici bi dali naziv *Velika Srbija*. Otuda njihovo odlučno energično protivljenje autonomnoj Bosni i Hercegovini u njenim povijesnim granicama, što je tražilo tadašnje muslimansko političko vodstvo. Bili su i protiv federalne Bosne i Hercegovine u njenim istorijskim granicama u okviru bivše SFRJ.

Do aprilskog rata 1941. godine na području Bosne i Hercegovine osnovano je i djelovalo oko 300 četničkih udruženja sa više desetina hiljada članova, od preko 100.000 koliko ih je prema nekim procjenama prošlo kroz ta udruženja. Udruženja su bila poluvojne organizacije. Njihovi članovi su polagali zakletvu, nosili odore sa šubarama i na njima kokarde, a bili su i naružani. Četničke organizacije imale su i svoje zastave crne boje na kojima je izvezena mrtvačka glava s natpisom *Za Kralja i Otadžbinu*.²⁸ Posveta zastava vršena je u pravoslavnim crkvama. Pod tim simbolima četnici su u vrijeme Kraljevine Jugoslavije u Bosni i Hercegovini izvršili brojna ubistva Hrvata i Muslimana, najviše u istočnim područjima. Vršili su i druge oblike terora u

21 Dr. Zdravko Dizdar u svom prilogu *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941-1945, kao osnova za srpske zločine na tome području 1991-1995. godine*, podnesenom na Naučnoj konferenciji u Bihaću od 22. do 25. IX 2000.

22 Višenacionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini pokazuju i rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., (knj. II, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, 1938. Tada je u BiH živjelo 2.323.555 stanovnika. Od toga je 1.028.134 ili 44,25 odsto pravoslavne, 718.079 ili 30,90 odsto islamske i 547.946 ili 23,58 odsto katoličke vjeroispovijesti, ostalih je 29.330 ili 1,27 odsto.

23 Knj. VIII, Zagreb, str. 432-433

24 Opširnije o tome Fikreta Jelić-Butić, *Ustaje u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, Zagreb, 1978.

25 Atif Purivatra, *JMO u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1977.

26 Tomislav Bek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941.*, Sarajevo, 1991.

27 *Knjigama, Srbi u našim sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb, 1938.

28 Istovjetne zastave nosile i četnici Draže Mihailovića u toku Drugog svjetskog rata.

naseljima s mješovitim stanovništvom (batinanje, izazivanje nereda prigodom vjerskih praznika, uznemiravanje pjevanjem pjesama rugalica, razbijanjem prozora na kućama i sl.).

Kraljevski dvor i njegovo Ministarstvo vojske i mornarice stvarali su četničke postrojbe i u okviru Jugoslovenske vojske. Te jedinice u vojsci organizovane su od dobrovoljaca a koristile bi se u ratnim uslovima za gerilske oblike ratovanja. Godine 1940. ustrojena je četnička komanda i šest posebnih bataljona - dva na području Bosne i Hercegovine.

Četnički pokret nakon okupacije i uspostave Nezavisne države Hrvatske 1941. nije imao direktne organizacijske veze sa predratnim četništvom. S njim je taj pokret istovjetan u ideološkom opredjeljenju, te u programu stvaranja *Velike Srbije*. Na toj osnovi su Drugi svjetski rat i okupacija zemlje olakšali četništvu da se predstavi kao nastavljac predratnog političkog organizma sa izrazito ili isključivo nacionalističkom komponentom. Ono je u tim uslovima postalo privlačno za političke grupe i pojedince da u njemu i preko njega nastave dalji politički život. Pojedini članovi Zemljoradničke, Demokratske, Radikalne stranke, pa iz pojedinih nacionalnih i nacionalističkih udruženja, Srpskog kulturnog kluba, Narodne odbrane, Sokola, Skauta i sličnih organizacija našli su mjesto u četničkom pokretu u toku rata, preuzimajući u njemu i rukovodeća mjesta. Četnička zastava je za sve snage postala simbol okupljanja. Četnički simboli, način odijevanja, naoružanja, nošenje dugih brada i kose, stare četničke titule i svi drugi spoljni znaci i obilježja prijeratnog četništva opet su aktualizirani. Time je prizivana i nedavna prošlost minula s početkom rata. Pokretu je to dalo više snage i podsticaja. S takvim atributima prošlosti išao je i program stvaranja *Velike Srbije* u *Velikoj Jugoslaviji*.

PREDRATNO I ČETNIŠTVO NAKON OKUPACIJE 1941.

Ako četnički pokret poslije okupacije nije imao direktne organizacijske veze sa predratnim četništvom imao je sa četničkom tradicijom uopšte, a posebno sa ideologijom, akcijama i djelovanjem četničkih udruženja između dva svjetska rata. I prije toga rata i u ratnom periodu od 1941. do 1945. godine četništvo je personificiralo u sebi ono ekstremno nacionalističko što je živjelo u jednom dijelu srpskog društva i među jednim brojem pripadnika srpskog naroda. U tom je smislu djelovao i Srpski kulturni klub, koji je imao podršku i u rukovodstvima pojedinih građanskih političkih stranaka. U ratu je ta djelatnost nastavljena, istina ne pod firmom Srpskog kulturnog kluba nego pod zastavom četništva. U njemu su se privremeno bile izmirile ranije političko-stranačke nesuglasice. Nusret Šehić, koji je dao ponajbolju analizu predratnog četništva u Jugoslaviji i BiH, međutim, smatra da sâm taj moment nije istovremeno dovoljan razlog da se predratni i ratni četnički pokreti

vide kao dva potpuno različita pokreta kojima je samo naziv zajednički. U ratu su se manifestovali novi momenti u tom pokretu, ali je on i tada sačuvao svoju osnovnu suštinu: djelovao je kao predstavnik interesa onog dijela srpskog društva koje je bilo krajnje nacionalistički orijentisano. On je u ratnim prilikama proširio svoju društvenu osnovu. U jednom trenutku je simbolizovao otpor jednog naroda, čiji je opstanak bio doveden u pitanje. Sa životnim interesima toga istog naroda četništvo je došlo u sukob svojom taktikom: od prvog dana opštenarodnog ustanka zagovaralo je da još nije vrijeme za borbu i da treba čekati povoljnije međunarodne i unutrašnje političke prilike. Tom bitnom činioocu svoje strategije dodalo je i svoju politiku kolaboracije sa snagama okupatora i kvislinškim vojnim formacijama. To je bilo u suprotnosti sa jasno izraženim težnjama većine srpskog naroda. Narod je, nasuprot tome, težio za borbom protiv okupatora i njegovih kvislinga. Narodnooslobodilački rat je u isto vrijeme razotkrio četnički pokret kao ekskluzivno nacionalistički: sam je definisao i do kraja obznanio svoju vojnu ulogu i poziciju. A ta pozicija je u stvari značila izdaju borbenih i slobodarskih tradicija srpskog naroda. Takva sudbina je zadesila i sve druge slične nacionalističke pokrete drugih naroda na prostorima bivše SFRJ.²⁹

U pobunu i ustanak u julu i avgustu 1941. godine bili su uključeni i pojedini pripadnici predratnog četničkog pokreta. Dio ustanika je stupio u borbu od početka, a mnogi i u vremenu nakon podizanja ustanka.³⁰

Zdravko Dizdar je otkrio podatak prema kojem su od svih zapovjednika ustaničkih odreda i grupa najmanje trećina njih bili četnici, a na nekim područjima i većina. U jednom popisu pripadnika Dinarske četničke divizije, u kojoj je bio i Bosanski četnički korpus, izvršenom početkom 1944. godine, navedeno je i vrijeme stupanja u četnike. Od 348 četnika njih 269 stupilo je 1941. u četničke jedinice, 40 njih u toku 1942. 19 u 1943. i 20 početkom 1944. godine. Od 268 iz 1941. njih 12 su bili predratni četnici, dok su ostali to postali nakon napada i okupacije Kraljevine Jugoslavije i stvaranja NDH: 1 je stupio u maju, 6 u junu, 229 u julu a ostalih 12 prije kraja 1941.³¹

29. Sirc, N. Seluč, *Četništvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1971. ANU BiH, Odlj. društvenih nauka, knj. 27.

30. Kao politički komesar Glavnog štaba NOP-a BiH i član PK KPJ BiH od septembra ustaničke godine Rodoljub Colaković piše kako su seljaci u većini ustali na oružje zbog neposredne opasnosti od ustalnog noža jedni na poziv KP, a drugi su pošli u borbu kao četnici. R. Colaković *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, II, Sarajevo, 1948, str. 56.

31. HDA, Fond. Ministarstvo vanjskih poslova NDH, br. R. T. Bo 1, 320/1944, kut. 3.

Prvi dio

**SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I
FAŠISTIČKA OKUPACIJA ZEMLJE 1941.**

OKUPACIONI I KVISLINŠKI REŽIMI SA MEĐUSOBNO SUKOBLJENIM INTERESIMA

Podjela zemlje na njemački i italijanski sistem upravljanja

Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije u zemlji su formirana dva okupaciona sistema - njemački i italijanski.³²

I poljoprivreda je u italijanskom uglavnom pasivnom području nedovoljno razvijena. U nedostatku žitarica hrana se morala uvoziti. Željezničke pruge su zbog sukoba s partizanima nesigurne. Njihovim diverzijama izložena je pruga Karlovac-Rijeka, kojom je transportovana nafta dopremana Dunavom iz Rumunije do Vukovara a odatle na zapad željeznicom.

Da bi novostvoreni Pax Italiana bio kompletan i trajan, bilo je potrebno iz oblasti pod okupacijom izbaciti SVE partizane i ustaše.

Takođe je bilo neophodno popuniti vakuum između Druge zone i demarkacione linije, oblast poznatu kao Treća zona. Ta zona je i partizanima i ustašama pružala utočište i bazu za upade u područje pod italijanskom okupacijom. Plan italijanskog generala Ambrozija je, stoga, morao da bude kompletiran okupacijom Treće zone (termin 'reokupacije' jedva da bi bio adekvatan, jer Italijani, osim što manjih posada, ni poslije aprilskog rata nisu ovu teško prohodnu planinsku oblast sistematski zaposjeli). Time bi još jedan širok pojas teritorije NDH dospio pod vojnu i civilnu upravu Italijana. A to znači da ustaške vlasti i oružane snage ne bi imale pristupa na približno jednu polovinu teritorije Nezavisne države Hrvatske.

General Ambrozio je do sredine oktobra 1941. godine i ovo sproveo - sa uobičajenim neobaziranjem na vladu u Zagrebu i njene prigovore. Poglavnik-ova vlada je ovoga puta prihvatila svršen čin. Tome je prethodila još jedna mini-kriza u italijansko-hrvatskim odnosima: 26. septembra iste godine Ambrozio je jednostrano proglasio uključivanje reokupirane zone teritorije u *italijansku carinsku zonu*.

32

Pri podjeli ekonomskog plijena Italijani su izvukli kraći kraj. Sva proizvodnja boksita kao glavnog strateškog materijala na područjima pod njihovom okupacijom pripadala je Nijemcima. Najveću korist su sticali iz prirodnih šumskih potencijala u drvetu, ali su njegovu i eksploataciju drugih prirodnih bogatstava otežavale partizanske vojne operacije.

Oni što su podupirali okupatore da učvrste svoj položaj u dijelu okupirane Evrope i tamo što duže opstanu dijele se u dvije kategorije: jedni su se mirili sa okupacijom i otvoreno stupali u službu okupatora, a protiv patriotskih osjećanja i nacionalnih interesa svoga naroda. Takav je norveški političar i predsjednik vlade Vikunda Kvisling. Njegovi sljedbenici u prostorima Jugoslavije su Ante Pavelić, Milan Nedić i Leo Rupnik. U Češkoj je to Haha, u Slovačkoj Tuka, u Francuskoj maršal Peten, u Belgiji Degrel, u Rumuniji Antonesku. U drugu kategoriju, takođe u sferi nacionalne izdaje i gaženja slobodarskih tradicija, spadali su oni što su se predstavljali za antifashište. Njihova propaganda prožeta je antiokupatorskim opredjeljenjima i namjerama. U prikrivenoj ili otvorenoj formi, što će reći tajno ili javno, oni su saradivali sa okupatorima. Oni se još nazivaju kolaboracionistima. Inostrana i istorijska nauka bivše SFRJ u toj ulozi vidi Dražu Mihailovića u Drugom svjetskom ratu. Dr. Branko Latas, *Saradnja četnika Druže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945)*, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945., Beograd 1999.

Do sredine oktobra 1941. godine NDH je podijeljena u dvije različite ekonomske, administrativne, vojne i političke cjeline. U italijanskoj polovini ustaške države jedva da je moglo biti riječi o formalnom suverenitetu Zagreba. Međutim, dugoročno se pokazalo da proširenje oblasti pod italijanskom okupacijom nije riješilo problem partizana. Treća zona se prostirala dinarskim planinama, klancima i gudurama u kojima su topografija i klima često predstavljale nepremostive probleme posadnim jedinicama veće od neprijateljske akcije. To je italijanske komandante primoralo da jedinice drže u gradovima i da velike napore ulažu samo da bi komunikacije držali trajno otvorenim.

Prema tome, u toku rata Italijani su se različito odnosili prema NDH. Koliko su oni ispoljavali negativan odnos prema Hrvatskoj, toliko su bile povoljnije mogućnosti četničko-italijanske saradnje - kako piše akademik Enver Redžić. Koliko su njemačko-srpske suprotnosti bile dublje, utoliko su slabije bile pretpostavke za približavanje četnika i Nijemaca.

Italijanski okupator, u svojoj težnji da potpuno zavlada jadranskom obalom i što dubljim njegovim zaleđem, sistematski izaziva sukobe između Srba i Hrvata. Pomagao je njihovo uzajamno uništavanje. Strah od osvete Srba hrvata i mnoge muslimane. *Uništavanje Srba postalo je sastavni deo komunističke revolucije. Komunistička organizacija je veoma pogodovala hrvatskim i muslimanskim ustašama i njihovim protivsrpskim prijateljima. Oni su postali nov rezervoar iz koga su se regrutovali partizani pod komunističku zastavu.*

I njemačke okupacione vlasti vrlo brzo su došle do saznanja da ustaški marionetski režim nije sposoban da se suprotstavi ni NOP-u, ni četničkim snagama. Čak ni u područjima za koja su Nijemci bili zainteresovani iz ekonomskih razloga. Među ta područja spadali su i prostori oko Mostara u Hercegovini. Tamo su Nijemci htjeli nesmetano eksploatirati boksit, te imati sigurnu komunikaciju radi transporta te rude do morske obale. Njihova zaštita od strane oružanih jedinica NDH nije bila efikasna.

Muslimane su ustaše proglasile najčistijim Hrvatima. Velika većina Muslimana nije se smatrala ni Hrvatima, ni Srbima, već naprosto Muslimanima. Iako je određen broj Muslimana otvoreno saradivao s ustašama, većina je bila ili direktno protiv njih ili neutralna. Neki od njih stali su na stranu četnika, mnogi su prišli partizanima, a treći pokušali postići specijalni autonomni položaj za ponešto okrnjenu BiH neposredno pod Trećim Reichom. Proglašenjem Muslimana hrvatskim cvijećem 60 posto stanovništva BiH smatrano je Hrvatima - oko 23% Hrvata katolika i blizu 37% Muslimana. Ustaška je država stavila Srbe izvan zakona, zajedno sa Židovima i Romima. Oni su bili isključeni iz vojne službe s izuzetkom onih koji su bili austro-ugarski oficiri i s izuzetkom mogućeg sudjelovanja Srba u radnoj službi, zatim iz svake državne službe, te iz političkog života.

Hitler je, inače, imao više namjera s jugoslavenskim teritorijem: htio je zaokružiti teritorij Reicha anektirajući ili priključujući na neki drugi način područja u kojima će obitavati Nijemci, ili koja su prema njemačkim mišljen-

jima iz tridesetih godina bila podložna brzoj germanizaciji. Takođe je htio nagraditi pomoć svojih saveznika, zadovoljavajući teritorijalne aspiracije Italije, Mađarske i Bugarske. Mogao je tako i hrvatske ustaše nagraditi teritorijem da stvore NDH. Dijelevi te nagrade, Hitler je osigurao korisnu podršku i istovremeno učvrstio posebne njemačke interese u bivšoj jugoslavenskoj državi.³⁵

Sudbinu Crne Gore Hitler je prepustio Italiji. Koristeći se rodbinskim vezama italijanske i crnogorske dinastije, Musolini je nastojao da stvori vazalnu crnogorsku državicu. Time je htio da, na jednoj strani, učvrsti poziciju italijanske imperije na Balkanu, a na drugoj strani je želio da Crnu Goru odvoji od slovenske matice Rusije i od Srbije. U anektiranoj Boki je otpočela planska asimilacija.

Okupacioni i kvislinški režimi u raznim dijelovima zemlje uticali su na rast oružanog otpora i njegovo osnovno usmjerenje. Taj sistem upravljanja imao je određenu ulogu i za razmah četničkog pokreta. U Crnoj Gori, primjerice, od sredine jula 1941. godine u italijanskom sistemu upravljanja vojni komandant je istodobno vršio i vojnu i civilnu vlast. Tako je bilo i u onim područjima NDH koje su Italijani okupirali, pa se iz njih povukli i ponovo ih okupirali u razmaku od nekoliko mjeseci. Tamo se italijanska okupaciona vlast koristila četnicima kao pomoćnicima. U tim krajevima je antihrvatskom politikom favorizovan srpski element. Ustaške vlasti su zbog toga protestovale, a italijanska politika je izazivala stanovito nezadovoljstvo i Nijemaca. Ponovna okupacija od Italijana uvedena je pod izgovorom ili iz razloga da se u ta područja, nakon izbivanja ustanka krajem jula 1941. godine uvede red i mir ali i da se ono zaštiti od mogućeg britanskog iskrcavanja na dalmatinskoj obali. Jozo Tomasevič i neki drugi istoriografi to objašnjavaju željom Italije da ojača svoj položaj za eventualnu dalju ekspanziju u bogati podunavski bazen te da se hrvatske i njemačke oružane snage drže podalje od priobalnog područja.

Ustaški režim je tražio od Nijemaca pomoć u sprečavanju ponovne okupacije njenog teritorija. Njemačka se nije htjela suprotstavljati Italiji. Ubrzo, već početkom 1942. godine, Italijani su shvatili da su se rasprostrli na previše širokom području na kojem ne mogu voditi uspješne vojne operacije. Zato su se sa vladom NDH sporazumjeli da dio svojih snaga povuku iz jednog dijela ponovo okupiranog teritorija.

NDH je i Njemačkoj i Italiji plaćala troškove za izdržavanje njihovih trupa. Formalno su to bili zajmovi koje je valjalo vratiti nakon rata. U drugoj polovini 1942. godine, kad je NDH zapala u finansijske teškoće, Italija je vratila izvjesnu sumu toga zajma putem redovnog klirinškog tržišta.

³⁵ Tako su svi aranžmani s partizanima u podjeli jugoslavenskog teritorija sadržavali specijalne klauzule koje su štitele ili formalno odnosno neformalno uspostavljale njemačku kontrolu nad važnim proizvodnim bogatstvima u tim područjima, bar dok traje rat. Jozo Tomasevič, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979, str. 9.

U toku 1942. (srpanj-prosinac) Italijani postupno povlače svoje jedinice iz Druge i Treće okupacione zone. Čine to saglasno Zagrebačkom sporazumu sa vladom NDH od 19. lipnja koji je stupio na snagu 11. srpnja. Po tom sporazumu omogućeno je i jačanje četničkih formacija pod imenom *oružanih protokomunističkih družina*, kako su nazivani u službenim saopćenjima NDH do kraja rata. Te družine su zapravo organizovane u *MVAC (Milizia volontaria anticomunista)*.

PROPAGANDA I "KRIVICA" ZA APRILSKU KATASTROFU

Spočetka Mihailović i vodstvo ravnogorskog pokreta nisu stupali u kontakt sa jugoslovenskom vladom u emigraciji. I u svojoj propagandi su okrivljavali vladu generala Dušana Simovića i Vrhovnu komandu Jugoslovenske vojske za kapitulaciju i predaju koju su nazivali ponižavajućom.³⁴

U vojno-političkom programu ravnogorskog pokreta utvrđen je zadatak četnika da na državnom teritoriju buduće Velike Srbije fizički iskorijene Hrvate i Muslimane i nacionalne manjine. Ta dva naroda su podvrgnuta pogromima i zbog toga što su živjeli na prostoru na kojem treba da postoje samo Srbi. Na to su se tim nesrpskim narodima kalemile i sve druge razne krivice. Oni su kao *ustaše i muslimani* morali biti kažnjeni i za našu aprilsku katastrofu 1941. godine kada je kapitulirala Kraljevina Jugoslavija pred okupacionim trupama Njemačke i Italije.

Od prvih ratnih dana, kada je nastao četnički pokret, do kraja Drugog svjetskog rata u maju 1945. godine, permanentno su u propagandi izmišljane laži o navodnoj krivici ta dva naroda. Prva od njih je veoma mnogo eksploatisana. Ona predstavlja optužbu Hrvata kao tobožnjih često i jedinih krivaca za vojnički slom i bezuvjetnu kapitulaciju Kraljevine Jugoslavije pred naletom sila Osovine. Pravljene su propagandne kombinacije: svi vojni porazi kraljevske vojske u aprilskom ratu 1941. godine pripisivani su hrvatskom narodu. Hrvati su glavni krivci za rušenje i raspad jugoslovenske države. To kaže i Draža u jednoj od svojih instrukcija.

Ta tvrdnja, jedna od mnogih, što ne odgovara činjenicama, stoji nasuprot istini, a potvrđuje podatak prema kojem su Srbi u toj vojsci držali sve ključne položaje. U aprilu 1941. godine kada je počeo rat Srbi su bili komandanti svih sedam armija vojske Kraljevine Jugoslavije. Od 32 komandanta divizija njih 31 bili su Srbi, a samo jedan Hrvat. U aktivnoj službi 1938. godine od 165

generala 161 je bio Srbin, dva su bili Hrvati, a dva Slovenci.³⁵ Istorijski je utvrđeno da je do vojničkog sloma i kapitulacije vojske došlo zbog nesposobnosti državnog i vojnog vodstva Kraljevine Jugoslavije. Načinjen je potpuno pogrešno plan odbrane, u odsutnim trenucima odsustvovalo je zapovijedanje vojnim operacijama, vodstvo je panično pobjeglo iz zemlje. Nacističko-fašističkim snagama nije pružen iole ozbiljniji otpor. Okupatorima se među prvima predao general Milan Nedić sa čitavom svojom armijom kojoj je stajao na čelu. Za njegovim primjerom su išli i mnogi drugi generali. Predavali su se u zarobljeništvo sa čitavim divizijama, a da prethodno nisu opalili ni metka, takoreći. Svi oni su uglavnom bili Srbi. Zato je bez ikakve osnove optužba četničke propagande da su Hrvati krivci za vojnički slom 1941. godine. U svim njenim oblicima često je eksploatisana prijetnja da će Hrvati (pod tim su podrazumijevani katolici i muslimani) iskusiti kazne zato što su uzrokovali aprilsku katastrofu Kraljevine Jugoslavije. I druge konstrukcije su služile za optužbe hrvatskog naroda i njegovih pripadnika *kao koljača* ili glavnih vođa u partizanima.

Bivši partizan je potpis na letku koji poručuje *Braći Srbima u partizanima. Bežite iz partizana dok nas nije nestalo. Zatim piše: Naši su nas komandanti prevarili. Dovedi su k nama Hrvate i daju im odmah činove i ne gone ih da jurišaju, a mi ginemo strašno. Što nije poginulo od ustaša evo izgину od partizana u partizanima. A gde su bili ti Hrvati kad su nas Hrvati klali? Ni blizu ih nije bilo da nam pomognu.*

KO JE KRIV ZA VOJNI SLOM I OKUPACIJU ZEMLJE?

Osim kod Hrvata, ustaša i muslimana Draža i četničko vodstvo su na raznim stranama pronalazili i druge krivce za brzi slom Kraljevine Jugoslavije. U prvim danima, pri svom okupljanju, okrivljavali su zbog toga i izbjegličku vladu generala Dušana Simovića i njenu Vrhovnu komandu. I u njima su vidjeli glavne krivce za ponižavajuću kapitulaciju. Spočetka nisu, stoga, nastojali da stupe u kontakt sa kraljevskom vladom u izbjeglištvu.³⁶

Do jula i avgusta 1941. godine su, ipak, stupili u dodir sa jugoslovenskim predstavnicima u Istanbulu. Postigli su to posredstvom povremenih putovanja poslovnih ljudi iz Srbije. Od Istanbula su se ti kontakti prenijeli do Kaira a zatim i do Londona. Od tada je kraljevska vlada prestala da bude optuživana za okupaciju zemlje.

34 J. Marjanović, *Prilozi istoriji sukoba narodnoslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine*, Institut društvenih nauka, Istorija XX veka - Zbornik radova I, Beograd, 1959., str. 196-197. Isti autor, *Ustavak i Narodnoslobodilački pokret u Srbiji 1941.*, Beograd, 1963., 59.

35 Ferdo Čulić, *Slom i save Jugoslavije*, Zagreb, 1958., str. 321. U toj knjizi je popis svih armija i divizija, te njihovih zapovjednika.

36 Jovan Marjanović, *Prilozi istoriji sukoba narodnoslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine*, Institut društvenih nauka, Istorija XX veka, Zbornik radova I, Beograd, 1959., str. 196-197.

Sa Hrvata i izbjegličke vlade, krivica za aprilsku kapitulaciju Jugoslovenske vojske i okupaciju Kraljevine Jugoslavije prenesena je na građanske političare i političke stranke iz doratnih vremena. Mnogi predratni političari, prelazeći u četničke redove, izazivali su, zbog toga, animozitet vojnika po profesiji, prevažno oficira i podoficira.

Zašto su te vaše vode zajedno sa Hrvatima odbacili oružje prilikom ulaska Jugoslavije u rat, te omogućili neprijatelju da uđe u državu? Oni vam govore da su Italijani poslali Pavelića u Hrvatsku, to je tačno, pa sve i da su im naredili da kolju naš narod ta braća odnosno nebraća nisu ga smeli činiti.³⁷

Krivicu za vojni slom i brzu kapitulaciju Jugoslavije u aprilu 1941. nerijetko, četnici su pripisivali komunistima. Jevrejima su prebacivali predvođenje, komunističkih razbesnelih hordi. Usto su najčešće slobodu, koju treba osvajati, prizivali kao nečiji dar do kojeg će samo po sebi doći nezavisno od spremnosti na vlastita nastojanja, pa i žrtve. Pri tome su eventualnu partizansku pobjedu na vlastita nastojanja, pa i žrtve. Pri tome su eventualnu partizansku pobjedu i oslobođenje nazivali još strašnijim ropstvom od okupacionog.

Nisu li stalno Srpski četnici govorili: Narode, ne nasedaj partizanskim lažima, ne navlači na sebe još strašnije ropstvo. Zar se ne sećate, kako smo brzo propali čak i onda kada smo imali milijon i po bajoneta, a kamo li danas? Narode, ne slušaj one, koji ti govore o slabosti okupatora. Nedaj, Bože, da on još jednom pokaže tu svoju snagu nad nama. Pustimo velike i silne neka se bore, a mi radimo svoje kućne poslove i vodimo računa o svojim porodicama, da sačuvamo što više Srpskih glava kako bi na taj način dočekali svršetak ovog strašnog rata. Jer, braćo i sestre, mi verujemo da će sloboda doći ali što će nam i sloboda ako nas ne bude.

Tako smo mi govorili i grmeli mesecima i mesecima, tebi porobljeni naš narode, ali glas naš beše 'GLAS VAPIJUĆEG U PUSTINJI'.

Danas se obistini ono, što smo ti mi govorili. Posle krvave jevrejsko-komunističke vladavine nad nama braćo i sestre bosanske krajine, naišao je val okupatora.

Šta bi sa onima koji su vas uvlačili u borbu protiv okupatora? Spasiše li vas?

Oni pobegoše i na sramotu celog sveta, odvedoše žene i decu i starce od kuća, odvedoše svesno na jedan krvavi put, da ginu i umiru na putu od gladi i studeni. Što je tim razbojnicima komunistima smetalo ono dete u kolevcu, pa majku naterase da sa njime beži. Teško tebi sirotinjo Srpska. Teško tebi opusteli dome Srpski i izgorelo selo Srpsko. Teško vama majke, ljube i seje naše u crno zavijene. Teško vama neobrađena polja Srpska - teško i preteško sve dotle dok komunisti budu krojili pravdu.

Konačno su toga krivca našli u - komunistima.

Uz izdaju hrvatskih ustaša u toku rata, komunisti su svojom aktivnošću zabilili nož u leđa jugoslovenskoj vojsci koja se uhvatila u koštac sa silama Osovine 1941.³⁸

Taj memorandum je pripremio lično Živan Knežević dok je bio šef Vojnog ureda predjednika emigrantske kraljevske vlade u Londonu. Time je on najdirektnije za slom kraljevske jugoslovenske vojske u aprilskom ratu optužio komuniste. Te optužbe će četnici u zemlji prihvatiti i širiti u svojim lecima raspačavanim po svim njima dostupnim područjima Jugoslavije.

Oni su insistirali na krivici KPJ za slom kraljevske vojske. Tako se govori i u više proglašenja *Centrale za sve krajeve, Srpskog centralnog komiteta*. Obrača se svima onima koji se zavedeni nalaze u partizanima.

Osnovu za te optužbe našli su u propagandnoj liniji regionalne organizacije KP za Crnu Goru. Ta partijska organizacija je u maju 1940. godine propagirala demobilizaciju vojnika, tražila odbijanje poslušnosti pa i dezerterstvo u kraljevskoj vojsci. U tom smislu su šireni i njeni leci. Izvode iz njihovih sadržaja četnici su objavili ukazujući kako se eto, ljudi sposobni za oružje i predstojeću borbu protiv okupatora pozivaju da ne prihvate pušku, da se ne odazivaju pozivima u vojku ako ne žele biti topovska hrana za interese britanskih imperijalista. Ta je propaganda crnogorskih komunisti naišla na ostru kritiku Pete konferencije KPJ u Zagrebu održane u oktobru 1940. godine. Na toj konferenciji je utvrđena orijentacija ka jačanju Narodnog fronta i jače ugledanje prema Sovjetskom Savezu. Stavovima i politikom KPJ formuliranim na tom skupu iskazana je odlučnost u odbrani zemlje protiv imperijalističkih napadača.³⁹

U četničkim lecima sačinjenim od izvoda iz letaka crnogorske partijske organizacije KPJ je uvrštena među glavne krivce za propast Jugoslavije i kapitulaciju jugoslovenske vojske.

Četnici su pravili izvode iz letaka KPJ i pisali komunističke antifrancuske i antibritanske tekstove u svojim glasilima i to pripisivali jugoslovenskim komunistima.⁴⁰

Jedna je stvar pokazati da su jugoslovenski komunisti 1940. i 1941. bili protiv postojećeg režima i tadašnje vlade. Istovjetno s tim je pokazati da su u jednoj pokrajini kao što je Crna Gora izdavali propagandni materijal u kojem se rezervisti nagovaraju da se ne odazovu vojnom pozivu. Sasvim drugačiji prizvuk poprma tvrdnja po kojoj se jugoslovenski komunisti okrivljuju za slom vojske kao što je to učinio Živan Knežević u spomenutom memorandumu.

38 Živan Knežević, Why the Allies Abandoned the Yugoslav Army of General Mihailovich, dio 1, str. 17 Memorandum koji je predat britanskoj vladi 2. VI 1943.

39 Tiovi izvještaji na Petroj konferenciji, *Komunisti, srpsko-hrvatsko izdanje*, br. 1, 100-122, 60-70.

40 Vukasin Petrović, *Ono što je prethodilo građanskom ratu*, Glasnik SIKD Njegoš, jul 1958, 60-70.

Ni Živanu Kneževiću, ni vodstvu ravnogorskog pokreta, očigledno, nije stalo do prave istine. Da su tragali za njom lako bi došli do istinskih saznanja o uzrocima propasti kraljevske vojske u aprilu 1941. godine. Došli bi, zasigurno, do sebe, do generaliteta, do izbjegličke vlade i do njihovog odnosa prema okupaciji zemlje. Došli bi do svih relevantnih odgovora koje je o tome već dala istorija.

Ustanak i počeci formiranja ustaničkih oružanih formacija

DVA SUPARNIČKA POKRETA I NJIHOVE SUPROTSTAVLJENE POLITIČKE I VOJNE STRATEGIJE

Nakon proglašenja NDH ustaški režim je otpočeo sistematske progone srpskog stanovništva. Ti su progoni direktno izazvali izbijanje oružanog otpora najprije u Hercegovini, krajem juna 1941. godine. Jozo Tomasević taj prvi oružani otpor tumači lokalnom i spontanom manifestacijom, a ne dijelom smišljeno organizovanog ustanka. Tek poslije njemačkog napada na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine uslijedio je poziv Kominterne i Staljina evropskim komunističkim partijama na oružani otpor i sabotažu protiv Nijemaca. Tako bi se bar malo smanjio pritisak njemačke sile na SSSR. KPJ je, u odzivu, manje-više simultano u raznim dijelovima zemlje otpočela planirani oružani ustanak protiv okupatorske vojske, kvislinških vlasti i njihovih trupa. U većini područja snage otpora su mješovite. Sastojale su se, prvih pet do šest mjeseci, od komunističkih i od njihovih sljedbenika i od srpskih nacionalističkih grupa. Dok su u Srbiji komunističke i srpske nacionalističke snage odvojene od početka u drugim područjima je ta podjela zabilježena nešto kasnije. Diobe su na partizanski i četnički smjer, nastale na političkim ciljevima. Četnici su se borili za Veliku Srbiju u Velikoj Jugoslaviji sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Partizani - za obnovu Jugoslavije kao federativne republike na socijalističkim društveno-ekonomskim osnovama. Antiokupatorsko opredjeljenje, sadržano u prvobitnim četničkim dokumentima i javnim glasilima, brzo je napušteno.

Četničke vođe otvoreno kažu da više vole saradivati s Njemcima nego sa komunistima.⁴¹

Izvor i glavni razlog njihovog razlaza su dijametralno suprotstavljene političke i vojne strategije ta dva suparnička pokreta. Oba su formulisala različite političke ciljeve i programske orijentacije. U čemu je suština četničke strategije? U očuvanju starog društvenog poretka, u pasivnom stavu prema okupatorima, oružana borba s njegovim snagama je smatrana bezizglednom avanturom; ozvaničena je strategija čekanja na invaziju saveznika u Jugoslaviju kao znak za opšti napad na okupatore. Ni oružani ustanak za četnike nije prihvatljiv navodno iz straha da bi doveo do biološkog uništenja Srba, ali još više iz straha da bi narod ustankom poremetio planove o povratku starog poretka. Komuniste, kako su nazivali partizane, smatrali su svojim glavnim neprijateljem. Njihovu mržnju prema partizanima uočio je i šef britanske vojne misije pri Dražinom štabu. Kapetan Bil Hudson polovinom novembra 1941. godine šalje obavijest s gornjim citatom svojim pretpostavljenima u Veliku Britaniju. Ideološki stavovi četničkog vodstva nadjačali su njegovu početnu deklarativnu antiokupatorsku orijentaciju.

A strategija NOP-a? Primat je davan politici ofanzivne oružane borbe protiv okupatora. Dizanje i rasplamsavanje ustanka u cijeloj zemlji smatrano je najprečim zadatkom. Socijalni ciljevi su od prvog dana uvršteni u program narodnooslobodilačke borbe. Lozinka: *Nema povratka na staro*. Socijalni ciljevi su izrasli iz potreba društva, a podržavali su ih široki slojevi. U toj strategiji se suštinski razlikovala nacionalna politika i rješenje nacionalnog pitanja od četničke.

Na tim su osnovama sučeljene suprotne težnje i ciljevi dva pokreta - partizanskog i četničkog, dviju ideologija, dva suprotstavljena programa različitih političkih ciljeva.

PUKOTINE U USTANKU I DIOBE MEĐU USTANICIMA

Pokušaji premošćivanja podjela

Srbi i Srпкиnje, odbacite iz svojih duša mržnju prema svom bratu. Zadržite odbacite zauvijek. Politička i partijska trvenja ostavite za kasnije (...) ustrajte u borbi, uz nas je ceo pošten svet, uz nas je majka Rusija koja će nas uskoro sve Slovene pod svoje toplo okrilje sviti.⁴²

Čim su počele diobe među ustanicima u četničkom rukovodstvu se sve više postavljalo pitanje oružane akcije protiv partizana. Ali, pojedini četnički rukovodioci početka su se klonili tih sukoba. Nastojali su da premoste sve vidljiviju pukotinu u ustanku. Htjeli su da zaustave proces diferencijacije

⁴¹ Elizabet Barker, *Britanska politika na Balkanu u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1978., str. 159.

⁴² AH. ČA, kut. 5

na svojim područjima. Tako se u ime štaba puka *Petar Mrkonjić Ž.* Brković obratio borcima, *komandirima, vodnicima i ostalim borcima ovog puka kao i borcima susjednih pukova.* Srbima i Srpkinjama je poručio da iz svojih duša mržnju i zadjevice odbace zauvijek. Ti pojedinačni primjeri protivljenja nastalim kretanjima ubrzo su se gubili i ostajali usamljeni.

Takvi komandanti su usmjereni i za ustanak i za oružanu borbu protiv okupatora. Mihailović od početka nije bio ni za jedno, ni za drugo. Za njega je svaka takva oružana akcija preuranjena. Za NOP nije.

Od prvog ispaljenog hica oružani ustanak je donio teške probleme podjednako i okupatorima i kvislinškim režimima. Kako se širio dobijao je sve veću i jaču podršku u narodu. Četnici su se pobojali da će potpuno biti potisnuti iz srpskog naroda. Strahovali su da će izgubiti svoje vodstvo i uticaj u njemu pred komunistima ako se ne pridruže borbi protiv Nijemaca. Makar tu borbu izvodili samostalno ili u saradnji sa partizanima. Ta misao ih je vremenom napuštala. Privremena i prolazna saradnja s partizanima iz 1941. godine je potisnuta pred okrutnom doktrinom: treba čekati na invaziju saveznika. To je trenutak za opšti ustanak i udar na okupacione trupe. Do tada su sve oružane akcije, dakako one protiv sila Osovine i njihovih pomagača, preuranjene. NOP je tu orijentaciju osuđivao.

... *Vodstva raznih bivših građanskih partija; to je tzv. londonska linija: 'Čekajte još nije vreme'... četnici pod parolom 'Za kralja i domovinu' vode borbu na strani okupatora protiv naše NOV i POJ...*

Makedonci, Arnauti, Hrvati, Muslimani i dr. se sa strepnjom pitaju: šta će biti sa nama ako se povrati ono staro?... Četnici već kolju... i bruse kame za još strašnije pokolje... Ali mi dovikujemo svima da se ne boje, spas od svega toga je moguće i to jedino na taj način ako se sada, odmah, bez oklevanja, uzme puška u ruke i pođe u sveti boj koji bje naša junačka NOV protiv okupatora za slobodu i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije...

Za Dražu je svaka takva akcija preuranjena. Za NOP nije. Ona je ugrađena u njegove osnove, za razliku od četničkog. U skladu s tim se ponašala i njihova propaganda. Kod četnika je odvrćala narod od te borbe. Kod partizana je pozivala narod na oružje. Stav odvrćanja je pravdan mnogo čim, ponajviše represalijama što bi uslijedile nakon sukoba s okupacionim jedinicama. Sudari su sve češći između četnika i partizana. Pregovori Tita i Mihailovića o zajedničkoj borbi protiv okupatora nisu donijeli sporazum.

RASCJEP NA ČETNIČKI I PARTIZANSKI SMJER

U prvo vrijeme ustanak nije ni politički ni ideološki izdiferenciran. Na njegovom čelu, uz velikosrpske elemente, našli su se i komunisti. Ustaničke grupe nisu tada još jasno uobličene u smislu četničkih i partizanskih organi-

zacija.⁴³ Tek će se vremenom pod uticajem čelnih ličnosti formirati dva pravca ustanka - četnički i partizanski.

Od prvih ustaničkih dana izbile su nesuglasice između komunista i srpskih nacionalista. Od tada se oblikuju i četničke vojne skupine među ustaničima. Prvi su htjeli borbu protiv ustaša kao i protiv Italijana, koji, opet, podupiru borbu protiv partizana. Srpske nacionalističke grupe zalagale su se samo za oružano suprotstavljanje ustašama. Na tom suštinskom pitanju borbe protiv okupacionih trupa i njihovih kvislinga - otpočeo je proces diferencijacije na dva sastavna dijela ustanka. Po dolasku ravnogorskih oficira iz Srbije počelo je još izraženije remećenje odnosa između jedinica pod njihovom kontrolom i partizana u Bosni i Hercegovini i drugdje.

Ustanak je planuo i već ujesen 1941. cijela zapadna Srbija je bila slobodna. U sjeveroistočnoj Bosni se tada moglo po slobodnoj teritoriji doći od mora do Save. Kad je ustanak ozbiljno zaprijetio njemačkom okupatoru, nakon gušenja ustanka u Srbiji, uz pomoć četnika okupator je krenuo u drugu ofanzivu protiv snaga u istočnoj Bosni. Opet su mu četnici pri tome bili saveznici. Major Jezdimir Dangić je naredio četnicima da propuste Nijemce, a on je sa oficirima pobjegao u Srbiju. Ohrabreni njemačkom ofanzivom južno od linije Zvornik-Tuzla Kerovićevo četnici su napali štab Majevičkog partizanskog odreda računajući da će time uništiti partizanski pokret u ovom području. U neravnopravnoj bici 20. februara 1942. godine izginuli su komandant Ivan Marković Irac i komesar Fadil Jahić - Španac i nekoliko boraca. Time odred nije razbijen. Već sutradan su borci odreda razoružali 150 i u borbama ubili nekoliko istaknutih četnika, a 23. februara je formiran novi štab odreda. I majevički borci su nastavili aktivnost.

Postalo je jasno da četnici i partizani ne mogu dosegnuti zajednički program borbe protiv okupacionih sila. Četnički odredi su protivteža partizanskim. Vodstvo partizanskih formacija s komunistima na čelu usmjereno je prema Sovjetskom Savezu - četnički pokret uspostavlja veze sa kraljevskom vladom u izbjeglištvu. Usto se oslanja na velikosrpske strukture, te na one koji se zalažu za obnovu kraljevske Jugoslavije. U Srbiji se Draža i njegovi ravnogorci povezuju sa kvislinškom vladom Aćimovića, kasnije generala Milana Nedića, zatim i sa okupacionim snagama Njemačke. To je četnike stavljalo u krajnje neprijateljski odnos kako prema ciljevima NOP-a i njegovih formacija u toku rata, tako i prema programskom usmjerenju toga pokreta za poslijeratno uređenje zemlje. Kad su shvatili partizanske ciljeve četnici i njihova vodstva okrenuli su se protiv njih kao glavnih neprijatelja. Zato su izabrali borbu za njihovo uništenje samostalno i uz pomoć sila Osovine i kvislinških snaga. Znali su da bez poraza partizana neće ostvariti svoje programске ciljeve - restauraciju monarhije, velikosrpsku hegemoniju na državnom

ustaškim razbojnicima, Gerilac je upozorio na tešku zabludu koju su istodobno učinili tražeći autonomiju pod zaštitom Kraljevine Italije, jer da vjeruju da bi jedino na taj način bili zaštićeni njihovi životi! Takvu izjavu Gerilac kvalifikuje kao najotvoreniju izjavu naroda, jer umesto ustaških bandita treba da dođu oni koji su te bandite doveli i koji su svojim prisustvom omogućili njihove zločine.

Italijani su se zanimali da li u ustaničkom pokretu ima komunista. Ističući da to nije prvi put da se Italijani zanimaju za komunistički pokret u Jugoslaviji, jer im je, među ostalim, parola o komunističkoj opasnosti bila i izgovor za napad, Gerilac kaže da se komunisti ne samo u Jugoslaviji nego u svim evropskim i ostalim zemljama svijeta nalaze u prvim redovima borbe protiv krvoločnog fašizma. U vezi s tim Italijani se posebno zanimaju za komuniste u našim borbenim redovima, jer znadu dobro da takav pokret u kome se nalaze takvi narodni boreci ne može biti iskorišten za njihove okupatorske ciljeve. Gerilac zaključuje da su otrički razgovori protekli u onakvom izdajničkom kapitulantskom duhu jer na njima nisu bili zastupljeni pravi predstavnici ni ličkih srezova ni srpskog naroda tih srezova (...) Stvarati danas posebni srpski oslobodilački pokret i u ime tog pokreta tražiti autonomiju pod zaštitom talijanskih okupatora, to znači raditi protiv srpskog kao i protiv ostalih naroda Jugoslavije, to znači raditi u korist fašizma. Samo u bratskom savezu i čvrstom jedinstvu obračunaće Srbi, Hrvati, Slovenci sa svojim okupatorima i domaćim izdajnicima.

Vrijeme je ubrzo pokazalo da je Gerilac bio u pravu, jer su otrički razgovori izražavali težnje i ciljeve srpskih nacionalističkih snaga. Njihova akcija dobiće svoj nastavak u daljnjim dodirima i dogovorima sa Italijanima. Po tome su bili prilog procesu diferencijacije ustaničkim masama. Rukovodstvo ustanka je zastupalo nepokolebljiv stav o mogućim pregovorima s italijanskim okupatorima, jer je rukovodstvo ustanka iz Drvara zatražilo da se uhapsu inicijatori i sudionici razgovora u Otriću, a i reagovanje Gerilca je na toj liniji. Ukazuje na uticaj KPJ u usmjeravanju ustaničkih masa.

Italijani su nastojali da pocijepaju ustaničke snage kako bi ih razjedinjene lakše savladali. Zasjedanju delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Bosnu i Liku 31. kolovoza 1941. godine u Drvaru prisustvovalo je 30 delegata iz Donjeg Lapca, Mogorića, Vreпча, Visuća, Bruvna, Mazina, Srba, Kaldreme, Nebljusa, Oraščkog Brda, Martin Broda, Bos. Petrovca, Drvara, Bos. Grahova, Oštrelja, Crnog Luga i drugih sela. To je bio jedan od koraka u povezivanju ustaničkih snaga na tom području. Gerilac je pisao povodom toga sastanka: *Kako se oslobodilački pokret srpskog naroda u ovim krajevima Bosne i Like sve jače širi, trebalo je povezati sve odrede i učvrstiti jedinstvo. Trebalo je pozvati predstavnike sa svih naših frontova, koji se danas pružaju daleko, sve tamo od Velebita, Dinare i Plitvičkih jezera pa sve do Livna. To je bilo potrebno osobito zbog toga što su se u posljednje vrijeme pojavili neki protivnarodni elementi koji su htjeli našu NOB-u iskoristiti u svoje lične ciljeve. To su oni elementi koji nikad nisu bili uz narod, koji su uvijek bili protiv naroda, koji su živjeli na narodnoj grbači, od krvi i znoja seljaka i radnika. To su oni elementi koji su u doba hant-*

čenju ustaških bandita u ovim krajevima prepustili narod svojoj krvavoj sudbini, pokupili pare i s njima pobjegli u Italiju, u okrilje talijanskog fašizma.⁴⁷ Jedan od zaključaka zasjedanja u Drvaru 31. kolovoza 1941. godine glasio je: *Mi nemamo ništa zajedničkog sa ljudima koji šuruju sa našim vjekovnim neprijateljima i koji žele da naš narod i našu svetu borbu stave u njihove ruke. Istaknuto je da oslobodilačkoj borbi koja se vodi nije samo cilj oslobodenje srpskog naroda već i svih drugih porobljenih naroda naše otadžbine. Mi pružamo bratsku ruku hrvatskom i slovenačkom narodu i braći muslimanima da naše redove ujedinitimo i da zajednički povedemo nemilosrdnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.⁴⁸ Tekst rezolucije je raspačavan i u obliku letka.*

Prve nesuglasice između komunista i nacionalista počinju još od prvih ustaničkih dana. Nastale su oko uzroka i cilja čitavog pokreta koji još nije izdiferenciran na dva osnovna smjera. U Otriću su nacionalisti rekli da je pokret nastao zbog zvjerstava i zločina ustaških vlasti nad srpskim narodom. To ne spori ni Gerilac izražavajući komunističku struju među ustaničima. On potvrđuje da je pokret nastao u prvom redu zbog ustaških zločina nad srpskim narodom, ali je bitno drugačije definisao njegove ciljeve. Ne radi se samo i jedino o zaštiti golih života i imovine. Cilj ustanka je mnogo širi – potpuno i konačno narodno oslobodenje od svih fašističkih okupatora i njegovih pomagača. Borba protiv ustaša ne može se razdvajati od borbe protiv fašističkih okupatora.

Te su razmirice počele i na drugim područjima NDH, pa i onim pod italijanskom okupacijom. Srpske nacionalističke grupe su htjele borbu samo protiv ustaša, a partizani i protiv okupatora, u ovom primjeru Italijana. Na toj osnovi je otpočeo proces polarizacije između dva sastavna dijela iz redova ustanka. Bivši doratni političari i trgovci, pravoslavni sveštenici, članovi srpskih udruženja četnika, Narodne odbrane, Jugoslovenskog sokola i drugih organizacija regrutovali su vođe srpskih nacionalističkih elemenata. Oni su se digli na oružje u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i drugim područjima. Nusret Šehić⁴⁹ piše da je malo ko od vodećih četnika tokom Drugog svjetskog rata bio član predratnih četničkih odbora. Samo ih je 57 otišlo u četničke odrede. Mnoge su 1941. godine ubile ustaše, drugi su otišli u partizane, ili ostali neaktivni. Bili su samostalne vođe, koji su slijedeći staru srpsku tradiciju sami sebe prozvali vojvodama i polagali pravo na apsolutnu vlast u svojim odredima.

Raskolu ustanika na dva osnovna smjera – četnički i partizanski – značajno je doprinijela četnička propaganda. Ona je sve vidljivije insistirala na optužbama partizana. Tvrdila je da je riječ o pokretu koji je prvenstveno usmjeren protiv interesa srpskog naroda. Takve parole donijeli su Dražini emisari sa Ravne gore, iz Crne Gore i domicilni čelni ljudi prvih četničkih odreda.

47 Zbornik NOR-a, IV/1, 140.

48 Gerilac, br. 6, d. IX 1941.

49 Nusret Šehić, *Četnici u Bosni i Hercegovini*, ANU BiH, Sarajevo, 1971, str. 214-220.

Osnovna teza te propagande i instrukcija oficira pridošlica je da NOP čine Hrvati i Muslimani, te *srpski izrodi*, a da na njegovo djelovanje sve više utiču ustaše. Po tim kriterijima su ocjenjivani sukobi koji su ubrzo nastali između snaga NOB-e i četnika u Bosni i Hercegovini, kao i u svim drugim područjima. Naročito u događajima koji imaju neposredni odjek u krajevima pod četničkom kontrolom, a mogli su sve jače uticati na proces političke diferencijacije. Težila je da im dadne svojevršno tumačenje. Posebno je htjela da prikrije činjenicu da partizanske snage u velikoj mjeri čine srpski seljaci. S tim u vezi je bezbroj puta isticala da su glavni nosioci oružanog sukoba s četničkim snagama partizani i komunisti koje čine Hrvati i Muslimani. Oni su sastavni dio plana ustaša u daljem provođenju politike istrebljenja srpskog stanovništva. Poistovjećujući interese partizana i ustaša, u početnim mjesecima ustanka se nije libila da navede i Italijane, pa i Nijemce. Težnja je da se putem propagande ispolji određeno suzdržanje od otvorene njihove saradnje s italijanskim faktorima, drugim okupacionim trupama ili kvislinškim režimima.

Dalje jačanje partizanskih snaga unosilo je kvalitetne promjene u sukobe NOP-a i četničkih jedinica, ali i u sadržaje četničke propagande.

POKUŠAJI MIRENJA I SARADNJE DVA PROTIVNIČKA TABORA

...2. Odmah prići stvaranju zajedničkih komiteta, tj. odbora narodno-oslobodilačkog fronta; povezujući se sa pristalicama svih bivših partija koje se danas izjašnjavaju za borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Voditi računa o akciji četnika, raznih oficira i ljudima okupljenim oko njih. Svaki naš kontakt s njima dobro će doći. Neprijatelj već pokušava da i njih uvuče u pohod na naše snage. Stoga ih moramo pridobiti za zajedničku akciju još odmah. Ne privlačenje njihovih ljudi k nama, već sporazum s njima o zajedničkoj akciji, zajedničkoj komandi itd. - što je jedno od sudbonosnih pitanja za dalji tok operacije protiv neprijatelja.⁵⁰

Vodstvo NOP-a je od početka ustanka gradilo politički stav i činilo pokušaje za saradnju s četnicima. S prvim saznanjima o formiranju vojno-četničke organizacije na Ravnoj gori komandant Glavnog štaba za Srbiju Sreten Žujović govori o tome Titu u izvještaju od 29. jula 1941. godine. Konstatuje da se nije dovoljno pažnje posvetilo kontaktu s oficirima.⁵¹ Uz pojavu četničke organizacije i Tito je ustanovio da je osnovna slabost NOP-a u Srbiji izolovanost od ostalih političkih struja koje simpatišu sa Englezima.⁵² Pokrajinski ko-

mitet KPJ za Srbiju u avgustu je uputio pisma okružnim komitetima Partije o potrebi saradnje sa četnicima. Stavio je u zadatak svom instruktoru za Valjevski okrug Milošu Miniću, advokatskom pripravniku iz Čačka, da što prije pođe na Ravnu goru i da razgovara sa Dražom Mihailovićem. U ravnogorski štab Minić je došao sa Dragoljubom Dudićem, učesnikom Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata i najuglednijim seljakom komunistom u zapadnoj Srbiji. Osim Draže, na četničkoj strani su u razgovoru učestvovali Dragiša Vasić, beogradski advokat, publicista i potpredsjednik Srpskog kulturnog kluba i Dragoslav Pavlović, potpukovnik i načelnik ravnogorskog štaba. Vođen je tolerantan razgovor u kojem je svako ostao na pozicijama odbrane svoje strategije i taktike. Draža i Vasić su bili uporni u stavu da nije vreme za oružanu borbu. Saglasile su se obje strane da ne bi smjelo doći do sukobljavanja jednog i drugog pokreta.⁵³

Produžena su nastojanja da se četnici privole za zajedničku borbu. To je učinio i Tito. Odmah po izlasku iz Beograda na slobodnu teritoriju Valjevskog NOP-a odreda (s. Robaje) tražio je da mu se sutradan omogući susret sa Dražom. Sastanak je upriličen 19. septembra 1941. u s. Struganiku u kući majora Aleksandra, starijeg sina vojvode Živojina Mišića. S Titom su u razgovoru učestvovali Miloš Minić i Obrad Stefanović, sekretar Okružnog komiteta KPJ Valjevo. S Dražom su bili Dragiša Vasić i major Aleksandar Mišić. Tito je isticao potrebu i značaj udruživanja partizanskih i četničkih snaga. Objašnjavao je da je borba protiv okupatora najefikasniji put za opstanak jugoslovenskih naroda, posebno srpskog. Tražio je da četnički odredi stupe u borbu protiv Nijemaca i kvislinga. Predlagao je da se formira zajednički partizansko-četnički Vrhovni štab, te zajednički štabovi za izvođenje pojedinih operacija. Draža je isticao da je stanje na svjetskim frontovima nepovoljno za Saveznike. Okupator je suviše nadmoćan. Oružana borba protiv njega izazvala bi masovne odmazde koje bi zatrle srpski narod. Odlučno je izjavio da četnici neće napadati Nijemce sve do nailaska povoljnog trenutka. Sugerisao je da i partizani obustave borbu protiv njih.⁵⁴ Razlike u stavovima onemogućile su sporazum. Opet su postigli saglasnost da se ne sukobljavaju četnici i partizani međusobno.

Neuspjeh pregovora nije obeshtrabivao partizansku stranu. Uporno su nastavljeni napore za udruživanje četnika i partizana. I na zemaljskom vojnopolićkom savjetovanju u Stolicama - 26. septembra 1941. - razmatrana je potreba izgradnje jedinstva svih rodoljubivih snaga.

Krajem septembra i u oktobru 1941. godine počela je borbena saradnja partizana i četnika. Najprije na područjima oko Šapca, Valjeva, Kraljeva i Gornjeg Milanovca. Takvo raspoloženje najviše je dolazilo do izražaja u čet-

50. *Zbornik NOR-a*, t. 1, knj. 1, str. 4 - pisano partijskom komitetu za Užički okrug 14. avgusta 1941.

51. *Zbornik NOR-a*, t. 1, knj. 20, dok. 2.

52. *Zbornik*, t. 1, knj. 20, dok. 6.

53. M. Minić, *Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945*. Mir, Novi Sad, 1993., str. 242-245.

54. Miloš Minić, *Isto*.

ničkim odredima popa Vlade Zečevića i poručnika Ratka Martinovića. Oni su od početka tijesno saradivali sa valjevskim partizanima. Četničko vrhovno vodstvo ocijenilo je da pasivan odnos četničkih odreda prema okupatoru slabi njihov ugled u narodu. Uvidjelo je brz uspon partizanskih snaga i njihovih vojničkih uspjeha. Zato je odlučilo da stupi u borbu protiv Nijemaca. To je bio i način da se parališe snaženje NOP-a. Draža je izdao naredbu o mobilizaciji četničke vojske. Taj korak obrazložio je u svojoj izjavi komandi 342. njemačke pješadijske divizije 1. novembra 1941. ... *Ulazak četnika u pojedine gradove bio je neophodan da se ne bi komunističke jedinice predstavljale kao oslobođeni i da ne bi povukle za sobom narodne mase.*⁵⁵

Pukovnik Draža Mihailović je 11. novembra 1941. godine održao sastanak i sa njemačkim potpukovnikom Rudolfom Kogardom u selu Divci.⁵⁶ Draža je tom prilikom dao izjavu i oficirsku riječ koje se držao do kraja rata: *Nije moja namjera da ratujem protiv okupatora, jer kao generalštabni oficir poznajem snage objiju strana.* Dalje je tvrdio da u redovima komunista nema naročito ubedenih ideologa. Zatim je izjavio: *Za napad od 1. novembra kod Kraljeva nisam ja odgovoran, jer sam upravo naredio da se moje trupe povuku i da se sakupe radi borbe protiv komunista.* Dodao je da oko Kraljeva ima još danas grupa partizana. Svoje prve (i jedine) borbe protiv okupacionih formacija je ovako objašnjavao: ... *Borba protiv okupatora je bila nužno zlo kako narodne mase ne bi prešle na stranu komunista.*⁵⁷ I Dragiša Vasić, u svojstvu Dražinog zamjenika, je objašnjavao: ... *Narod Srbije, koji je, istini za volju, u to vreme bio i te kako raspoložen za borbu protiv vekovnog neprijatelja, latio se oružja i počeo sve više da se okuplja oko partizana. U takvoj situaciji nastala je bojazan da ćemo ostati usamljeni. To je, pored ostalih, bio i jedan od osnovnih razloga koji su naterali komandanta (Dražu - o.a.) da naredi našim odredima da stupe u akciju protiv okupatora.*⁵⁸

Tako je saradnja dva pokreta u zajedničkoj borbi protiv okupatora otpočela a da nije bio razriješen i regulisan čitav niz krupnih vojnih, političkih i ekonomskih pitanja: oblici vođenja oružane borbe, sistem komandovanja, način sadejstva vojnih formacija, način mobilizacije novih boraca, ishrana vojske, podjela ratnog plijena, organizacija vlasti, način regulisanja ekonomskog života na oslobođenoj teritoriji, organizacija sudstva i vođenje sudske politike itd. Neregulisana, ta su pitanja remetila partizansko-četničke odnose. Izbijali su na površinu međusobno nepovjerenje i trvenja. Dolazilo je i do incidenata. Oni su najavlivali mogućnost izbijanja oružanih sukoba. To se naročito događalo na teritoriji onih četničkih odreda čiji su komandanti okorjeli antikomunisti.

55 Zbornik NOR-a, t. XIV, knj. 1, str. 861.

56 Zbornik, zapisnik sa sastanka, knj. 1, str. 871-878.

57 Zbornik NOR-a t. XIV, knj. 1, str. 861.

58 Nikola Milovanović, *Dragiša Vasić od građanskog buntovnika do kontrarevolucionara*, Beograd, 1986., str. 277-278.

Registровано je mnogo slučajeva međusobnog razoružavanja četnika i partizana. Da bi se otklonili nesporazumi i teškoće iskrsele u međusobnim odnosima Tito je 20. oktobra 1941. godine uputio pismo Mihailoviću sa prijedlogom 12 tačaka za uzajamnu razmjenu mišljenja i razgovor. Predložio je sastanak delegacija na najvišem nivou. Susret je ugovoren u selu Brajići kod Gornjeg Milanovca. Zakazan je za 26. i 27. oktobar. Sa Titom u delegaciji su bili Sreten Žujović i pravnik Mitar Bakić, član Glavnog štaba Crne Gore, a sa Dražom Dragiša Vasić, potpukovnik Dragoslav Pavlović i kapetan Milorad Mitić. Sa partizanske strane predloženo je da se nastavi zajednička oružana borba protiv okupacione vojske bez obzira na posljedice. Otvorena je mogućnost da pukovnik Mihailović u partizanskom Vrhovnom štabu preuzme mjesto načelnika štaba.⁵⁹ Četnički vrh je u tim razgovorima zatražio da se partizanske snage stave pod Mihailovićevu komandu i da se ograniče na onaj tip akcije koje zagovaraju i izvode ravnogorci.

Četničko vodstvo nije prihvatilo tačku 1 predloženog sporazuma - zajedničke operacije protiv Nijemaca i kvislinskih snaga Milana Nedića. Nije mu odgovaralo ni stvaranje zajedničkog operativnog štaba. Odbacilo je i prijedlog za zajedničku opremu i ishranu boraca preko zajedničkog operativnog štaba ili intendanture. Neprihvatljiva mu je bila i organizacija privremenog sistema organa lokalne vlasti u formi narodnooslobodilačkih odbora koji će pomoći snabdijevanje oružanih formacija, uključivši i stvaranje centralnog narodnooslobodilačkog odbora za cijeli oslobođeni teritorij. Deklarisalo se kao protivnik formiranja nove narodne straže za održavanje reda umjesto stare žandarmerije i policijskih organa.

U tački sedmoj je otvoreno pitanje prisilne mobilizacije. Od tog načina regrutovanja novih boraca četnici nisu htjeli da odustanu. Vodstvo NOP-a se izjasnilo za popunjavanje vojski na osnovi dobrovoljnosti. Dopuštala bi se mogućnost ubjeđivanja, ali bi se pustilo svakom na volju da stupi u četnike ili partizanske odrede. Svi odredi, komande i štabovi bezuvjetno bi se pokoravali svojim vrhovnim komandama. Poput principa dobrovoljnosti nije usvojen ni jedan od uslova uspješne borbe protiv njemačkog okupatora kao glavnog neprijatelja a nemilosrdno suprotstavljanje raznim petokolonašima i špijunima koji u pozadini smetaju NOB-i.⁶⁰

Najbrža saglasnost je postignuta o dodjeli četnicima oružja i municije proizvedenih u fabrici oružja u Užicu.⁶¹

59 Mnogi istoričari ne spominju činjenicu da je Tito ponudio Mihailoviću položaj načelnika štaba. Da je ta ponuda učinjena, potvrdio je i Tito u razgovoru sa Raymondom Tournouxom, političkim urednikom lista *Paris Match*. Intervju je objavljen u broj 16. novembra 1968. godine.

60 Zbornik NOR-a, t. I, knj. 1, str. 203-207 i t. XIV, knj. 1, str. 14; užička *Borba*, br. 11 od 11. XI 1941.

61 Odmah po oslobođenju Užica 24. IX 1941. organizovana je proizvodnja, prepravka i opravka oružja i municije na postrojenjima bivše Jugoslovenske vojske. Za dva mjeseca Prva partizanska fabrika oružja i municije proizvela je 21.040 pušaka, 18.000 ročnih bombi, 300 tromblona,

Sastanak u Brajčićima doveo je do sporazuma na manjim ustupcima: obje će grupe mobilizirati svoje ljude na način kako su to činili do tada; snage ostaju na svojim sadašnjim položajima; ubuduće će izbjegavati međusobne sukobe. Usvojen je prijedlog da se dijeli ratni plijen, te da transport trupa i materijala po oslobođenom teritoriju bude slobodan za obje grupe. Postignu- ta je saglasnost da se ustanove mješoviti sudovi koji će suditi pljačkašima i narodnim neprijateljima.

Već sutradan se, međutim, otkrilo da Mihailović nije išao u Brajčice na sastanak s Titom s iskrenim namjerama. Obistinilo se ono što je on - prije razgovora u Brajčićima rekao Dragiši Vasiću o eventualnom sporazumu - da ga treba smatrati manevrom. Narednog dana u Beogradu su osvanula dva Dražina pomoćnika - pukovnik Pantić i kapetan Nenad Mitrović. Rekli su njemačkom obavještajnom oficiru iz Abwera Josefu Matlu da su ovlašteni da uspostave kontakt s predsjednikom vlade Milanom Nedićem i odgovarajućim njemačkim komandnim tijelom. Izjavili su da je *Mihailović voljan staviti sebe i svoje ljude na raspolaganje za borbu protiv komunizma.*⁶²

Pukovnik Pantić je, takođe, rekao da Mihailović *lično garantuje definitivno čišćenje srpskog teritorija od komunističkih bandi i istočno i zapadno od Morave.* U tu svrhu mu treba *oko 5.000 pušaka, 350 lakih i 20 teških mitraljeza.* Tražili su i nešto municije, s tim da Nijemci ne preduzimaju nikakve kaznene ekspedicije.

Pet dana nakon sastanka u Brajčićima četnici su prešli u napad na partizanske snage u zapadnoj Srbiji kao centru ustanka u Jugoslaviji. Tim napadom i događanjima koji su slijedili nastupio je raskid saradnje između četničkih i partizanskih formacija. Među njima je otpočeo oružani sukob do istrebljenja što će trajati do konca rata.

INICIJATIVE ZA POTČINJAVANJE PARTIZANA DRAŽINOJ KOMANDI

Inicijative za uspostavljanje partizansko-četničke saradnje poticale su i od NOP-a. Vodstvo toga pokreta davalo ih je baš zato što je Dražina organizacija probritanski orijentisana. Smatralo je da će s njom, bez većih teškoća, ostvariti saradnju. Kao što su ratni savez brzo sklopile Velika Britanija i SSSR. Utoliko prije što je uključivanje četnika u borbu protiv okupatora višestruko poželjno i

20.000 tromblonskih granata, 2.700.000 pušanih metaka, popravila 300 puškomitraljeza, 4.500 pušaka itd.

62 Memorandum kapetana Matla svom pretpostavljenom, 28. oktobra 1941. godine; Mikrobilno- br. T-314, rola 1457, snimci 1086-1087.

korisno: ojačale bi snage otpora u Jugoslaviji, učvrstilo bi se jedinstveno opredjeljenje naroda, nanosili bi se veći gubici okupatoru i kvishinzima. Postigla bi se i uspješnija zaštita stanovništva od fašističkih represalija. Oslobođilačka vojska bi osnažila značajnim brojem stručnih starijinskih oficirskih kadrova. I Moskva bi pozdravila tako uspostavljenu saradnju.

Na položaja, 10. novembra 1941., Mihailović šalje depešu vladi u London, ... *Samo velike količine oružja mogu da okončaju građanski rat... Preko Radio-Londona i Radio-Moskve narediti partizanima da sa nama zaključe sporazum.*

Odgovarajući na tu depešu Mihailovića Dušan Simović, predsjednik jugoslovenske vlade u izbjeglištvu piše svom poslanstvu u Moskvi: *Molim, dejstvuje kod ruske vlade da se hitno komunistima u našoj zemlji dadu uputstva da saraduju sa pukovnikom Mihailovićem i da mu se potčine u zajedničkoj borbi protiv zavojevača.* To po zapovesti Ministra, potpisuje šef brigadni general Velimir Ranosović.

Neposredno iza Dražinog sastanka s njemačkim potpukovnikom Kogardom u Divcima javio se na BBC-u predsjednik emigrantske vlade general Dušan Simović. On je 15. novembra 1941. godine u tom govoru označio Mihailovića kao *komandanta svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji.* Pozvao je *sve borbe da se ujedine pod njegovom vrhovnom komandom.*⁶³ Izbjeglička vlada je savjetovala Mihailoviću da prestane napadati Nijemce, da borbu prihvata tek u samoodbrani, jer će inače eventualnim napadima dati njemačkom okupatoru izliku za krvave represalije nad civilnim stanovništvom.

Pozivajući se na taj svoj govor putem radija, Dušan Simović je već 21. novembra 1941. godine uputio Mihailoviću telegram (Hadsonovom šifrom): *Preduzeli smo mere da partizani obustave nepotrebne akcije i da se stave pod vašu komandu, u smislu mog govora od 15-og. Nastavite da izgledate nesuglasice i sprečite svaku osvetničku akciju.*

Konačna dioba među ustanicima na dva međusobno sukobljena pokreta

KRATKO VRIJEME PARTIZANSKO-ČETNIČKE SARADNJE

U vrijeme snažnog rasplamsavanja ustanka u toku ljeta 1941. godine organizovao se i četnički pokret Draže Mihailovića. Tada je još njegovo držanje bilo, u izvjestnom smislu, nejasno, kako to kaže dr. Pero Damjanović.⁶⁴

63 Vojvoda Kriakovski, *Izviznik*, Beograd, 6. IX 1970.

64 Njegov prikaz knjige dr. Branka Uroševića *Saradnja Draže Mihailovića sa okupatorima i*

Dominirala je njegova osnovna parola - da još nije vrijeme za borbu protiv okupatora. Dio njegovih snaga je, i pored toga, učestvovao zajedno sa partizanima u borbama za oslobodenje nekih mjesta u zapadnoj Srbiji. Razloge za tu borbenu saradnju je najbolje objasnio sam Draža. Govorio je da je to morao učiniti. Partizane je stalno zvao komunistima. Kada su oni ušli u Užice morao je i on. Tako je bilo i u borbama za oslobodenje Čačka, Gornjeg Milanovca i još nekih gradova u Srbiji. On kaže da bi u protivnom, da to nije učinio, njega i njegove četnike narod prezreo.

Tako je postupao do kraja oktobra 1941. godine. Nakon dogovora sa svojim savjetnicima na Ravnoj Gori krenuo je drugim putem. Počeo je ostavljati partizane i napuštati zajedničke opsade nekih srbijanskih gradova, primjerice Kraljeva, koje su držali okupatori i njihovi kvislinzi. Učinio je to u jeku prve okupatorske ofanzive na oslobođenu teritoriju Srbije.

Već 11. novembra 1941. godine otpočeli su zvanični pregovori Draže Mihailovića sa predstavnicima njemačkih vlasti u okupiranoj Srbiji. Najvažnije u tim pregovorima je njegova izjava da se on *neće boriti protiv Nemaca. Neće to učiniti čak ni onda ako bi ga na to neko i naterao, jer za njega su glavni protivnici komunisti.*⁶⁵

U isto vrijeme je uspostavljao veze sa srpskim kvislinškim vlastima koje su saradivale sa Nijemcima i Italijanima. Spočetka četnici još nisu napadali na partizane. Bilo je čak i zajedničkih akcija.

Prije tog sukoba u oktobru 1941. godine četnici su se pridružili partizanima u opsadi Kraljeva, Valjeva, Šapca i na pravcima prema Kragujevcu. Pri tome su vođene borbe protiv njemačkih jedinica koje su držale te gradove. Ta zajednička saradnja trajala je nekoliko sedmica. Već krajem oktobra iste godine Mihailović je povukao svoje snage sa svih frontova i položaja prema Nijemcima. Njegovi odredi su napali partizane u Užicu, Čačku i svuda na slobodnoj teritoriji s ciljem da ih unište. Njihov napad je bio slomljen, četnički odredi razbijeni, a ostaci Dražinih snaga satjerani su u uzak prostor na Ravnoj gori.⁶⁶ Nisu tada uništeni. Napad partizana je prekinut. A pred početak njemačke ofanzive na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji potpisan je sporazum o prekidu neprijateljstava između četnika i partizana.

PRVI ČETNIČKO-PARTIZANSKI ORUŽANI SUKOB

Radio-Moskva javlja užasnu glupost, a gluposti širi i londonski radio. Partizansko opkoljavanje Dražinog štaba na Ravnoj gori. Zbog čega su partizani odustali da, opkoljene, zauzmu i Dražin štab i Ravnu goru? Publicitet londonskog radija dat je kapetanu Jovanu Deroku i njegovoj pogibiji pri napadu na partizane i pri pokušaju četnika da od partizana preotmu oslobođeni Čačak.

Hadson je napomenuo jednoj partizanskoj delegaciji: Britanski Generalštab želi da zna može li biti trajnog sporazuma između četnika i partizana... Sporazum od 20. novembra pomenut je u partizanskim novinama 'Borba' od 22. novembra, štampanim u Užicu. 'Mi komunisti pozdravljamo taj sporazum, ukoliko je potpis odraz iskrene spremnosti rukovodstva vojno-četničkih odreda za obustavljanje bratoubilačke borbe...'⁶⁷

Kapetan Hadson iz britanske vojne misije činio je sve da pomiri dvije grupacije na liniji otpora okupatorima, te da ujedini sve antifašističke elemente. On je 13. novembra 1941. godine sugerisao Londonu da se Mihailović izvrigne pritisku da bi prihvatio te zahtjeve. Tražio je da mu se zaprijeti obustavljanjem britanske pomoći dok se ne postigne udruživanje tih snaga. Takvom zahtjevu trebalo je da prethodi i odlučan poziv *Radio-Moskve partizanima da se ujedine s Mihailovićem.*

Dikin u knjizi *Bojovna planina* spominje ono što je uglavnom poznato iz više drugih svjedočenja i izvornih dokumenata. Partizani su 1. novembra 1941. godine odbili četnički napad na području Užica i Požege. Nastavili su protivnapadom. Tih dana su, nakon dvije sedmice, opkolili i četnički štab na Ravnoj gori.

Bio im je na dohvata ruke da ga zauzmu. U svom protivnapadu partizani su, razbivši četničko nastupanje ka Užicu i Čačku, mogli da preuzmu u svoje ruke i Dražin štab i Ravnu goru. Usljedila je ponovo intervencija kraljevske vlade u izbjeglištvu. Ona je od britanske i sovjetske strane tražila da posreduju zbog, kako je navela, partizanskog napada na četnike. Htjela je da izdejstvuje da se ujedine snage otpora pod Dražinom komandom. Predsjednik vlade general Dušan Simović je 15. novembra 1941. godine putem Radio-Londona govorio o Mihailoviću kao komandantu svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji. I britanska vlada je, podržavajući taj zahtjev, prenijela svoje mišljenje Moskvi. Ova ga nije prihvatila u cijelosti. Zauzvrat je Radio-Moskva pozivao na saradnju četnike i partizane. Da partizani odustanu od daljih koraka na Ravnoj gori, kako piše Vladimir Dedijer, doprinijela je baš ta emisija moskovskog radija na srpsko-hrvatskom jeziku posvećena borbama protiv njemačkih

⁶⁵ *istakama (1941-1945.), Društvo za istinu o antifašističkoj NOB, Beograd, 2000.*

⁶⁶ Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, knj. 1, Britanski štićenik, Glasnik, Zagreb, Narodna knjiga, Prosveta, Beograd, 1979., str. 157.*

⁶⁷ M. Minić, *Ratovi u Čečeniji 1994-96. i na Kosovu 1998/99, Rabic Sarajevo, 2000.*

⁶⁷ F.V.D. Dikin, *Bojovna planina, Beograd, 1973., str. 170.*

trupa u Srbiji.⁶⁸ U moskovskoj emisiji Draža je označen kao vođa svih snaga otpora u tom dijelu zemlje. Tito je bio zapanjen onim što je čuo. Shvatio je da bi nastavak te borbe protiv četnika na Ravnoj gori, pogotovo eventualna Mihailovićeva pogibija, mogla Rusima uzrokovati neprilike s Britancima. Kako je reagovao na emisiju iz Moskve kada je obustavio opkoljavanje Dražinog štaba? Dikin piše: *Na dan 25. novembra Tito je poslao preko radija jednu poruku Kominterni dajući obavještenje o Mihailoviću i četnicima, jer 'radio iz Moskve javlja užasnu glupost o D. Mihailoviću... Gluposti koje širi londonski radio.*⁶⁹

Partizansko opkoljavanje Dražinog štaba na Ravnoj gori, više godina kasnije, potvrdiće i prvi Dražin savjetnik i njegov nominovani zamjenik Dragiša Vasić.

... Mada su tih novembarskih dana 1941. godine i Radio-London i Radio-Moskva govorili o junačkoj borbi našeg naroda pod komandom pukovnika Draže Mihailovića, mi smo, opkoljeni od partizana na Ravnoj gori, i bez ičije pomoći ipak bili prinuđeni da od partizanskog štaba zatražimo obustavu borbe.

Komandantovom predlogu da ponovo povedemo pregovore sa komunistima u početku sam se energično usprotivio. Ali kada mi je komandant objasnio da pregovore, pa čak i eventualni sporazum, treba smatrati samo manevrom, složio sam se s njim.

Dok su naši delegati... uporno zahtevali da se komunisti, u duhu poruke naše vlade iz Londona, stave pod komandu pukovnika Draže Mihailovića, taj zahtev komunisti su kategorički odbili... Tito je samo nekoliko dana kasnije, i dalje insistirao da se formira zajednički štab - operativni koji će voditi zajedničke akcije protiv neprijatelja... (ali) o formiranju Z. Š. (zajedničkog štaba - o.a.) nema ni govora. A da su komunisti dužni, prema poruci naše vlade, da se stave pod njegovu komandu (zahtevao je D. M.) jer je on jedini priznati predstavnik u zemlji... Sutradan, nemačke trupe su otpočele napade u pravcu Čačka i Užica.⁷⁰

S tom ofanzivom Nijemci su otpočeli i surovu kaznenu ekspediciju na slobodnu teritoriju. Partizanska republika sa sjedištem u Užicu je snažno napadnuta neuporedivo nadmoćnijim snagama u isto vrijeme kada je otpor okupatorima iznutra podrivan četničkim povlačenjem sa položaja i iz zajedničke borbe s partizanima. Radio-London je prešutio napuštanje ravnogoraca iz prvih s partizanima zajedničkih ustrojenih oblika borbe protiv okupatora.

Ako je zaobišao povlačenje četnika s položaja oko opsjednutih okupiranih gradova u Srbiji, Radio-London u svojim emisijama, u isto vrijeme, nije propustio da posveti širok prostor četničkom kapetanu Jovanu Deroku.

Taj Derok je komandovao četničkom jedinicom u napadu na Kraljevo. Draža je, međutim, 2. novembra 1941. godine naredio svojim jedinicama, koje su učestvovala u opsadi Kraljeva, da napuste front i da krenu na Čačak. Cilj je bio da se taj grad preotme od partizana i da se razoružaju sve partizanske jedinice.⁷¹ Četničkom kolonom koja se kretala *levom stranom Zapadne Morave, komanduje četnički generalštabni kapetan Jovan Derok, jedan od najzagriženijih neprijatelja partizana... I približava se partizanskom Čačku... Štab Ljubičkog bataljona saznao je 8. novembra da je kapetan Derok sakupio jednu grupu četnika i da se nalazi između Ljubića i Rakove. Odlučeno je da se ova grupa još u toku dana razbije. Za izvršenje ovog zadatka štab bataljona je odredio Treću i Petu četnu... Kolonama je komandovao komandant bataljona - Sredoje Urošević... Posle kraćeg okršaja... otpor je slomljen i razbijena grupa se dala u bekstvo. Pored reke Čemernice poginuo je kapetan Derok...*⁷²

Tom Deroku i njegovoj navodnoj hrabrosti Londonski radio u više emisija poklonio je veliku pažnju. Saopštio je da je kapetan Derok i odlikovan od kralja Petra II. Rečeno je da je poginuo od neprijateljske ruke. A da je poginuo u borbi protiv partizana niko nije ni spomenuo.

RASKOL U SRBIJI

Sporazum četnika i partizana u Srbiji bio je veoma kratka vijeka. Među njima je od jula kao mjeseca dizanja ustanka do oktobra 1941. godine održavano više kontakata i razgovora. Održani su u Beogradu, Struganiku i Brajićima. I jedni i drugi su shvatili da prepreku toj saradnji čine prevelike razlike u programskim ciljevima, strategiji i taktici njihovog ostvarivanja. Ni kompromis nije mogao dovesti do bilo kakvog trajnijeg rješenja. Ono što je Nijemcima o toj saradnji rekao Mihailović odudara od njegove kasnije izjave u intervjuu sa novinarom i publicistom Milom Vasovićem. O tim razgovorima s partizanskom stranom Mihailović govori u intervjuu Mili Vasoviću 18. septembra 1942. godine, prvom i jedinom koji je dao profesionalnom novinaru. On spominje kako se *uskoro, 22. juna 1941. godine pojavljuju komunisti. Istakli su u svom programu da žele da se bore za iste ideale za koje se mi borimo i sa istim ciljevima kojima se i mi rukovodimo u svojoj borbi. Primili smo bratsku saradnju, sa nadom da će od te saradnje opšta stvar imati samo koristi. Spremili smo napad na Užice, ali tada nismo uspjeli. Osvajali smo Požegu. Ali, tu varoš su posle toga komunisti oduzeli od naših trupa. To su uradili i sa Čačkom. Povelili*

68 Vladimir Dedijer, *Još Broz Tito*, Beograd, 1953., str. 308.

69 F. V. D. Dikin, *Isto*, str. 172.

70 Nikola Milovanović, *General izdaje - po kazivanju Dragiše Vasića, Zavera protiv revolucije*, serija članaka u *Borbi*, Beograd, 23 i 24. oktobra 1970.; *Bio sam u Dražinom Vrhovnoj komandi*, u članaka u *Ninu* između 20. oktobra 1968. i 2. marta 1970.

71 Jovan Matijević, *Priloga ustajnoj sukoba NOP i četnika, Istorija veka*, Zbornik radova I, Beograd, 1959., str. 212.

72 Mihajlo Urošević, *Traga zeta*, Čačak, 1984., str. 187.

smo razgovore o tome. Ali, komunisti su već bili promijenili svoje metode. Nije bilo moguće pronaći osnovicu za sporazum i saradnju. Tako je u oktobru prošle godine (1941. - o.a.) počela borba između nas i komunista. Pored teške borbe koju smo imali sa strašnim okupatorom sada nam je nametnuta i borba sa domaćim zlom, borba koju mi nismo hteli, ni želeli, ali koju smo morali prihvatiti zato što smo se prosto našli u pravednoj nužnoj odbrani. U toj borbi imali smo stvarne uspehe. U Srbiji smo sa komunistima partizanima brzo naščistili.

Ne objašnjava on na pravi način svoju borbu sa okupatorom. Te borbe nije ni bilo. Ni sukob sa komunistima ni pokušaj za saradnju i program koji nije bio istovjetan sa četničkim, ali je obznanjen od CK KPJ u pozivu za ustanak. Ni uspjesi u borbi sa komunistima nisu prikazani istinito. Partizani su, nakon sukoba sa četnicima, opkolili Ravnu goru i Dražin štab. Mogli su ih i uništiti, ali su se povukli. Partizani su se borili sa nadmoćnim snagama okupatora i bili primorani da napuste Srbiju i pređu u Bosnu.

Pokušaj četnika da svladaju partizane nije uspio. Neprijateljstvo među njima je sve veće. Kratko vrijeme nakon njihovih međusobnih sukoba u Srbiji međusobne borbe su proširene na prostore čitave Jugoslavije.

KRAH PRVOG SPORAZUMA ČETNIKA I PARTIZANA U BOSNI

Različiti vojno-politički programski ciljevi razdvojili su i ustanike na partizanski i četnički smjer. Potonji su od početka opredijeljeni za *Veliku Srbiju* u kojoj će svi Srbi da žive u jednoj državi sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Partizani su se borili za obnovu Jugoslavije kao federativne republike na socijalističkim društveno-ekonomskim osnovama. Ta razlika je izražena još u početnoj fazi ustanka. U jesen 1941. godine i jedni i drugi su dijelili istovjetnu sudbinu: nepovoljan položaj u vojnom pogledu prema okupatorima i oružanim snagama NDH. Nepovoljan u vojnom ali povoljan u moralno-političkom smislu. Ta njihova prednost je proizlazila iz podrške ugroženog srpskog naroda. Odsustvo jedinstva među njima išlo je u prilog ustašama i okupatorima.⁷⁴

To ih je upućivalo da udruže vojne potencijale kako bi podigli udarnost svojih operativnih akcija. Uvidjeli su to i glavni štabovi bosanskih četnika i partizana. Oni su 1. oktobra 1941. godine sklopili i međusobni sporazum. Formirali su zajednički četničko-partizanski štab. Dogovorili se o zajedničkom djelovanju zajedničkih organa vlasti na oslobođenim područjima. Zajednički privremeni operativni štab nazvan je *Komandom bosanskih vojnih i partizan-*

*skih odreda.*⁷⁴ Sporazumom je određeno da ta komanda priprema i rukovodi planiranim operacijama i proglašava mobilizaciju ljudi od 19 do 50 godina. U novim mjestima koja bi bila zauzeta ustrojavana bi se zajednička vlast. Na oslobođenoj teritoriji predviđen je izbor narodnih odbora za vršenje vlasti u pozadini. Istog dana kada je potpisan sporazum objavljen je proglas. Upućen je *Poštenom i rodoljubivom narodu Bosne*. U proglasu je izložen položaj Srba, Muslimana i Hrvata u okupiranoj zemlji. Osuđene su pojave izdajstva oslobodilačke borbe. Narodi Bosne su pozvani na jedinstvo u borbi protiv fašističkih okupatora i ustaša.

Uporedo sa tim kontaktima četnici su preduzimali inicijative za saradnju sa Nijemcima i Italijanima. Otuda njihova nespremnost da se u tom području upuštaju u sukobe sa Nijemcima. Proklamovali su da se bore samo sa ustašama. Iz toga je proisticalo i međusobno nepovjerenje i izostajala uspješna vojna saradnja. Ni u vodstvu partizana nije bilo saglasnosti o stvaranju zajedničkih organa vlasti. Komandant bosanskih četničkih odreda major Jezdimir Dangić takođe izdaje proglas srpskom narodu 22. I 1942. godine. U njemu naređuje četničkim jedinicama da njemačke formacije treba pustiti da *prođu kroz Bosnu kroz koju mirno po svome poslu prolaze i ne diraju naš nesrećni i napačeni narod*. Od četnika i naroda Dangić traži da uništavaju ustaše, Hrvate i komuniste.⁷⁵ Kraha tog sporazuma analiziran je na savjetovanju u Ivančićima nedaleko od Sarajeva. Tamo je Pokrajinski komitet KPJ za BiH razmatrao novu situaciju 7. i 8. januara 1942.⁷⁶ Tito je tada stigao na to područje sa 1. proleterskom brigadom i prisustvovao tom savjetovanju. To je bio prvi sastanak partizanskog rukovodstva nakon događaja u zapadnoj Srbiji - četničko-partizanskog rascjepa i njemačke ofanzive. U pogledu stanja u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni kritikovane su pogreške. *Kolebljiv stav prema četnicima, nesređivanje slobodne teritorije, zanemarivanje organizovanja partijskog rada i preuzimanje vojnih dužnosti, nebudnost, nepodizanje mladeg komandnog kadra i sporost u formiranju pokretnih udarnih jedinica*. Donesene su odluke: za borbu protiv četnika, za pojačanje partizanskih odreda, davanje posebnog statusa onim borcima odnosno formacijama izvan sastava četničkih ili partizanskih jedinica, koji su spremni da se pod partizanskom komandom bore protiv Nijemaca i ustaša, i koji će na kapama nositi svoje nacionalne trobojke, a ne crvenu zvijezdu. To je bio *početak narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda*. Nakon savjetovanja partizansko rukovodstvo izdalo je *Proglas narodu Bosne i Hercegovine*. U njemu se optužuju četničke vođe, a naročito oficiri, da sabotiraju

73 E. Redžić, BiH u II svjetskom ratu, 229

74 Zajedničku komandu su s četničke strane predstavljali major Jezdimir Dangić, kapetan Sergije Mihailović i Pero Dukanović, a sa partizanske Rodoljub Čolaković, Slobodan Princić i Svetozar Vukmanović. (Dok. br. 7, 29-31).

75 Zb. NOR-a, T. XIV/1, dok. br. 48, 131/2.

76 Savjetovanje u Ivančićima 631-661, Uglješa Danilović, *Savjetovanje u Ivančićima*, str. 467-469.

narodnooslobodilačku borbu i da vode bratoubilački rat. U proglasu su pozvani Srbi, Hrvati i Muslimani da *stupe u zajedničku borbu protiv okupatora, četnika i ustaša.*⁷⁷

LUKAVSTVO KAO PUT DO RAZLAZA

Odmah treba preduzeti preko radija i plakata, te letaka, intenzivnu propagandnu kampanju da bi se uspostavila saradnja partizana i četnika protiv neprijatelja.

Ta poruka saopštena putem Radio-Londona poslužila je Mihailoviću kao povod da u obliku *Raspisa svima* uputi telegram komandama na teren: *Navijanje londonskog radija za pomirenje sa komunistima objasnite u usmenoj propagandi da je to naše lukavstvo da komuniste malo umirimo i da ih uništimo. Objasnite javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bi smo se jednom otarasili komunisti koji se ne bore da oslobode već da zarobe narod. Saopštite i susedima.*⁷⁸

U vrijeme rascjepa u Srbiji između ravnogorskih četnika i partizanskog pokreta činjeni su pokušaji za uspostavljanje četničko-partizanske saradnje u drugim područjima Jugoslavije. Ta nastojanja su naročito izražena u Bosni i Hercegovini. Prvi znaci raskola među čelnicima od početka uočljiva dva smjera oružanog ustanka nisu morali biti smetnja za zajedničku borbu. Polazeći sa toga stanovišta u istočnoj Bosni je 1. oktobra 1941. godine sklopljen sporazum između partizanskih predstavnika i Dražinih emisara koji su došli iz Srbije. Predviđeno je stvaranje četničko-partizanskog operativnog štaba za istočnu Bosnu, te zajedničke uprave na oslobođenim područjima. Dogovoreno je izdavanje zajedničkog proglasa kojim se narod poziva na borbu protiv neprijatelja. S raskolom i počecima prvih oružanih sukoba u Srbiji doveden je u pitanje i taj sporazum u istočnoj Bosni.

Učinjeni su pokušaji uspostavljanja kontakata i nekih vidova saradnje između četnika i partizana i njihovih vođa. Od prvih dana okupacije četnička strategija čekanja na oružani otpor okupatorima poprimila je široke razmjere. Vodstvo NOP-a je zajedničku borbu s četnicima protiv porobljivača posmatralo u sklopu još prije rata stvorenog Antifašističkog fronta kao forme okupljanja svih patriotskih snaga u zemlji. Na toj liniji je u ljeto i u jesen 1941. godine partizansko rukovodstvo nastojalo da se formira jedinstveni oslobodilački front. Okupio bi ljude iz svih društvenih slojeva, bez obzira na političko, vjersko ubjeđenje i nacionalnu pripadnost. Izbjeglička vlada i prvaci raznih

političkih stranaka propagirali su tezu o preuranjenosti oružane borbe. Četnički pokret i njegovo vodstvo su nastojali da dobiju na vremenu.

Što su početka uopšte stupali u pregovore s partizanima četnike je motivisala bojazan da će svojim držanjem po strani odvratiti od sebe ustankom pokrenuto srpsko stanovništvo koje bi posve prešlo na stranu partizana. Uspostavljanje NOP-ovske vlasti u oslobođenim dijelovima zemlje još više bi gurnulo četnički pokret na marginu zbivanja. U propagandi su širili glas po kome bi komunisti na tim oslobođenim područjima zaveli teror, a dužnost četnika je da to onemoguće. To su u osnovnim crtama objašnjenja kratkotrajne saradnje Mihailovića s partizanima data njemačkim predstavnicima na sastanku u Divcima.⁷⁹

Do tada učinjene pokušaje četničko-partizanskog sporazumijevanja i saradnje komentariše i list *Borba*.⁸⁰

Taj list kao organ NOP-a objavljuje da je zapravo sporazum između četnika i partizana *razbijen od strane Mihailovića. Njegov glavni cilj je uništavanje partizanskih snaga. Uz to i nastojanje da se četničke i pročetničke snage u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji povežu na liniji stvaranja JVUO i pod jedinstvenom komandom. Ustaški teror i genocid nad srpskim stanovništvom jedan je od prvih glavnih faktora koji je uticao na okupljanje četnika i njima bliskih elemenata i njihovo dalje organiziranje.*⁸¹ Slijedio je masovni oružani ustanak.

LONDON I USTANIČKI SUKOBI U JUGOSLAVIJI

O sukobu između Mihailovića i njegovih jedinica sa partizanima u Londonu se saznalo u prvoj polovini novembra 1941. godine. Sve do tada - kako piše E. Barker - London nije jasno razlikovao četnike od partizana. Tome je doprinijela i zbrka u prvim depešama poslatim od Mihailovića i Hadsona u London. Idn je u memorandumu 31. oktobra 1941. godine obavijestio Ratni kabinet o pobuni u Crnoj Gori. On, međutim, nije znao kakvu su ulogu u toj pobuni odigrali partizani. Tek kad se saznalo za sukob Mihailovića i partizana lord Glenkoner se žestoko suprotstavio pružanju podrške partizanima. Taj stav je iskazao u svom pismu Forin ofisu. On čak upozorava da bi ratni materijal, koji je trebalo poslati podmornicama u Crnu Goru, mogao pasti u ruke partizanima.

77 Hronologija 1941., 191-192, Zbornik DNOR tom II sv. I, 115-116.
78 Broj 25 - 12. januara 1943.

79 Mikrofilm br. E-314, rola 1457, snimci 1317-1321.

80 *Borba*, II. XI 1941.; Istorijski arhiv KPJ, tom I, knj. I, *Borba* 1941., Beograd, 1949., 236-239.

81 E. J. Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, str. 27.

O sukobu partizana i četnika London je 13. novembra 1941. godine obavijestio britansku Vrhovnu komandu za Srednji istok. Ta vijest je donijela i prepirku između Forin ofisa i SOE, s jedne, i vojske, s druge strane. Kakav stav zauzeti i kako se postaviti prema tome sukobu u Jugoslaviji? Deset dana prije toga na sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova 4. novembra 1941. godine Čerčil i Idn su zahtijevali da se uradi sve što se može da bi se slanjem oružja održao već dignuti ustanak. Zakočio je Zajednički štab načelnika štabova. On je, uprkos tome, poslao Zapovjedništvu za Bliski istok depešu sročenu tako da se dobijao dojam kako je pobuna u Jugoslaviji izbila prerano. Zbog toga joj se smije pružati samo ograničena pomoć. Forin ofis je u konačnom tekstu te brzojavke, koji je otpremljen 8. novembra, dometnuo: *Danas još nismo u mogućnosti da Jugoslovenima pružamo znatnu vojnu pomoć... naša politika... mora biti takva da poduzimamo krajnje napore kako bismo snabdjeli ustanike ratnim materijalom koji je potreban da bi se održala pobuna na planinama, ali se ta pobuna ne smije proširiti i na gradove.*

Povodom vijesti o četničko-partizanskom sukobu vojni vrhovi su smatrali da treba biti oprezan. Forin ofis i SOE su 16. novembra 1941. godine zatražili od Zajedničkog štaba načelnika štabova da se Kairu odgovori: *Uvidamo da će, dokle god bude trajao sukob između Mihailovića i komunista, sukob koji se pretvorio u pravi građanski rat, biti veoma povećane teškoće s kojima je povezano slanje ratnog materijala... vlada Njegova Veličanstva došla je do zaključka da je za uspješan razvoj ustanka važno nagovoriti komuniste i Mihailovića da odbace svoja međusobna neslaganja.* Odlučeno je da se britanski ambasador obrati u Moskvi sovjetskoj vladi i da se Mihailoviću pošalje direktiva da ne vrši odmazdu. I Mihailović je shvatio ovu situaciju. U depeši koju je poslao 9. novembra Draža je otkrio svoju namjeru da likvidira partizane. Simović je već 26. novembra saopštio Idnu Mihailovićevu poruku: *Uspio sam dokrajčiti unutrašnju borbu koju je izazvala druga strana.* Na osnovu toga Hugh Dalton kao ministar za ekonomsko ratovanje u čijoj je nadležnosti bio SOE traži od Idna da se ponovo aktualizira slanje ratnog materijala Mihailoviću.

Može li se Dražina veoma kratka poruka prihvatiti kao dokaz da je sukob između partizana i četnika prestao? Južni odjel Forin ofisa zabilježio je: *Jedino što imamo kao dokaz da se pukovnik Mihailović zaista nagodio s partizanima jeste jedna jedina njegova poruka... zato bi se moglo dogoditi da će se vojna ministarstva i vrhovni zapovjednik za Bliski istok ustručavati da na temelju jedne jedine poruke šalju ratni materijal u Jugoslaviju.* U toj zabilješci se, i pored toga, insistira da se šalje ratni materijal. Obrazloženje je napisano: *Smatramo bitnom potrebu kako bi partizani uvideli da je Mihailović taj koji uživa podršku vlade Njegova Veličanstva, jugoslovenske (izbegličke) vlade i sovjetske vlade. Smatram da je to glavni argument za slanje ratnog materijala.*⁸² Idn to nije upotrij-

bio kao argument na sjednici Ratnog kabineta 27. novembra. On je predočio tvrdnju da je *sukob između dviju strana što sudjeluju u pobuni 'već riješen', zato se slanje ratnog materijala ima smatrati najvažnijim zadatkom.* Ratni kabinet je odgovorio Idnu da to riješi sa Zajedničkim štabom načelnika štabova, a Čerčil je napisao u zapisniku o tome *Treba (u tu svrhu) uraditi sve što je ljudski moguće.* Narednog dana, 29. novembra, Zajednički štab načelnika štabova složio se sa tekstom brzojavke Mihailoviću koju je sastavio Forin ofis. U toj depeši se čestita Mihailoviću zbog nagodbe koju je sklopio s partizanima i obećano da će već za nedjelju dana primiti pomoć u novcu i ratnom materijalu. U depeši je bio i jedan uvjet za dalje slanje pomoći: *Očuvanje ujedinjene fronte svih rodoljuba Jugoslavije pod vodstvom pukovnika Mihailovića.* Tim uvjetom su zaobidena sva bitna životna pitanja.

Zbog ratnih operacija u Libiji nije bilo moguće odvojiti ni jedan avion za prebacivanje te pomoći jugoslovenskim ustanicima. Idn je zbog toga predložio Čerčilu da se formira specijalna operativna eskadrila bombardera velikog dometa koja bi isključivo radila za jugoslovenske ustanike. Iz jednog izvještaja Ministarstva rata kasnije se moglo vidjeti da je ta eskadrila u proljeće 1942. morala biti poslana na Daleki istok radi odbrane Cejlona od Japanaca.

OD DRAŽE PREKO PREMIJERA DO SOVJETSKOG AMBASADORA BOGOMOLOVA

Komunikei, saopštenja i zvanične ispravke nisu mogle zaustaviti lavinu optužbi što su širene u javnosti protiv generala Mihailovića. Jednu vrstu ispravke otpremio je lično premijer Slobodan Jovanović 2. septembra 1942. Poslata je na adresu sovjetskog poslanika pri izbjegličkoj vladi Bogomolova. Sračunata je na neutralizaciju sve glasnijih zahtjeva za uspostavljanje saradnje između Dražinih četnika i partizanskih formacija. Jovanović obavještava Bogomolova kako je vlada tražila podatke od armijskog generala Mihailovića o *bratoubilačkoj borbi, koju se vodi u našoj otadžbini i zahtevala da se nađe načina za saradnju sa partizanima.* Premijer, bez svog stava i komentara, prenosi Bogomolovu doslovno izvještaj koji je vladi dostavio general Mihailović. Evo tog izvještaja.⁸³

Partizanski zločini nad Srbima prevazilaze desetine hiljada najboljih domaćina i najčestitijih nacionalista. Srpski narod zbog njihovih zločina nad mirnim domaćinima smatra partizanske odrede kao skup međunarodnih zločinaca, mabom dovedenih sa strane. Sam narod digao se listom i očistio partizanske odre-

de iz Srbije, Sandžaka, Crne Gore, Like i Bosne. Narod ih neće. Oni su omrznuti u narodu.

Molim i dozvoljavam svaku anketu, ma sa koje strane, da se uveri o bezbrojnim i nečuvenim njihovim zločinima i ogromnoj pljački koju su izvršili nad srpskim narodom. Njihova zverstva, hiljade živih bačenih u planinske bezdane, kao i naročiti zverski način ubijanja, vidan su dokaz njihovih nedela. Anketa treba da dođe - zato ima mogućnosti. Srpski narod želi od sveg srca rusku pobjedu, ali je protiv ovih zverstava, koja nemaju ničeg zajedničkog sa ruskim narodom. Mi potpise ne skupljamo, jer je ceo narod listom sa nama i vodi borbu protiv okupatora, pomažući svima saveznicima...

Nadmetanja o tome ko je prvi počeo borbu - partizani ili četnici

O SPORENJIMA:

KO JE DIGAO USTANAK PROTIV OKUPATORA?

Komunisti su bili prvi koji su počeli borbu, dok se Mihailović držao potpuno po strani i spremao se da udari u pravcu Bosne i Sandžaka. Hteo je da se osveti ustašama koji su mučki poubijali stotine hiljada Srba.⁸⁴

To su riječi pukovnika Branislava J. Pantića, jednog od bliskih Mihailovićevih pomoćnika, izgovorene 11. novembra 1941. godine u Divcima. U tom selu kod Valjeva održani su pregovori Mihailovića sa predstavnicima njemačkog zapovjednika za Srbiju. Tada je Draža tražio oružje od Nijemaca. Obećavao je da će sam uništiti partizane, a da Nijemce neće napadati. Objašnjavao je i pravdao kratkotrajno učešće svojih snaga zajedno sa partizanima na frontovima oko više opsjednutih srbijanskih gradova. Uvjeravao ih je da se morao pridružiti partizanima, jer je prijetila opasnost da sav narod stane na njihovu stranu.⁸⁵

Ti pregovori i zapisnik o njima nehotice otkrivaju i odgovor na jedno od suštinskih pitanja: ko je prvi digao ustanak protiv okupatora?

Na njega su u propagandi četničke provenijencije davani različiti, često kontroverzni odgovori. Ne samo u toku Drugog svjetskog rata već i naročito nakon tog rata sve do danas množe se mnoge knjige, studije, intervjui i druge publikacije. I na prostorima ex-Jugoslavije i u inostranstvu. U autorstvu

84 Mikrofilm br. T-314, rola 1457, snimak 1322.

85 Miloš Minić, *Ratovi na Kosovu 1998/99. i u Cečeniji 1994/96.*, Rabic Sarajevo, 2000.

Branislava Stranjakovića (pod pseudonimom Branko Lazich) objavljena su dva međusobno suprotstavljena i isključiva stava. Kao jedan od vođa četničkog omladinskog pokreta dobio je, početkom 1944. godine, zadatak Dražinog štaba da istražuje i piše o različitim otvorenim političkim problemima u Jugoslaviji. On je najprije ustanak i njegovo dizanje tumačio kao komunističko-ustašku zavjeru protiv srpskog naroda.⁸⁶ Tu zavjeru je četnička propaganda eksploatisala u svim svojim sadržajima. Promjena u njegovom mišljenju nastala je nakon rata. Već 1946. godine u svojoj knjizi *Titov pokret i režim u Jugoslaviji 1941.-1946.* on tvrdi da su četnici prvi podigli ustanak.⁸⁷ U brošuri koju je pripremio piše o protivsrpskom karakteru komunista: *Drugo, dokazuju ga (misli na protivsrpski karakter komunista) po tome što su digli ustanak u Srbiji i u Crnoj Gori onda kad je srpski narod bio podvrgnut istrebljenju u Bosni i Hercegovini, Liki i Baniji. Umesto da se srpski narod uputi iz ostalih krajeva da brani svoju braću od ustaša, komunisti ga okreću protiv okupatora; umesto svojom intervencijom da Srbi smanje žrtve u Hrvatskoj, komunisti ih ubacuju u nesreću i van Hrvatske, i ne samo da se žrtve ne smanjuju tamo, nego se izazivaju i druge. Da li je to samo slučajna podudarnost ili smišljen plan da u isto vreme kad Pavelić sprovodi pokolje Srba, Josip Broz Tito gura Srbe na ustanak u Srbiji i Crnoj Gori. Treće, svoje protivsrpsko obeležje komunisti dokazuju ne samo time što su nagnali Srbe u smrt van Hrvatske, nego i po tome što su preneli svoju akciju protiv Srba i u samoj Hrvatskoj. Dok su bili najstrahovitiji pokolji Srba u Hrvatskoj (u leto 1941) Komunistička partija diže ustanak u Srbiji i Crnoj Gori.*⁸⁸

Još dva četnička komandanta - major Zvonimir Vučković i Pavle Mišković - bavili su se početkom oružanog ustanka i njegovim prvim organizatorom. Vučković taj početak pripisuje komunistima.⁸⁹ On objašnjava jedan od osnovnih zadataka četničkog pokreta. I ovako ga definiše: *U pogodnom trenutku, kad izgledi na uspeh oružane akcije izgledaju povoljni, krenuti na ustanak.* Izuzima kratku epizodu izdvojenu iz tog osnovnog zadatka. *Tako je pokret Draže Mihailovića, silom događaja, pre nego sopstvenom inicijativom, naveden da tokom septembra 1941, stupi u akciju i da njome vodi, uz ogromne žrtve.* I Pavle Mišković je napisao: *Čiča je do poslednjeg trenutka izbegavao vratolomne borbe s Nemcima bez ikakvog cilja, i bio je primoran da borbu prihvati.*⁹⁰

Šta znači, zapravo, pogodan trenutak? Odgovarajući na to pitanje Jozo Tomasevič⁹¹ smatra da bi to po svemu bio momenat iskrcavanja Saveznika na Balkan. Pošto do invazije nije došlo ljeti 1941. godine *sila događaja* koja je

86 Branko Lazich, *Osnovne istine o radu i ciljevima Tita i komunista*, Slobodne srpske planine, Štab 501, avgusta 1944, str. 56. Objavljeno anonimno.

87 B. Lazich, *Titov pokret i režim u Jugoslaviji 1941-1946.*, bez mjesta izdanja, 1946., str. 17-21; Ivo J. Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontier-making*, New Haven, 1963.

88 Branko Lazich, *Osnovne istine o radu i ciljevima Tita i komunista*, Isto, str. 56.

89 Zvonimir Vučković, *Ustanak u Zapadnoj Srbiji*, Knjiga o Draži, I, str. 131-134.

90 Pavle Mišković, *Na Ravnoj gori*, Knjiga o Draži, I, str. 64.

91 J. Tomasevič, Isto.

Mihailovića uvukla u akciju mogla je biti samo uspješni partizanski ustanak. I sam Mihailović je na sudenju priznao da su partizani bili ti koji su podigli ustanak u Srbiji.⁹²

*Ustanak u Zapadnoj Srbiji, koji Mihailović u prvom trenutku nije htio – jer je kao vojnik od zanata znao da se 'oslobođena teritorija' ne može da održi – platio je u avgustu i septembru 1941. ne pod pritiskom Komunističke partije, kako komunisti tvrde, a mnogi veruju. Taj ustanak je dignut jer su od Mihailovića to zahtevali Saveznici, ne bi li se, ma i malo, olakšao nemački pritisak na ruskom frontu. Mihailović nikad nije htio da narod gura u nekorisne vojničke avanture, jer njemu nije bilo svejedno da li će Jugoslavija biti naseljena Jugoslovenima ili Kinezima. Ali je na taj ustanak pristao, i sjajno ga vodio, kao na akciju potrebnu tada u okviru opšteg savezničkog plana, bez obzira na žrtve.*⁹³

Autor tim stavom iskazuje jednu od teza široko prisutnu u publicističkoj aktivnosti četničke emigracije u inostranstvu. Ustanak je, po tome, rezultat pritiska Moskve kod Britanaca. Pritisak je sračunat na početak oružane akcije iza njemačkih linija. Time bi se oslabio jaki njemački pritisak na Crvenu armiju. Ta tumačenja predstavljaju ne mala i ne beznačajna nastojanja za uljepšavanje istorije četničke uloge u Drugom svjetskom ratu. To u spomenutom članku čini i major Zvonimir Vučković. U tim prilogima Knežević i Vučković ne navode bitnu činjenicu: kada su, uistinu, Britanci tražili od Mihailovića da započne ustanak u Srbiji. U analizi sadržaja njihovih tekstova Jozo Tomasević pronalazi suštinske praznine. Jedna je u nedostatku datuma tog tobožnjeg britanskog zahtjeva, a druga u datumu kontakata Britanaca i Sovjeta koji se dovode u vezu s početkom ustanka u Srbiji. On praznine u njihovim prilogima popunjava podacima koji ih opovrgavaju. Naime, prva Dražina radioporuka inostranstvu primljena je na Malti 14. septembra 1941. Prvi britanski izaslanik Kapetan Hadson nije stigao u ravnogorski štab prije 25. oktobra te godine. Do tada je i ostale dijelove zemlje zahvatio njegov plamen. To znači da ni Britanci nisu mogli dati znak za ustanak prije uspostavljanja tih prvih kontakata, pa ni u avgustu ili septembru, a pogotovo u julu mjesecu kada se narod digao na oružje.

Ni britansko-sovjetski razgovori i razmjena mišljenja o situaciji u Jugoslaviji nisu mogli početi prije uspostavljanja kontakata sa Mihailovićem niti prije Hadsonovih izvještaja u kojima se govori o dvije grupacije gerilaca – jedna pod Mihailovićem, druga pod vodstvom komunista. Hadson je javljao da su ciljevi tih grupacija različiti, međusobno oprečni i suprotstavljeni, te da na toj osnovi vode između sebe oružane borbe. I jugoslovenska vlada u emigraciji je tek 13. novembra 1941. zatražila od svog izaslanika u Kujbiševu da zamoli sovjetsku vladu da pošalje hitne instrukcije komunistima da

saraduju s Mihailovićem i da pod njegovom komandom ujedine svoje napore protiv agresora.⁹⁴

Na molbu izbjegličke vlade nadovezao se 24. novembra 1941. godine Memorandum britanske vojne misije sovjetskom Ministarstvu rata. U njemu je zahtjev da se sa sovjetske strane *odmah intervenira kod ustanika u Jugoslaviji*. Ta intervencija se od Britanaca tumačila kao interes sovjetske vlade da pomogne postizanju jedinstva ustanika u Jugoslaviji. ... *Britanska vlada smatra pukovnika Mihailovića jedinim mogućim vodom i zbog toga bi sve strane trebale slušati njegova naredjenja ili bar saradivati s njim.*⁹⁵

Upravo te sovjetsko-britanske kontakte Knežević i Vučković dovode u vezu sa početkom ustanka do kojeg je po njima došlo na britanski zahtjev Mihailoviću. Kontakti Britanaca i Sovjeta u vezi sa situacijom u Jugoslaviji počeli su više mjeseci nakon što se ustanak raspalsao. Zametnut je kao rezultat inicijative, organizacije i vodstva komunista. Nije počeo na znak Britanaca. Nije, štaviše, bio ni u saglasnosti sa britanskim planovima u ovom području Evrope. Ni BBC se nije osvrtao na ustanak prije nego što je mogao doći do potrebnih informacija, koliko-toliko pouzdanih. Na šutnju ove radiostanice u Londonu o ustanku uticao je i general Dušan Simović kao tadašnji predsjednik izbjegličke vlade. Tada još nije stigla ni jedna poruka koje će dočnije redovno stizati iz zemlje preko Lisabona.

Saznanje da u Jugoslaviji postoje dvije različite, po ciljevima međusobno oprečne grupacije ustanika pod oružjem, navelo je Britance da čvrsto stanu na stranu ravnogorskog pokreta. Tražili su, doduše, da se te grupe ujedine, ali da se partizani potčine komandi Mihailovića. Draža i nije bio privržen ustanku. Njegovo učešće u njemu je kratkotrajno i svodi se na vrijeme koje je Nijemcima saopšteno na pregovorima o saradnji u selu Divci.

SVOJATANJE DANA USTANKA I NJEGOVE PROSLAVE

Za razliku od partizanskog, četnički pravac ustaničkog pokreta još nije dovoljno istražen. Stoga se i ustanak, kako piše akademik Enver Redžić, u istoriografiji od 1945. do 1990. godine smatrao prevashodno rezultatom aktivnosti KPJ u cjelini i njegovih organizacija u pojedinim područjima. On to objašnjava činjenicom da se NOP pod rukovodstvom te partije na kraju rata ovjenčao slavom pobjednika. U takvoj poziciji obnovio je jugoslovensku državu na novim društveno-političkim osnovama. Ta činjenica ne dopušta da se i sam početak ustanka veže isključivo za djelovanje organizacije KPJ.⁹⁶

92 The Trial of Draža Mihailovich, str. 117-118.

93 Radoje L. Knežević, *O desetogodišnjoj smrti Draže Mihailovića*, Knjiga o Draži, II, str. 339.

94 Konstantin Louis, *The War We Fought*, New York, 1948, str. 169.

95 K. Louis, Isto, str. 170.

96 Enver Redžić, Isto, str. 222.

Drugi dio

**POSTANAK RAVNOGORSKOG POKRETA I
DRUGIH ČETNIČKIH CENTARA U SRBIJI
I IZVAN SRBIJE 1941. GODINE**

KAKO JE POČELO?

Dragoljub Mihailović - Draža i nastanak ravnogorskog pokreta

Ja sam se tada sa motorizovanim pukom nalazio u Bosni. Na glas o kapitulaciji povukao sam se sa ljudstvom u planine, s namerom da se ne predajemo neprijatelju, nego da produžimo borbu. U svakom naselju smo agitovali da narod ne predaje oružje. Uzimali smo oružje i, pošto ga nismo mogli nositi sobom, krili smo u sena i zakopavali. Ali, sa tim je išlo veoma teško, jer je u narodu nastalo nezapamćeno rasulo i u strahu od nemilostivog okupatora ljudi su sve oružje nosili nemačkim trupama. Meni je bilo veoma teško zadržati svoje vojnike i kada sam počeo akciju protiv okupatora, 11. maja 1941. godine, imao sam pored sebe 27 (i slovom: dvadeset sedam) ljudi. To je bio novi pokret koji je od naroda i od nas samih nazvan 'ravnogorski pokret'. Posle toga su nam prilazili naši ljudi, pravi rodoljubi, željni da se bore za čast nacije i slobodu.

Tim riječima Draža Mihailović opisuje kapitulaciju Jugoslovenske vojske, okupaciju Kraljevine Jugoslavije i postanak ravnogorskog pokreta 1941. godine. O tim aprilskim i majskim danima početka svoje organizacije u grotnu prve godine Drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije Mihailović je govorio u intervjuu prvom profesionalnom i jedinom u to ratno vrijeme namijenjenom štampi. Načinio ga je predratni novinar *Politike* i publicista Milo Vasović. Bilo je to u slobodnim planinama porobljene zemlje, negde u Sinjajevini, u stvari u selu Lipovu poviše Kolašina u Crnoj Gori. Tamo je Draža sa svojim štabom boravio pod zaštitom vojvode Pavla Đurišića i njegovih četnika. Vasović je taj intervju - reportažu pripremio da ga po kuririma pošalje u London izbjegličkoj vladi Slobodana Jovanovića da bi odatle bio dalje distribuiran u propagandne svrhe.⁹⁷ Pri slomu jugoslovenske kraljevske vojske polovinom aprila 1941. godine jedan broj oficira, podoficira i vojnika, uglavnom Srba, odbio je da se preda okupacionim vojnim formacijama. U to vrijeme Draža je u činu generalštabnog pukovnika bio zamjenik načelnika štaba jugoslovenske Druge armije. Sklanjajući se iz sjeverne Bosne u Srbiju, pri rasulu kraljevske vojske, u aprilskom ratu, s njim je bilo tridesetak ljudi, među njima i sedam oficira.⁹⁸ Njima su se pridružili još i drugi profesionalni i rezervni oficiri koji su u Srbiji izbjegli zarobljavanje. Jedni su prišli Kostu Pećancu, drugi Dimitriju Ljotiću, a

97 Šifra pod kojom se Vasović obraćao vladi u Londonu je bila X 14. Nije poznato da li su Mihailovićevi kuriri Lukačević, Jovović i dr. odnijeli kopiju ovog intervjua. Original rukopisa minijaturno pripremljen za transport u London je kasno pronađen i objavljen u beogradskoj *Dugi* br. 458, 13. do 27. IX 1991. Vasović je nestao u maju 1945. godine u Mariboru zajedno sa četnicima koje su Englezi predali vlastima NOVJ-a. Inače je bio saradnik predratnih beogradskih dnevnika *Pravda* i *Politika*, a u jesen druge godine rata 18. septembra 1942. napravio jedini dosad poznati intervju od Draže dat novinaru profesionalcu za štampu. Vasović je prije rata objavljivao i literarne priloge u almanasima *Na krčidbi*, *Novi dani*, u književnim listovima *Venac*, *Zapisi*, *Južnoslovenska iskra*, *Mladost*, *Zeta* i *Slobodna misao*. Jedno vrijeme je bio u Ministarstvu inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije u odjeljenju za štampu.

98 Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1985., str. 17.

više njih Dražinoj grupi. Pridolazili su im i neki od onih oficira porijeklom iz Crne Gore koje su Nijemci i Italijani ubrzo puštali iz zarobljeništva kućama. Jedan njihov broj je pristupio partizanima. Nikola Kalabić i Vojislav Lukačević su bili civili i rezervni oficiri; dva Crnogorca, majori Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović iz izbjeglištva su se vratila s prvom britansko-jugoslovenskom vojnom misijom. Zauzeli su vodeće štabne položaje pod komandom Mihailovojnom misijom. Mnogi od njih će kasnije postati poznati komandanti. Kao mladi oficiri, po činu i godinama života, nisu dovodili u pitanje Dražinu čelnu poziciju u svom vodstvu. Svi su očekivali da će na putu ka planinskoj unutrašnjosti u Srbiji pronalaziti ostatke i drugih dijelova jugoslovenske vojske. Na brdskim putevima njima su prilazili pojedinci i omanje raštrkane grupice vojnika i bivših žandara. Nigdje nisu mogli čuti da bilo gdje u planinama postoji kakva jedinica koja se upustila u otpor okupacionim trupama. Ta grupa se zbog toga i osipala. Pojedini oficiri i vojnici su napuštali Dražinu skupinu zbog straha od neizvjesnosti. Tako je od njih nepunih osamdesetak 28. aprila 1941. godine po dolasku na Ravnu goru ostalo sedam oficira i 24 podoficira i vojnika. Jedan između njihovih oficira, Hrvat po nacionalnosti, napustio ih je i prišao Ljoriću. U pastirskim kolibama na Ravnoj gori, na pašnjacima u zapadnim padinama planine Suvobor, na visini od 610 metara u toj grupi se pojavila i nedoumica: budući da niko od ostataka kraljevske vojske nigdje ne pruža nikakav otpor okupatoru da li se, makar i sa zakašnjenjem, predati vlastima ili ostati jezgrom pokreta otpora? Većina ih je odabrala izlaz u drugoj mogućnosti. Od njih će se na Ravnoj gori u Srbiji formirati jezgro vojničko-četničke organizacije koja sebe predstavlja kao kontinuitet Jugoslovenske kraljevske vojske. U njoj i Gorski štab, kako se početka nazivalo njeno vodstvo. Po Ravnoj gori kao prostoru na kojem je osnovala svoj štab ta grupacija je dobila ime ravnogorski pokret. Jedan od četničkih komandanata Zvonimir Vučković objašnjava razloge za formiranje toga centra na Ravnoj gori. Kaže da je u tom području homogeno stanovništvo, sa jasnim nacionalnim i demokratskim stavom, planinski teren je ispresijecan i zaklonjen prema komunikacijama i većim mjestima u kojima su stolovale jake okupacione snage, relativno je bližu važnijim centrima, posebno Beogradu, a zaposjedalo je manje-više središnji položaj u odnosu na državnu cjelinu; osim toga, Draža je poznavao taj teren na kojem je kao mladi potporučnik 1914. godine sa svojim vodom učestvovao u Suvoborskoj ofanzivi.⁹⁹

Kad je u spomenutom intervjuu novinaru i publicisti Mili Vasoviću pokušao sebi da priskrbi početak borbe protiv okupatora još u maju 1941. godine Draža je u Lipovu ispod Sinjajevine bio okružen sa više članova svoga štaba zajedno sa Đurišićevim ljudima. Teškoće u stvaranju pokreta činila je materijalna oskudica - kaže Mihailović. Nije, čak, bilo novca ni za plaće oficirima. U početku smo se mučili sa velikom materijalnom oskudicom. Tada sam oficiru

kojega šaljem da izvrši neki važan zadatak i da organizuje četnike mogao dati svega dvesta dinara. Pa ipak svi zadaci su izvršeni. Znam, da mi se u toj oskudici javio Dragiša Cvetković i ponudio mi tri miliona dinara. To je, valjda, trebalo da mu služi kao upisnica u četnike. Odbio sam i rekao: 'To je narodni novac i on će opet morati da dođe u narodne ruke'. Inače, u našu organizaciju i u naše nove vodeće krugove mogu ući samo ona lica koja imaju čistu i svetlu prošlost. Sada, pak, imamo dovoljno novca i utoliko nam je lakše raditi.

STVARANJE DRUGIH ČETNIČKIH GRUPACIJA U SRBIJI

Svojim autoritetom uspeo sam, a po želji celog našeg naroda primio sam svete dužnosti, da u našoj zemlji zavedem red, to jest, da branim živote našeg naroda, njihovu imovinu, slobodu rada kako u polju tako i u varoši, ujedno i našu svetu tradicionalnu četničku čast.

I Mihailović priznaje samostalnost nastajanja četničkih grupacija i u Srbiji i izvan njenih prostora nezavisno od Ravne gore. Jedna od njih u Srbiji je organizacija Koste Milovanovića Pećanca, četničkog vojvode iz Prvog svjetskog rata. Okupljala je isprva više stotina naoružanih ljudi u južnoj Srbiji. On je nastojao da očuva predratnu četničku organizaciju, koja je u periodu između dva svjetska rata djelovala i u Bosni i Hercegovini. Stavio se otvoreno na raspolaganje kvislinškoj vladi generala Milana Nedića u Beogradu i u službu okupacionih trupa sila Osovine. Kod Pećanca u štabu stalno je boravio njemački oficir. Prije njegovog prelaska u službu Nijemaca Mihailović mu je predlagao da sklope međusobni sporazum po kojem će ta dva četnička centra podijeliti područja djelovanja. Pećanac bi upravljao četničkom organizacijom južno od zapadne Morave. Mihailović bi, po tom prijedlogu, komandovao na svim ostalim područjima. Odbivši tu podjelu nadležnosti u Srbiji, Pećanac je ponudio Draži položaj načelnika u svom štabu. Postavio je i uslov da raspusti svoje ravnogorske jedinice a ljudstvo iz njih pridruži Pećančevim odredima.¹⁰⁰ Jovan Marjanović piše da su predstavnici Pećanca i Mihailovića u septembru 1941. godine postigli sporazum o podjeli srbijanskog teritorija i njegovoj kontroli, ali o tome nema potvrde u ratnim dokumentima i jugoslovenskim spisima o četnicima Koste Pećanca.

Čitat o njegovoj pretenziji da zavede red u zemlji potiče iz proglasa kojim se Pećanac *Dragom srpskom narodu* obratio 27. avgusta 1941. godine. U srbijansku javnost ga je otpremio *Sa položaja* i sa žigom *Udruženje četnika - Glav-*

99. Z. Vučković, *Ustanak u Zapadnoj Srbiji. Knjiga o Draži*, 1, str. 127-129.

100. Dragoljub Petrović, *Četnička organizacija Koste Pećanca u okupiranoj Srbiji do početka oktobra 1941. godine*, *Vojnohistorijski glasnik*, 1968., broj 2, str. 173-203; Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941.*, Beograd, 1963.

ni odbor u Beogradu. Još se echo njegovog proglasa nije stišao kada je depeša sa karakteristikama Koste Pećanca otpremljena sa Ravne gore izbjegličkoj vladi u London 7. maja 1942. godine.

To je notorna pijanica. Okupio ološ. Stvorio stotine vojvoda među kojima i robijajše. Daje i oficirske činove. Poziva se na neko ovlašćenje dato mu pred rat. Treba mu ga javno opovrgnuti. Novac krade on i sve njegove vojvode. Haraju, piju, pljačkaju i terorizuju narod. Terorom i novcem stvara svoje odrede. Ima poštenih vojvoda koji nam tajno prilaze. Pećanac deli Karađorđeve zvezde i druge medalje za hrabrost.¹⁰¹ Nijemci tim odredima i njihovim pripadnicima nisu verovali. Još manje onima pod Dražinom komandom. Njihovu legalizaciju su tumačili kao privremenu pogodnost za tim odredima i njihovim pripadnicima te i za ostale ravnogorske četnike. Vjerovali su da će oni, u prikladnom trenutku, svoje oružje okrenuti protiv onih što su ih legalizovali što znači protiv njemačkih okupacionih vlasti.

U već spomenutom proglasu, obraćajući se braći i sestrama, Pećanac kaže: *Moja prošlost i rad na nacionalnom polju poznati su Vam. Odgovornost koju ja u ovim preteškim danima primam na sebe velika je, te i pored moje starosti ja taj teški teret primam na svoja staračka leđa, svestan, da će tek buduća istorija dati svoj sud o tome radu. Da bi ovaj teški posao mogao na vreme da svršim, da Vas sve rodoljube i patriote zaštitim od pljačkaša, rešio sam, da Vas sve pozovem pod svetu četničku zastavu i da naše živote priložimo zaštititi srpskog naroda. Da bih ovo postigao naređujem:*

(1) Svi koji se nalaze skriveni u šumama, a nisu pod mojom komandom, imaju se u roku od 8 dana od dana proklamacije vratiti svojim kućama i svome redovnom poslu. Za njihovu bezbednost jamčim ja, u koliko nisu izvršili zločine dela. Za NEIZVRŠENJE PREDNJEG KAZNIT ĆE SE SMRĆU.

(2) Od danas kada ja primam odgovornost pred našim narodom, kazniće se smrću svaki ko bude pokušao da Državne i samoupravne objekte železnice, mostove, puteve, Državne zgrade i privatnu imovinu šteti i uništava, kao i sve što pripada okupatorskim vlastima.

Ja sam svestan da ceo naš pošten narod zna da je pobeđen i da zna kako se treba držati prema pobediocima. Ali sam isto tako svestan da odbegli robijajši, razbojnici, neradnici, pljačkaši i ološ ne misle na opšte dobro napaćenog naroda, nego u ovoj našoj teškoj nesreći rade samo za svoju ličnu korist i zadovoljstvo.

Poštenom i nacionalno ispravnom našem narodu kažem: BOG JE SA NAMA. Skitnicama i pljačkašima kao i ološu poručujem: DA ĆU IM ZA SVAKI NJIHOV ZLOČINAČKI RAD SUDITI JA.

(3) U pogledu hitne zaštite našeg napaćenog naroda, rok mi je kratak. Vremena za prepričavanje i razgovore nemam, te stoga pozivam sve rodoljube iz

svih krajeva, koji misle iskreno i pošteno, da listom odmah stupe u naše četničke redove čiji sam Komandant ja. U svima mestima obrazovaće se čete na čelu kojih će biti četovoda.

(4) Izvesnic, bez moga odobrenja obrazovane čete, pozivam da odmah i do određenog roka stupe u naše redove i pod moju komandu. Oni koji ne žele pristupiti znači da hoće bratoubilački rat i prolevanje bratske krvi. Za takve, nesreća u kojoj smo, još je mala, prolivanje naše krvi, gubljenje života naše braće, palenje naših domova, pljačke i ucene još nisu dovoljne. ONI HOĆE, JOŠ HOĆE DA NAM I DETE U KOLEVCI UNIŠTE, DA ZATRU ROD SRBINA.

ČETNICI KOSTE PEĆANCA - "KANDILO NAŠE SLOBODE"

Pećanac je svoje četnike proglasio *kandilom naše slobode*. Pozvao je srpski narod da *ne veruje zlonamernim i lažnim obaveštenjima, koje će pojedinci pokušati da proture*. Zatražio je da se *sa punim poverenjem pristupa spasilačkom radu našeg naroda. Svako lice koje bude širilo ovakve glasove protivnik je naroda. Svi zbratimljeni i zagrljeni pomognimo se u ovim teškim i sudbonosnim danima, pa će nam i Bog pomoći*. Završna parola, za razliku od ravnogorske *S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu*, kod Pećanca je glasila: *Za slobodu i čast otadžbine*.

Četnički vojvoda iz Prvog svjetskog rata i predsjednik Glavnog odbora Udruženja srpskih četnika od 1932. godine Pećanac je prve svoje odrede formirao i koncentrisao u dolini rijeke Toplice. Njegovoj vojsci su pristupale izbjeglice iz Makedonije i sa Kosova. Mnogi skloni pljačkama i nasilju. U vremenu nakon sloma države mnogi Srbi su očekivali da će on otpočeti oružane akcije protiv okupatora. Dok Draža i njegovi borci još nisu postali poznati većini stanovništva Srbije pojam *četnik* je vezan jedino uz odrede Koste Pećanca. On je 24. avgusta 1941. godine sazvao i *svečetničku konferenciju* na Bukulji kod Arandelovca. Sutradan nakon te konferencije 25. i 26. avgusta, sastao se sa gestapovcima u jednoj vili u Arandelovcu i sklopio formalni sporazum sa Nijemcima. Dan poslije njegovog potpisivanja objavio je proglas u kojem je prijetio smrću partizanima. Dva dana kasnije, kada je general Milan Nedić formirao vladu za okupiranu Srbiju, Pećanac je došao u Beograd i stavio mu se na raspolaganje. U njegovim odredima Nedić je dobio svoje prve oružane snage.

Čim se Pećanac deklarirao za kvislinge Nedića Dražin pokret je osjetnije počeo da potiskuje njegovu organizaciju. Pogotovo ga je istisnuo kada se četništvo Ravne gore povezalno sa kraljevskom vladom u izbjeglištvu. Pećanac je, sa nastankom partizanskih odreda, odbacio svaku primisao da postane snaga otpora okupacionim trupama. Nasuprot tome, sklopio je sporazum sa srpskom kvislinškom vladom, a zatim i sa Nijemcima da svoje odrede okrene protiv partizana. Tako su Milan Nedić i njemački okupator od avgu-

101 VII, ča, k. 275, reg. br. 1/1.

sta 1941. godine ojačani i Pećančevim jedinicama. Kao apsolutni gospodar svojih odreda on je sam iz redova seljaka, pravoslavni sveštenik, učitelj, trgovac i bivših oficira birao komandante ili vojvode, uključivši i jednog generala. S njima zajedno dopao je u ruke okupacionog režima. Još od postanka se Pećančeva organizacija počela osipati. Njegov stariješinski kadar je pristupao Ravnoj gori i tamo dobijao činove i komandantske položaje. I Nijemci su je, zbog neefikasnosti, zamjenjivali Ljotićevim i Nedićevim jedinicama. Tako je prestala da postoji i do kraja 1942., a do marta 1943. godine se posve raspala. I Draža je nastojao da je stavi pod svoju kontrolu, a da Pećanca kao rivala ukloni. Pećanca su srpske kvislinške vlasti internirale. Po Dražinom naređenju 11. maja 1944. godine Pećanca je ubio komandant Deligradskog četničkog korpusa kapetan Brane Petrović.

GENERAL MILAN NEDIĆ I KVISLINŠKA VLADAVINA U SRBIJI

*On svoje vojske nema. Sve je tajno uz nas. Na žalost ima oficira koji mu služe kao i Nemcima. On unapređuje oficire i obasipa ih parama. Imam dosta svojih oficira ubačenih u njegove redove. Nedić verno služi Nemcima. Svoje štampane govore vagonima ubacuje u narod no bez uspeha. Čak ih i Nemci raznose automobilima. U narod šalje agente da drže govore da su Nemci naši prijatelji, budimo mirni, radimo u polju. Nedić plače pred svakim, narod uvida prevaru i prezire ga po gradovima naročito.*¹⁰²

Poput telegrafskog opisa karakteristika Koste Pećanca, Draža je istog dana (7. maja 1942.) i o Nediću uputio depešu jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu. I jednog i drugog je ekskomunicirao u očima članova kraljevskog kabineta koji je iz egzila tražio vojni oslonac u zemlji. Pokazao je da je narod na njihovim primjerima shvatio prevaru. I da ih, kako je javljao, prezire zbog služenja okupatoru. Svoj pokret je ostavljao izbjegličkoj vladi kao jedino uporište oružanog otpora silama Osovine u Jugoslaviji.

Prvo administrativno tijelo koje su Nijemci ustanovili u okupiranoj Srbiji (30. maja 1941.) bila je komesarska vlada predvođena Milanom Aćimovićem. Aćimović je prije rata bio šef beogradske policije. Kratko vrijeme 1939. godine i ministar unutrašnjih poslova u pro-osovinskom kabinetu predsjednika vlade Stojadinovića. To tijelo je moglo obavljati administrativne poslove i održavati red i mir pod uvjetima mirne okupacije. Ali nedostajale su mu policijske i žandarmerijske snage sposobne da se nose s ustankom koji je u Srbiji izbilo u julu 1941. godine. Ni njemački vojni zapovjednik Srbije takođe nije raspola-gao dovoljnim policijskim i vojnim snagama. Suočeni sa teškoćama da dobije

pojačanja sa drugih ratišta, odlučio je u konsultacijama s drugim njemačkim instancama da na čelo nove srpske marionetske vlade postavi jakog čovjeka i dopusti mu da stvori nešto veću vojsku, kako bi sami Srbi ugušili ustanak.

Taj čovjek koji je izabran bio je Milan Nedić, armijski general dotadne Vojske Kraljevine Jugoslavije.¹⁰³ On je 29. avgusta 1941. godine organizovao tzv. Vladu narodnog spasa.¹⁰⁴ S vojnim zapovjednikom Srbije generalom Danckelmannom sklopio je sporazum o proširenju svojih ovlašćenja.¹⁰⁵ Saglasno tom sporazumu osnovao je *Srpsku državnu stražu*. Ona je preuzela staru žandarmeriju, a komandanti su joj postali bivši jugoslovenski oficiri. Od Nijemaca su joj dozvoljeni maksimalni vojni efektivni od 17.000 ljudi. Straža se sastojala iz tri dijela: seoske straže u selima sa zadacima koje je imala i predratna žandarmerija, policijske snage u gradovima, te pogranične straže. Ubrzo su se u njegovu vojsku i administraciju infiltrirali Dražini četnici.¹⁰⁶ Oni su potkradali oružje i municiju koju su joj davali Nijemci iz ratnog plijena zarobljenog u raznim dijelovima Evrope. Za cijelo vrijeme svoga postojanja *Srpska državna straža* je bila nepouzdana oružana snaga. Nedić je bio kvisling koji je vjerovao u njemačku pobjedu sve do 1943. godine kada je njegova vlast praktično prestala iako je ostao na položaju premijera do kraja njemačke vladavine u Srbiji oktobra 1944. godine. Pod njegovom vlašću u Beogradu i Srbiji je ubijen veliki broj srpskih rodoljuba i antifašista. Nakon januara 1942. godine morao je progutati svršeni čin okupacije značajnog dijela njegove zemlje od marionetske Bugarske kao krajnje omrzute u srpskom narodu. Njegove nevolje su rasle i s jačanjem partizanskog pokreta. U početku je imao podršku priličnog broja svojih zemljaka.

Javno, u štampi, na radiju, u lecima i plakatima Nedić je opominjao stanovništvo da ne preduzima akcije nasilja i sabotaze. Upozoravao je da ne mari ni za riječi u emisijama BBC-a i Radio-Moskve, kojima, kako je govorio, ne leže na srcu interesi srpskog naroda. Kako se rat primicao kraju podrška

103 Milan Nedić je rođen 1877. u Grockoj kod Beograda. Do Drugog svjetskog rata načelnik Generalštaba i ministar vojske i mornarice. U novembru 1940. je razriješen dužnosti, jer je tražio pristup Jugoslavije Trojnom paktu. U aprilu 1941. godine nije zarobljen iako je bio komandant Treće grupe armija koje su od Nijemaca trebalo da brane Makedoniju, a Crnu Goru i Kosovo od italijanskih snaga koje su nadirale iz Albanije.

104 Mikrofilm br. T-501, rola 264, snimak 424.

105 Mikrofilm, rola 246, snimci 190-191, 333, snimci 1032-36.

106 Od 29. avgusta do 5. septembra 1941. godine održani su pregovori Mihailovićeve delegacije sa Nedićem. Tom prilikom sklopljen je sporazum o međusobnoj saradnji u borbi protiv partizana. Nedić je odredio oficira za vezu pri štabu Mihailovića, te izdejstvovao kod Nijemaca da ne gone Dražu i njegove četnike. Predviđeno je da zajednički donesu operacijski plan za čišćenje Srbije od partizana. Na osnovu tog sporazuma Mihailovićeve delegacija je primila od Nedića i novčanu pomoć i vratila se na Ravnu goru. General Hajnrich Dankelman je odobrio sporazum a njemačke okupacione trupe nisu preduzimale nikakve mjere protiv Mihailovića i njegovih četnika. Mihailović je istovremeno govorio predstavnicima partizana da njegovi četnici neće nikada napasti partizane, a da će oni stupiti u borbu protiv okupatora kada za to nastupi povoljan momenat. Draža je 1. novembra 1941. godine svim svojim komandantima naredio da se povuku sa frontova prema Nijemcima i da predu u opšti napad na partizane.

102 VII, Ča, k. 275, reg. br. 1/1

Nediću je opadala. Srbi su ga posmatrali s nevjericom, pa i mržnjom. To je ocjena načelnika njemačke komande za jugoistočnu Evropu generala Hermana Foertscha iz avgusta 1943. godine.¹⁰⁷

POTPISIVANJE NEDIĆEVSKOG "APELA SRPSKOM NARODU"

U svom pismu ministru inostranih poslova¹⁰⁸ premijer kraljevske izbjegličke vlade Slobodan Jovanović piše: ... *Đeneralu Mihailoviću izdate su instrukcije da podigne ustanak samo na slučaj iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviji ili na slučaj sloma Nemačke. I ni u kom drugom slučaju i ni po kakvom pozivu nijedne radiostanice...*

Na pravcu kapitulanstva i pasivnosti prema porobljivačima zagovaranog od ravnogoraca su i tvorci *Apela srpskom narodu*.

Držane su konferencije i podsticano izdavanje *Apela srpskom narodu* i od uglednih javnih radnika i intelektualaca traženo da ga potpišu.

Svaki trezven i pametan Srbin, svaki dobronamerni sin ove zemlje koji misli svojom glavom, shvata opasnosti koje nam prete. Njegova su strahovanja opravdana, kada se imaju na umu opasnosti kojima je jedna pobeđena zemlja izložena kada se u njoj pomuti mir. Njegovo je gnušanje izazvano naročito kada se na ponudu pobjednika za lojalnu saradnju odgovara pucanjem iz zasjede. Ovakav nedostojan i mučki način borbe ne odgovara viteškom duhu naših naroda i baca tešku ljagu na ceo srpski narod.

Naš narod nije komunista, niti ima kakve veze sa ovim međunarodnim rušiocima najsvetlijih tekovina evropske kulture. Zbog toga, ne smemo više skrštenih ruku gledati kako nas oni na naše oči guraju u ponor.

Ne smemo dopustiti da usled njihovih zločina i ovaj deo naše zemlje, ovo ostrvo spasenja celokupnog srpskog naroda bude ugroženo a naš narod desetkovan i prognan iz svojih domova.

Kucnuo je poslednji čas da se preneto i stanemo u odbranu svog opstanka.

Dužnost je svakog pravog srpskog rodoljuba da svim silama stane da se onemogućuje paklene namere komunističkih zločinaca.

Zato pozivamo celokupan narod srpski da odlučno, u svakoj prilici i svim sredstvima, pomogne naše vlasti u borbi protiv ovih zlotvora srpskoga naroda i njegove budućnosti.¹⁰⁹

SRPSKI DOBROVOLJAČKI ODREDI DIMITRIJA LJOTIĆA

Osim Srpske državne straže, Milan Nedić je raspolagao i *Srpskim dobrovoljačkim odredima* koje je organizovao srpski fašistički vođa Dimitrije Ljotić. Tim odredima su komandovali bivši jugoslovenski oficiri kraljevske vojske. Uz njemačku podršku formirani su u septembru 1941. godine, a do januara 1942. narasli su na oko 3.700 ljudi.¹¹⁰ Bila je to stranačka vojska. Sačinjavali su je mladi profašistički usmjereni dobrovoljci. Krajem 1942. godine ti odredi su reorganizovani u *Srpski dobrovoljački korpus* sa ograničenom jačinom od 3.600 ljudi. Nakon avgusta 1943. godine znatno je povećana. Njemački vojni zapovjednik je imao neposrednu kontrolu nad njima.¹¹¹ Ovaj korpus se borio protiv partizana katkad i protiv četnika a bio je oružana grupa Srba na njemačkoj strani. Nijemci su joj vjerovali. Dobijala je i pohvale za hrabrost.¹¹²

Uz Nedića i njegovu vladu u Srbiji, uz Ljotića i Pećanca, s njihovim jedinicama, Nijemci su organizovali i *Ruski zaštitni korpus*. Njegovi vojnici su regrutovani od ruskih izbjeglica koji su živjeli u Srbiji i drugim zemljama jugoistočne Evrope. Njihova jačina ograničena je na 3.000 boraca ali je u septembru 1944. godine porasla na 11.197 ljudi. Korpus je djelovao pod komandom bivših carističkih oficira i nadzorom njemačkih časnika za vezu. I formalno je bio u sastavu njemačkih oružanih snaga. Obavljao je, i pored toga, stražarsku dužnost na cestama i željeznicama, te u rudnicima i industrijskim preduzećima uključenim u rad za njemačke ratne potrebe.

U ljeto 1942. godine Nijemci su odlučili da razoružaju i Pećančeve i legalizovane grupe četnika. Najpouzdanije iz njihovih sastava su premjestili u Ljotićeve dobrovoljačke odrede, a ostale uputili na rad. Do kraja godine raspušteni su odredi u jačini od 12.000 ljudi.

Sve zajedno te vojne snage, sastavljene od više dijelova, za Nedićeva predsjednikovanja brojale su 21.000 ljudi pod oružjem u redovnim jedinicama - Srpska državna straža i Ljotićevi dobrovoljački odredi, te preko 13.000 u pomoćnim snagama - Pećančevi i legalizovani ravnogorski četnici. Međutim, nakon reorganizacije u dobrovoljački korpus i pošto je Nediću oduzeta komanda nad njim, te poslije razoružavanja pomoćnih jedinica, Milanu Nediću je ostala jedino Srpska državna straža opet pod kontrolom njemačkog višeg komandanta policije i SS za Srbiju. U tu jedinicu, koja nikad nije bila osobito jaka, stalno su se ubacivali Dražini četnici.

O Nediću, Pećancu i Ljotiću, Mihailović u spomenutom intervjuu Mili Vasoviću kaže:

107 Mikrofilm br. T-311, rola 196, snimci 159-160. Po završetku rata Nedić je dopao u ruke novim vlastima ĐFJ - Demokratske federativne Jugoslavije. Iz straha od odgovornosti za izdaju zločine koji su počinjeni pod njegovom vlašću u Srbiji izvršio je samoubistvo u zatvoru.
108 Str. Pov. VK br. 646 od 14. VII 1942.
109 Citat iz *Apela* objavljenog u *Novom vremenu* 13. VIII 1941.

110 Mikrofilm br. T-500, rola 24, snimci 756-758

111 Mikrofilm br. T-500, rola 249, snimci 61, 142, 524

112 Mikrofilm br. T-500, snimci 60-63, rola 253, snimci 936-937, rola 256, snimci 596, 757.

U septembru 1941. godine pojavljuje se Milan Nedić sa svojom vojskom. On je učinio okupatoru neke usluge. Još dalje u tome je otišao Kosta Pećanac sa svojim četnicima, koji je pravi kapitulant i koji je Njemcima omogućio da iz Srbije pokupe svu vunu, žito i drugo. Najdalje je u tom pogledu otišao Dimitrije Ljotić, koji se potpuno stavio u službu okupatora. On ima jedanaest odreda u zemlji, ali pod najvećom diskrecijom ću vam reći, da su nam pristupila već dva njegova odreda, i to kompletno, od komandanta do posljednjeg vojnika, a verujte da će nam u datom momentu, kad se povede borba za slobodu, prići i svi drugi odredi Nedića, Pećanca i Ljotića.

LEGALIZACIJA RAVNOGORSKIH ODREDA POD FAŠISTIČKOM VLAŠĆU

U trenutku kada je govorio u profesionalno novinarsko pero Mila Vasovića za intervju pravljen 18. septembra 1942. godine u Lipovu kod Kolašina Mihailovića je zaobišao priču o do tada izvršenoj legalizaciji znatnog dijela svojih odreda u Srbiji. Tom legalizacijom značajan broj njegovih jedinica dospio je u direktnu službu Nijemaca. Tu svoju i odluku ravnogorskog vodstva nije predstavio u kazivanju spremljenom za propagandne potrebe izbjegličke vlade u Londonu. Šta je, u stvari, u pitanju?

Na Ravnoj gori su 30. XI 1941. godine na konferenciji komandanata date instrukcije o legalizaciji jedinica kod okupatora. To je značilo javno i otvoreno stupanje u službu njemačkih zavojevača. U toku cijele 1942. godine, zajedno sa Njemcima, Nedićevim i Ljotićevim odredima, ravnogorci su učestvovali u mnogim borbama protiv partizanskih jedinica. Te *legalizovane* odrede Nijemci su naoružavali, hranili, odijevali i upotrebljavali pod svojom komandom u operacijama protiv partizana. Koristili su ih i kao policijske snage za hapšenje desetina hiljada srpskih rodoljuba.¹¹³

Draža je prvo vršio legalizaciju nekih svojih odreda. Ti odredi su, naime, i dalje bili pod njegovom komandom ali su dobijali isprave u kojima su se legitimalisali kao pripadnici Nedićevih trupa, ili odreda Koste Pećanca, što im je pred Njemcima garantovalo bezbjednost. Neki istoričari koji odobravaju ili svjesno previdaju četničku saradnju sa okupatorima i kvislinzima legalizaciju nazivaju *Dražinim diplomatskim manevrom*, a ne vidom četničke kolaboracije. Veliku ulogu u tom manevru odigrao je Kosta Pećanac. Zahvaljujući toj saradnji, ili manevru, kako je nazivan, Draža je uspio i da naoruža svoje jedinice od Nijemaca. Legalizaciju su vršili komandanti, a Draža je i dalje zadržao pozi-

ciju neprijatelja u odnosu na Nijemce. Potpisnici sporazuma sa okupatorom žmurili su na oba oka dok su municija i naoružanje iz njemačkih magazina namijenjeni za borbu protiv partizana, odlazili u ruke četnika.

Svoj način kolaboracije vodstvo ravnogoraca je nazivalo - *iskorišćavanjem neprijatelja*. Najprije je tu saradnju uspostavilo sa Nedićevim snagama u Srbiji. U formacijama srbijanskog kvislinškog režima izvršena je legalizacija ravnogorskih četničkih odreda. To je bila jedna od formi opstanka i očuvanja četničkih formacija i njihovog angažovanja na strani okupatora. Izvršena je kada su njemačke i kvislinške snage, uz pomoć ravnogorskih četnika, potisnule partizanske odrede iz zapadnog dijela Srbije. Četnicima je tada zaprijetila opasnost da budu razbijeni ako i dalje ostanu pod zvaničnom komandom Mihailovića. Oni su, u isto vrijeme, pomogli režimu Milana Nedića, koji je jedino uz njihovu pomoć mogao održavati red i poredak u Srbiji. Postignuto je kompromisno rješenje koje je podrazumijevalo stavljanje četničkih odreda pod komandu kvislinške vlade s tim što bi nominalno i dalje ostali pod Dražinim uticajem. Odluka o toj legalizaciji donesena je u Mihailovićevo štabu na Ravnoj gori 30. novembra 1941. godine. Naređeno je da se 20 ravnogorskih odreda, pod vidom legalizacije, uključi u Nedićeve oružane snage, a komandantima date instrukcije kako da to postignu. Indirektno je to značilo potčinjavanje četnika njemačkim okupacionim komandama. Njima su svi zajedno podređeni - i Nedićevci i Dražinovci. Primali su naoružanje, municiju, opremu, liječeni su u bolnicama po gradovima uz izričitu dozvolu njemačkih vlasti. Za Mihailovića i vodstvo na Ravnoj gori legalizacija je predstavljala formu ili masku za opstanak njegovog pokreta. U stvarnosti su četnici legalizacijom dospjeli u službu Nijemaca u Srbiji. Stavljani su pod strogu kontrolu njemačkih komandi. Režim pod kojim su živjeli, tretman koji su imali za njih je bio istovjetan režimu i tretmanu utvrđenom od okupacionih vlasti za odrede Koste Pećanca ili dobrovoljačke odrede Dimitrija Ljotića. Razlikovali su se samo po označenim brojevima - C-20 do C-100. Nijemci su brojeve od C-20 do C-38 razervisali za četnike ravnogorskog pokreta; odredi Koste Pećanca nosili su brojeve od C-39 do 100, dok su Dobrovoljački odredi numerisani od D-1 do D-19.¹¹⁴ U mnogo slučajeva su posrednici u preobraćanju ravnogoraca u nedićevce bili Ljotićevi oficiri. Jedan od brojnih primjera takvog posredstva tiče se Marisava Petrovića, komandanta Petog dobrovoljačkog odreda. Petrović je legalizovao četnički odred pod komandom poručnika Predraga Rakovića (*Frike*) kod njemačkog komandata u Čačku potpukovnika Frikea. Zahvaljujući Frikeu poručnik Raković je 1. marta 1942. godine postao komandant Čačka. Frike je pitao Rakovića od koga prima naređenja. On je odgovorio: *Od Nedića*. Ovaj njemački komandant je dreknuo: *Ne od Nedića*

113 Dokumenta, 119.

114 U Zborniku NOR u XII 1, 2, 3, na XIV 1 i 2 objavljeno je mnogo autentinih dokumenata kojim se pokazuje kako su komandanti ravnogorskih odreda stupali u vezu sa aktuelnim vlastima, ustrojavali oružane snage koje će biti u službi održavanja reda i mira.

neko od Draže. (Na Rakovićevom izvještaju Draža je dopisao: *Frike odličan nad.* Tako je Rakoviću za pseudonim i šifru *Frike bio kum Mihailović*).

Nije malo četničkih komandanata koji su legalizovani sa svojim jedinica i koji su ubrzo zauzeli važne i odgovorne vojne položaje u vladajućem režimu. Neki su postali okružni načelnici, komandanti Srpske državne straže u Užicu, Zaječaru, Žagubici, Knjaževu, Valjevu, drugi su postali načelnici štabova sve u službi njemačkog okupacionog sistema.

Djelovanje četničkih odreda kao legalizovanih formacija kvislinškog režima trajalo je do proljeća 1943. godine. Tada se delegalizovao posljednji četnički odred.

Ali time se otvara novo poglavlje u četničko-njemačkim odnosima. U jesen i zimu te godine potpisani su četničko-njemački ugovori o saradnji u Srbiji. Bilo je i drugih oblika saradnje. Primjerice, u primjeni Hitlerove naredbe o odmazdama za ubijenog Nijemca.¹¹⁵

Komandant Drugog ravnogorskog korpusa Predrag Raković izvještava 23. III 1943. Mihailovića: *Ako pogine okupatorski vojnik na ovom terenu neće se paliti redom kuće, već samo po našem spisku i to partizanske i samo će se partizani ubijati.*¹¹⁶ Četničke snage su legalizovane i na području Hercegovine. One su od tada dobile ne samo punu slobodu organizacije nego hranu, oružje, municiju. *Platu ne primaju, samo im se po neki put u vidu pomoći dodeljuju manje svote novca* - piše major Petar Baćović 16. jula 1942. godine, Mihailoviću u izvještaju u vojno-političkoj situaciji u tom području. U proljeće te godine nastala je kriza ustanka. Pripadnici partizanskih jedinica su napuštali ustaničke redove. Otpočela je i demoralizacija pod uticajem četničko-italijanske propagande, djelovanje pročetničkih elemenata unutar partizanskih odreda, te zajedničkih oružanih akcija četnika i Italijana.¹¹⁷

Preduzeta je zajednička akcija protiv NOP-a u zapadnoj Bosni. Na tom području Italijani su angažovali 3.000 četnika. Cilj je da se potisnu partizanske snage iz krajeva oko Livna, Prozora i Duvna. Njihovo prisustvo je zaprijetilo stvaranjem velikog slobodnog teritorija koji bi povezo oslobodena područja zapadne Bosne, Korduna, Banije, Like, Dalmacije, Gorskog Kotara, Žumberka i Slovenije. Brojne i jake četničke snage sudjelovale su u toj operaciji oko Rame i Prozora. U hrvatskim i muslimanskim selima u tim područjima počinile su teške pokolje. Ubili su preko 500 ljudi i zapalili veliki broj kuća a neka sela i naselja uništili u cjelini. Ti zločini su došli vladi NDH kao dobar argument da protestuje kod Italijana i da ponovo zahtijeva da četnici budu povučeni i kažnjeni. Pavelić je zbog toga intervenisao i kod Nijemaca. Sa svoje strane je obećao da će u drugoj etapi operacije u napadu na Livno

umjesto četnika sudjelovati vojne jedinice NDH.¹¹⁸ S Italijanima je tada postignut sporazum da se četnicima zabrani ulazak u hrvatska sela i da se njihova djelatnost usmjeri samo na borbu protiv NOP-a.

KRALJEVINA U STRATEŠKOM CILJU RAVNE GORE

Politički program ravnogoraca još nije naučno obrađen u potrebnoj mjeri. Nije odgovarajuća često izricana ocjena o restauraciji Kraljevine Jugoslavije onakve kakva je bila kao o strateškom cilju Ravne gore. Od početka se taj pokret saobražavao sa njemačkim i italijanskim totalitarnim sistemom. Karakteristični su oni ciljevi koje navodi Stevan Moljević u svojoj *Homogenoj Srbiji*. Glavni cilj je Velika Srbija u Jugoslaviji uvećanoj na račun susjednih država. Srbija bi pored Vojvodine, Makedonije kao *južne Srbije* i Crne Gore na zapadu dobila Slavoniju, Baniju, Kordun, Liku i Dalmaciju, te cijelu Bosnu i Hercegovinu. Sličan ovom konceptu je i plan vlade generala Milana Nedića i otvorenih kvislinga uopšte o Velikoj Srbiji. U pitanju je antijugoslovenski i velikosrpski program u kojem je naročito iskazana hrvatofobija. Fiktivno jugoslovenstvo je trebalo da posluži kao prelazna faza ka stvaranju velike srpske države na jugoistoku Evrope, piše Dragoljub Petrović.¹¹⁹ Taj koncept je prepoznatljiv i u planovima Srpskog kulturnog kluba, velikog dijela srpskih političara i srpskih nacionalista. Ta nacionalistička vizija će ostati aktuelna tokom čitavog XX vijeka, premda nije zasnovana na istorijskim pravima, regionalno-političkim faktorima, kao ni etničkim, etičkim i drugim činjenicama. U tom smislu su i stavovi u *Homogenoj Srbiji* o vodećoj ulozi Srba na Balkanu.

U tom programskom dokumentu se na širokom planu izlaže kritici predratni sistem u Jugoslaviji. Projektuje se država koja bi kontrolisala sve oblasti, kapital, slobodu misli, vere i štampe, pa javni moral, te javni život uopšte. *Crkva mora da ima vrhovnog poglavara u Srbiji*, što znači slobodno djelovanja samo Srpske pravoslavne crkve. Bitan činilac takve države je srpski narod koji se *ne sme deliti po klasama*. Projektovana je izgradnja jedne države, formalno monarhističke i centralističke, te društva bez političkog pluralizma, pod jednim vodom - Čičom kako su nazivali Mihailovića. I Centralni nacionalni komitet formiran u ljeto 1941. godine veoma je držao do tih stavova u političkom programu pokreta.

Miloš Sekulić je emigrantskoj vladi dostavio taj programski politički koncept u januaru 1942. godine. Taj koncept je podudaran sa *Homogenom Srbijom*. Na političkim skupovima ravnogorskih četnika u periodu od 1941. do

115 Arhiv VII, NAV.N-T:501, 249, s. 372.
116 Zb. NOR-a, XIV, 2, str. 550.
117 XIV, 1, str. 421, Dokumenti.

118 Miša Leković, *Planovi Draže Mihailovića za uništenje 'partizanske države' u zapadnoj Bosni u drugoj polovini 1942. godine*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1966., br. 1-2, str. 79-100.
119 D. Petrović, *Jugoslavija u antisfatističkom ratu 1941-1945*, Beograd, 2001.

1945. godine istican je totalitarni sistem buduće Jugoslavije i Srbije, u kojima bi vladala četnička diktatura.

Docnije, pri kraju rata, uočljivo je nastojanje ravnogorskog pokreta da se donekle prilagodi novom vremenu, uglavnom kompromisnim stavovima. To je izraženo i na Svetosavskom kongresu krajem januara 1944. godine. Tada su prisutni zaokretali u smislu veće tolerancije jugoslovenstva i demokratije, ali se situacija nije bitnije izmijenila. Dragoljub Petrović piše da su Nijemci znali za taj kongres u selu Ba kod Ljiga, za dnevni red, satnicu i pripremljene dokumente, ali nisu ništa preduzeli da ga spriječe.¹²⁰

Neka specifična obilježja u formiranju četničkih centara i njihove propagande izvan Srbije

NASTAJANJE ČETNIČKIH CENTARA U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA

Stvaranje četničkih formacija u Crnoj Gori, Sandžaku, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj

I drugi centri četničkog pokreta izvan Srbije bili su, takođe, rezultat samostalnih međusobno nepovezanih akcija građanskih političara. Svi njihovi osnivači uglavnom su računali sa pobjedom zapadnih sila i obnovom Kraljevine Jugoslavije bez velikih sopstvenih žrtava. Zajedno sa ravnogorskom skupinom pod komandom Draže Mihailovića otpočelo je odvojeno stvaranje tih grupa u Crnoj Gori, Sandžaku i Bosni i Hercegovini.¹²¹ O tom centru u Crnoj Gori Draža je u intervjuu Mili Vasoviću 18. septembra 1942. rekao: *Nezavisno od nas javili su se ovdje u Crnoj Gori, u Vasojevićima, pokreti istovjetni sa našim pokretom. Pavle Đurišić i Đorđe Lašić su okupili oko sebe više četnika i zaista brzo i uspješno razbili komunističko-partizanski front, koji je baš na ovim ovde položajima bio dosta jak.*

Nakon Crne Gore i Bosne, Mihailović objašnjava trenutnu situaciju u Hercegovini. *Zatim je nastavljeno čišćenje partizana u Hercegovini i drugim krajevima. Sada, pak, taj revolucionarni pokret zahvata i Slovenačku i baš sam pre par*

¹²⁰ D. Petrović, *Isto*, str. 114.

¹²¹ M. Minić, *Četnici i njihova uloga u vreme NOB-a 1941-1945., u knjizi Genocid nad Muslimanima.*

minuta izvešten radiotelegrafski da su četničke snage u silnom napredovanju i da komunisti brzo gube svoje pozicije. Dakle, svaka naša pokrajina mora da preživi isti proces ovog revolucionarnog pokreta, što nam je moglo uštedeti mnoge živote za glavnu borbu protiv okupatora, koja je glavni cilj četničke organizacije...¹²² Domalo, u septembru 1941., vrhovi Slovenske ljudske stranke i Jugoslovenske nacionalne stranke stvaraju Slovensku, odnosno *Sokolsku legiju* iz kojih je, kao i iz drugih snaga slične provenijencije, nastala *Bela garda* - slovenački dio Jugoslovenske vojske u otadžbini.

I u Splitu je nastao jedan od organizacionih centara oko kojeg se razvila četnička organizacija. Formiran je od lokalnih prvaka građanskih partija i oficira jugoslovenske vojske koji su izbjegli ispred ustaškog terora. Od maja 1941. godine oni su radili na stvaranju srpskog nacionalnog pokreta kao protivteže ustaškoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj.

Isto tako nam providenje - kaže Mihailović u tom intervjuu - šalje četničkog vojvodu Birčanina, starog oprobano borca i rodoljuba, koji se pojavljuje u Splitu i danas radi sa svojim Dinarskim odredom u Dalmaciji. U Sloveniji takođe naši odredi postižu važne uspehe. U Hrvatskoj nema organizovanih većih odreda, ali imamo organizaciju sprovođenja po sistemu trojki i veriga. Tako, ovog momenta imamo naše odrede u svim pokrajinama, a među odredima je uređena i organizovana savršena veza, te svi odredi rade po istim načelima i direktivama, svi imaju iste ciljeve i iste želje. Četnička borba je danas ušla u mase našeg naroda i ona je danas čvrsta i jedinstvena, ona mora uroditi plodom...

Bosna je, u tom Mihailovićevom razgovoru za novine, nezaobilazna. *Velike uspehe imao je major Dangić u Bosni protiv ustaša. Ali, u jeku njegovog napredovanja protiv tog groznog neprijatelja srpstva, upali su komunisti sa juga i našeg saradnika Dangića doveli u kritičnu situaciju. Dangićevo odred je tada zaista razbijen, on je sam odsečen sa svojim štabom i pao je u ruke okupatora. Tako su nam komunisti zadali još taj teški udarac, i od tada je s njima morala prestati svaka saradnja.*

Mihailović u razgovoru s novinarom Vasovićem naglašava kako je Nedić učinio okupatoru neke usluge, te da je još dalje u tome otišao Kosta Pećanac sa svojim 'četnicima'; i on je pravi kapitulat koji je Nijemcima takođe učinio neke usluge; omogućio im je da iz Srbije pokupe svu vunu, žito i drugo. Najdalje je u tom pogledu otišao Dimitrije Ljotić, koji se potpuno stavio u službu okupatoru - kaže Mihailović u intervjuu novinaru Vasoviću. U isto vrijeme, u ovom intervjuu, Draža priznaje da je znao i, čak, odobrio saradnju četničkog vodstva u Crnoj Gori sa italijanskim okupatorom. Tu saradnju, šta više, smatra *časnom i poštenom*. On doslovce kaže: *Posle savetovanja sa mnom, vaši*

¹²² Sporočetka se u okviru Dražinog vodstva i njegovog pokreta često operisalo sa floskulom *borba protiv okupatora*. Intencija je ta borba kao glavni cilj četničke organizacije. Ubrzo je ona zamijenjena novom koja je upućivala na *borbu protiv komunista kao neprijatelja broj 1 četničke organizacije.*

vođe su. (obraća se crnogorskom novinaru i njegovim drugovima - op.a.) uz moj pristanak, uvele u svoj rad politiku saradnje sa okupatorima, a ta saradnja je imala za cilj da se od okupatora izvuče što više oružja i hrane. Inače, mi smo ostali časni i poštteni i niko nam neće moći prebaciti zato što smo koristili neprijatelja.

Formiranju četničkih centara izvan Srbije značajno su doprinijeli progoni i pokolji srpskog stanovništva na teritoriju Nezavisne države Hrvatske, na Kosovu, u Makedoniji, Sandžaku i Vojvodini. Ustaški režim je od proglašenja NDH 10. travnja 1941. godine pristupio biološkom uništenju Srba na svom državnom području, a to znači i u Bosni i Hercegovini koja je velikim dijelom bila u okviru te državne tvorevine. Rješenje srpskog pitanja taj režim planirao je prema formuli tri trećine - trećinu pobiti (*odašiljanjem Bogu na istinu*), trećinu iseliti (*u Nedićevu Srbiju*), trećinu prekrstiti u rimokatoličku vjeru (*prinuditi ih da prihvate "vjeru djedova"*).¹²³

Formula zvana *tri trećine* praktično je primijenjena masovnim iseljavanjem Srba u Srbiju, fizičkim istrebljenjem i progonima u koncentracione logore i prekrštavanjem - pokatoličavanjem. Zbog toga su eruptivno izbile osvetničke strasti, a razmahao se i šovinizam. Nakon ustaških noževa iz korica su izvučeni četnički. Krv je potekla na sve strane. Počelo je i još dugo nastavljeno vrijeme kama i pokolja. Na ustašku kamu uzvratio je četničkim bajonetom i nožem. U tim okolnostima različite društvene grupacije i snage, među njima i velikosrpske, nastoje da ojačaju svoj uticaj među tim žiteljstvom. Izbjeglicama iz NDH već od maja 1941. godine pomagali su posebni odbori koji su poslužili za stvaranje srpskog nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini zajedno sa primorskim pojasom koji su bili u italijanskoj okupacionoj zoni. Takve aktivnosti podržavala je i italijanska okupaciona uprava. Vođe izbjeglica, te istaknuti prvaci bivših građanskih partija, pisali su, usvajali su i slali peticije u Rim Mussoliniju i zahtijevali da Italija anektira Bosnu i Hercegovinu, te Liku, Kordun i Baniju u Hrvatskoj. Nezavisno od tih zahtjeva niču i stasaju partizanski odredi i njihova oružana borba koju je pokrenula KPJ protiv nje-mačkih, italijanskih okupatora i njihovih kvislinga. To je donosilo i promjene u orijentaciji srpskog nacionalnog pokreta. Umjesto tražene aneksije on mijenja težište svoje akcije. Njegovo vodstvo i italijanska prefektura u Zadru dogovorili su se 23. jula 1941. godine o zajedničkoj borbi protiv *ubistvene opasnosti od komunističkih bandi*, te o svestranoj materijalnoj pomoći Italije srpskom nacionalnom pokretu.

Do velikih vojnih i političkih organizacija izrasle su dvije grupacije - partizani i četnici. Obje su osporavale Hitlerov poredak na jugoslovenskom teritoriju. I jedna i druga su težile da obnove jugoslovensku državu. Njenu viziju su karakterisali potpuno različiti, međusobno suprotstavljeni poslijeratni po-

litički i programski ciljevi ova dva pokreta. Te ciljeve su slijedile različite vojne i političke strategije. Svaka od njih je htjela potpunu a ne djelimičnu vlast u državi nakon rata. Iz toga je, opet, slijedio rat između ta dva pokreta - predstavnika starog režima i revolucionarnih snaga predvođenih komunistima.¹²⁴

Od tada će i u četničkoj propagandi početi da jenjava početna retorika prilagođena *borbi protiv okupatora kao glavnom cilju četničke organizacije*. Tako je rekao i Mihailović ne samo u spomenutom intervjuu nego i u mnogim svojim depešama i porukama koje je slao u zemlji i van nje. Oštrice napada sve jače i žešće će se obrušiti na Narodnooslobodilački pokret (NOP) i njegove oružane formacije. NOP će u oružanim jedinicama četničkog pokreta dobiti jednu od najjačih protivničkih formacija koje su na strani okupacionih trupa i njihovih kvislinga. Jedinice ravnogorskog pokreta su samostalno ili u sadejstvu sa okupatorskim i kvislinškim oružanim snagama učestvovala u ratnim operacijama.

BROJNOST I RASPROSTRANJENOST ČETNIČKE VOJNE ORGANIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Četnička vojna organizacija do sada nije u cijelosti obrađena. S tim u vezi rezultate svog istraživanja objelodanio je dr. Zdravko Dizdar u svom saopštenju na Naučnoj konferenciji u Bihaću 2000. godine u organizaciji sarajevskog Instituta za istraživanje ratnih zločina. On je učinio pokušaj da djelimično upotpuni ono što je ranije nedostajalo - organizacijski pregled ustroja i aktivnosti četničkih postrojbi na području Bosne i Hercegovine od 1941. do 1945. godine. Ustanovio je različitu snagu tih postrojbi u pojedinim godinama. O kakvim je snagama riječ pokazuju podaci i dokumenti po kojima je tokom Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini bilo osnovano i djelovalo 14 korpusa, 76 brigada, te dva četnička puka, neuključivši četničke grupe, bataljone i odrede. Nije bilo sreza sa pretežno srpskim stanovništvom a da u njemu nije djelovala postrojba i organizacija. U nekima je postojalo više njih, naročito u istočnoj i srednjoj Bosni.¹²⁵ Brojno stanje ljudstva u četničkim postrojbama gotovo nikada nisu odgovarali onim brojevima koji su normalni u vojnom ustroju. Kroz njihove redove je u toku rata prošlo približno oko

124 Milija Stanić, *Strategijske vertikale Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1941-1945.*, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.

125 Dr. Zdravko Dizdar je otkrio dejstvovanje sljedećih korpusa u Bosni i Hercegovini od 1941. do 1945. godine: Drinski, Nevesinjski, Otzenski, 1. i 2. Romanjski, Trebinjski, Majevički, 1. Bosanski, Gavrilo Princip, Gimečko-klekovački, (2. Bosanski), Bosanskokrajiški, 1. i 2. Srednjobosanski, Trebavski i Zenički četnički korpus. S njima su u toku rata bili još i drugi četnički korpusi iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske.

123 Viktor Novak, *Magnum Crimen - Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj, Zagreb-Beograd, 1968.*, str. 603-605.

100.000 četnika računajući naoružane pripadnike četničkog pokreta na terenu. Procentualno su to 98 odsto bili Srbi, najvećim dijelom seljaci. Zahvaljujući tolikoj brojnosti i sili taj pokret je u tom periodu počinio genocidne zločine nad Muslimanima, Hrvatima i pripadnicima nacionalnih manjina, ali i nad pripadnicima antifašističkog pokreta - partizanima, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.¹²⁶

S obzirom na njihovu brojnost i rasprostranjenost te formacije su sudjelovale u izvršenju masovnog terora i zločina. Među njima su se naročito isticala one jedinice koje su imale specijalne zadatke *likvidacije i čišćenja* - crne trojke, petorke i desetine, te kasnije leteće čete, leteće brigade i leteći bataljoni. Baš te snage su, uz snažnu potporu formacija upućivanih u Bosnu i Hercegovinu iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, bile izvršioци četničkih zločina u Bosni i Hercegovini.¹²⁷

ČETNIŠTVO I NJEGOVA PROPAGANDA U SLOVENIJI

I Slovencima je zaprijetila opasnost od fizičkog istrebljenja. Italijani i Mađari su razbili slovenačko nacionalno biće na tri dijela provodeći denacionalizaciju. Gorenjska, Slovenačka Koruška i Donja Štajerska pripojene su Njemačkoj. Prvobitno su Nijemci planirali da u toku 1941. godine prisilno isele 175.000 Slovenaca u Njemačku, Srbiju i u Bosnu i Hercegovinu. Mađari su svojoj državi pripojili Prekomurje.

Na okupljanju i organizovanju četnika u Sloveniji radio je major Karlo Novak. Tamo ga je sa ovlašćenjima svog emisara uputio Mihailović. Novak je uza se u Sloveniju odveo početničku grupu. Sarađivao je i sa antikomunističkim političkim i oružanim snagama što su pristajale uz *Slovensku ljudsku stranku*.

Izuzimajući *Osvobodilnu frontu* sa oslobodilačkim i antifašističkim programskim ciljevima, u Sloveniji su djelovale razne profašističke organizacije. U *Narodnu legiju* su svrstane pristalice četničkog pokreta Mihailovića. Italijani su organizovali protivpartizanske vojne formacije. Djelovale su pod zajed-

ničkim nazivom - *Antikomunistička dobrovoljačka milicija (Milizia Volontaria Anticomunista - MVAC)*. One koji su pristajali uz ravnogorski pokret narod je, za razliku od Bele garde koja je postojala u Sloveniji, prozvao *Plava garda (Modra garda)*. Iako sa različitim imenima nije postojala razlika između Bijele i Plave garde. Pripadnici Plave garde poticali su iz redova belogardista. Njihov starješinski kadar je često u isto vrijeme bio komandni kadar u Bijeloj gardi. Major Karlo (Karel) Novak, komandant četnika u Sloveniji, jedno vrijeme je istovremeno i narednik u Bijeloj gardi.¹²⁸ I u Srbiji je dio četničkih oficira legalizacijom postao istovremeno komandni kadar u formacijama kvilinskog režima Milana Nedića.

U tom području Jugoslavije djelovala je i *Bela Garda* kao klerikalna kvilinska organizacija, koja je vršila političko-patrolnu službu za račun italijanskih okupacionih vlasti. Uz to se samostalno ili u sastavu italijanskih jedinica borila protiv NOP-a. Italijani su je zvali MVAC - Milicija volontaria anticomunista.

Klerikalci su imali i svoje ministre u jugoslovenskoj vladi u emigraciji. I pored toga su zazirali od velikosrpskog projekta i karaktera četničkog pokreta. Zbog toga ih Novak nije uspio da potčini sebi i pridobije ih u svoju početničku grupu. Tek je početkom zadnje godine rata general Leon Rupnik izrazio spremnost da svojih 10.000-12.000 vojnika stavi pod komandu Ivana Prezelja kao *generala Andreja* ako se saveznici iskrcaju na tlo Slovenije. Novak je od svoje male grupe stvarao jedinice u narodu poznate kao *Plava garda* koja nije imala veće borbene moći i vrijednosti.

U Sloveniji su se počele stvarati 'Legija smrti', 'Bela garda', 'Slovenska legija' itd. sve nekakva mešavina direktnih italijanskih agenata i mihailovičevaca, koji su dobili oružje od Italijana i počeli su hajku protiv partizana. Javno održavaju govore da su za londonsku vladu, da treba u prvom redu uništiti partizane i da je zbog toga potrebno sarađivati sa Italijanima, pevaju zajedno sa Italijanima 'Marširala, marširala Kralja Petra garda...', italijanski avioni bacaju njihove letke u kojima pozivaju protiv partizana u borbu u ime londonske vlade i kralja Petra itd.

Ravnogorsko četništvo i njegov stanoviti uticaj u Sloveniji vidljivi su i iz prethodnog dijela citiranog izvještaja Edvarda Kardelja pod pseudonimom *Bevc* poslatom Titu 20. IX 1942. godine.

Voli do maksimuma sarađivati sa Njencima, klanjati im se, javno se isticati sa tim, ljude im prodavati, raskoš itd... Upravo je gnusno gledati kako se klanja pred Njencima. Ne vodi ni malo računa o tom da je narod u Istri i Primorju vrlo naklonjen Jugoslaviji i želi ju. Ali ne trpi nikakvog sarađivanja sa okupatorom.

126 Z. Dizdar, *Četnička vojna organizacija u BiH tijekom Drugog svjetskog rata*. U isto vrijeme partizani su na tom području osnovali dva korpusa, 11 divizija i 34 brigade.

127 Poput onih u agresiji izvršenoj na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine svi ti zločini i njihovi izvršioци bili su planirani, dobro osmišljeni, rukovodeni iz jednog centra, sistematski i potpuno izvođeni. Sve to činjeno je s osnovnim ciljem da se Hrvati i Muslimani zatru i da se uništi svaki trag o njihovoj nekadašnjoj prisutnosti na tim prostorima. I taj rat je poslužio velikosrpskoj politici za ostvarenje vjekovnih težnji da ova područja očisti od Hrvata i Muslimana i trajno priključi u sastav Velike Srbije. Zato je na tom području izvršen ne samo genocid već i kulturocid i memoricid, te holokaust nad Hrvatima, Muslimanima i drugim nesrbima. Z. Dizdar, isto.

128 Arhiv VII, Ča, k. 150, reg. br. 3/A

Zato ovakav rad služi samo komunističkoj prop-(agandi) a simpatije naroda za naš pokret ćemo izgubiti, odnosno već smo izgubili... Ovakav rad ubija i moral vojnika.

Mihailović je imao i obavještajne organe u četničkim organizacijama u Sloveniji, Hrvatskom Primorju, Gorskom kotaru i Lici. Taj organ 29. juna 1944. godine obavještava Mihailovića o stanju u organizacijama na tim područjima. Piše i o Aero (Dobroslav Jevđević) i javlja mu o njemu kao čovjeku Dražinog povjerenja.¹²⁹

U noći od 19 na 20. maja išlo je oko 70 naših četnika sa 10 Nemaca u selo Poljane nad Lovranom pljačkati i paliti kuće. Dva Nemca, koji su palili i podmetali eksploziv, bili su obučeni u četničke uniforme. Jedni četnici su im donosili eksploziv, dok su drugi držali selo opkoljeno. U kojoj kući je manjkao muškarac, tu su uništili. Dogodilo se dosta nepravедnih slučajeva, da su u internaciji, mrtvi i slično.

Ovom vodstvu smrdi život u Lici, a pogotovo ilegalna, koja ne dozvoljava hotele, kupališta, frajlice, automobile, itd. u krvi im je šurovanje s okupatorom, a nama prikazuju kako vode vele politiku i kolike žrtve za narod s tim pridonášaju - dok u stvari nisu ništa drugo nego ponizne Nemačke slugе. Dosta je narod iskrvario od tih tzv. 'narodnih spasitelja'. Ne može se sedeti u letovalištima i ujedno raditi na terenu.

Dobroslav Jevđević je tada bio na radu u Istri i Sloveniji. Ne sluteći da je postao predmetom obrade Dražinih obavještajaca u izvještaju Mihailoviću o tom svom radu piše: Komunisti ovdе politički su neobično snažni, imaju cvet intelektualaca, imaju niz štamparija i edicija i nije li napadno, da meni posvećuju u svojoj kampanji više pažnje nego li celom drugom našem pokretu ovdе.¹³⁰

Dražin obavještajni organ piše i o četničkoj propagandi u Sloveniji, Hrvatskom primorju, Gorskom Kotaru i Lici. A što radi našа propaganda? Apsolutno ništa. Aero (Dobroslav Jevđević - pr. a.) piše neke članke, koje šalje Vama, kom. Slov. Nar. (od) odb. (ija) i to ne ide apsolutno nikamo dalje nit ju narod vidi. Istu metodu imaju i Ljub. kako čujem od ljudi. Prop. pišu u toliko, da na merodavnim mestima pokažu kako rade. Narod ima samo štetu od takve prop. jer se troše pare, a on je nikad ne vidi. U koliko sam mogla primetiti, pismena prop. već prestaje i delovati, jer je nastupilo pomanjkanje i glad. Zato je najbolja prop. danas kruh. Svako dete već danas znade da prop. laže. Zato bi ju trebalo ograničiti samo na stvari, koje se mogu dokazati, da ljudi opet dob. (iju) veru u nju. Troškove iste smanjiti. Aero za svaki članak svoj šalje kurira u Ljublj. i Trst, da se pokaže kako radi, a to košta po 700 i više L(ira).

129 VII, Ča, k. 150, reg. br. 31/4.

130 VII, Ča, k. 156, Reg. br. 51/1-1.

Uopšte se strašno nudi Aero Ljub. (ljani) a oni neće ni da čuju za njega i to samo zbog njegove brbljivosti i javnog saradivanja sa okupatorom. Znam dobro, kad se lani pojavio u Lj. i predstavio se kao pod. pretst. za Sl. te hteo da pol. razgovarati, nisu hteli ni da čuju za njega. Isto je i sad, što će vam i oni sigurno potvrditi. Piše im pisma stalno i na mnoga ne dobiva odgovor a vastati se uopće neće s njim. Lani sam videla da ga smatraju vrlo neozbiljnim i pustolovom. Ovo je i razumljivo, pošto su tamo pol. ozbiljnija gospoda i nerazumljivo im je ponašanje Aero, koji se predstavlja za predstavnika naroda. Priložit ću i pismo gde su mu čitali lekciju, a on je mirno prešao preko toga i dalje se nudi.

U potpisu je Mira. To je u stvari Jovanka Kristof, rođena Ribar, šef radio-službe i šifre u četničkoj komandi Slovenije. Pored ove dužnosti, pratila je rad te komande, odnose među četničkim starješinama, kretanja u razvoju četničkog pokreta Slovenije, kao i sva ostala zbivanja u vezi sa četništvom u Sloveniji i o tome redovno obavještavala Dražu Mihailovića.¹³¹

Ni Jevđeviću tamo, kako piše Mira, ne cvjetaju ruže. Nikada nije primljen bez rezerve zbog svoje snishodljivosti prema Nijemcima. Nije prihvaćen ni u četničkoj sredini u Sloveniji. Bez obzira na to on je ustrajan. Ovog puta iz nužde i nemoći.

U VOJVODINI I SLAVONIJI - KOMANDE BEZ JEDINICA

Organizacija ravnogorskog pokreta u Vojvodini i Slavoniji zvala se Komanda severnih pokrajina. Bila je to komanda bez vojnih formacija, jer nije mogla da formira četničke odrede. Njena djelatnost se ispoljavala u vrbovanju komandanata budućih jedinica, pravljenju mobilizacijskih spiskova, te organizaciji obavještajne službe. Sjedište ove organizacije nije bilo ni u Vojvodini ni u Slavoniji. Prvo je bilo u Beogradu (1941-1943), a zatim u okolini Obrenovca (1943/44).

Ako u ovoj pokrajini Vojvodini Draža nije imao svojih jedinica imao je komandanta Vojvodine. Taj komandant ga 9. februara 1944. godine obavještava o uspostavljanju veze sa mađarskom vladom. (Arhiv VII, Ča, k. 129, reg. br. 5/5-3). U izvještaju potpisanom od tog komandanta majora Dragiše D. Rakića piše da se u prilogu dostavlja i jedan članak o Draži Mihailoviću iz mađarskog lista 'Ešti Ujštig'. Članak je objavljen s tendencijom političkog pripremanja javnog mišljenja u Mađarskoj u korist Mihailovića i Srba, kako bi se izdaleka pripremio teren za sporazum sa njima. Članak je objavljen 29. XII

131 Opširuje: Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 2, dok. br. 150, dep. br. 2307 i 181; knj. 3, dok. br. 198.

1943. godine u Beogradu pod naslovom *Ko je Draža Mihailović*. U njemu se opširno govori o Dražinoj biografiji, njegovim funkcijama u predratnoj jugoslovenskoj vojsci. Spominje se i njegova kazna od 30 dana zatvora koju je dobio 1939. godine od strane ministra vojske Milana Nedića. Izrečena mu je zato što je *hteo da zavede Vrhovnu vojnu upravu na pogrešno rešenje*. Govori se i o dolasku Mihailovića na Ravnu goru 11. maja 1941. godine te o formiranju oružanih četničkih grupa.

Treći dio

**ZAČECI ORGANIZOVANJA I SPECIFIČNOSTI
U NAČINU PROŠIRIVANJA RAVNOGORSKOG
POKRETA U OKVIRIMA CIJELE ZEMLJE**

Pokušaji uspostavljanja jedinstva i centralnog političkog i vojnog rukovodstva

POVEZIVANJE ČETNIČKE ORGANIZACIJE

Draža je vodio četnike u Srbiji. Njegov pokret van Srbije nije uspostavljen sve dok njegovi emisari nisu uspjeli da preuzmu ključne pozicije u jedinicama. Do tada nepovezani jedinstvenim štabom u bosanskohercegovačkim okvirima, komandanti su vršili vojne operacije bez ravnogorskih direktiva i naređenja. Puno jedinstvo, kao ni djelotvorno centralno političko i vojno rukovodstvo, neće uspjeti da ostvare ni kasnije, tokom cijelog rata. Na to su, osim samovolje domaćih komandanata, uticale i posebne okolnosti u pojedinim dijelovima Jugoslavije (različiti okupacioni sistemi i praksa vlasti kvislinških režima, rasno zakonodavstvo u NDH i dr.).

Da uspostavlja dodire sa jedinicama i odredima u drugim krajevima zemlje ravnogorsko vodstvo počinje od sredine 1941. godine. Htjelo je da na najširim prostorima učvrsti četničku organizaciju. Posebno u onim krajevima u kojima je prevladavalo srpsko stanovništvo: u Crnoj Gori, dijelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Tamo su gotovo paralelno sa ravnogorskim nastajali četnički odredi i grupe pod uticajem pročetničkih oficira, građanskih političara i ideja koje su vukle korijene još iz četničke organizacije u periodu između dva svjetska rata.

I pored otpora Dražinim emisarima, više odreda iz Bosne, Hercegovine i Crne Gore prešlo je pod zastavu ravnogorskog pokreta. Lokalne komandante Draža je zamijenio svojim ljudima. I odredima pod vodstvom domaćih vođa, i jedinicama pod komandom pridošlica iz Srbije nedostajala je organizaciona snaga. Njih je ujedinjavala parola borbe za *Kralja i Otadžbinu* i *Za slobodu Srba u Jugoslaviji*. To se ističe i u spomenutom četničkom priručniku skraja 1942. godine. Njihovi pripadnici su uglavnom vojnici seljačkog porijekla, ukorijenjeni u srpsku tradiciju, ali neobaviješteni o političkim idejama, stanju i odnosima. Premda su imali zadatak da organizuju propagandno djelovanje, ni komandanti se nisu trudili da među njima razvijaju politički rad, ažurno obavještavanje i propagandu, da ih indoktriniraju, tako ni stanovništvo na područjima svoga djelovanja. Oni se često nisu osvrtni na instrukcije što su stizale iz vrhovnog štaba sa Ravne gore.

Draža Mihailović je efektivni vođa samo stare Srbije i Makedonije i tamo deluje u sporazumu sa generalom Nedićem, predsednikom srpske vlade. Za ostale oblasti, on je samo moralni vođa sa kojim komandanti saraduju ukoliko njegova naređenja vode računa o stvarnim interesima Srba. Sada u Bosni i Hercegovini srpski narod prema Italiji gaji takve osećaje priznanja da protiv nje ne bi mogao ništa preduzeti, čak ako bi to naredio Mihailović ili neko drugi. Cilj četničkih

snaga je, načelno, da spase srpski narod i da (se) stvori izvesno sredstvo koje će kad završi rat moći da materijalizuje granice srpske države.¹³²

Ni Draža ni njegove naredbe, u procesu objedinjavanja i kontrole četničkih formacija, nisu uživale poželjan i potreban autoritet. To potvrđuje i dvojac zadužen od četnika za saradnju sa italijanskim okupacionim vlastima - Ilija Trifunović - Birčanin i Dobroslav Jevđević. Pita ih general Roatta 21. septembra 1942. godine o ulozi Mihailovića. Tražio je da mu precizno odgovore da li se pod Dražinom nadležnošću nalaze četničke jedinice koje su pod komandom Birčanina i Jevđevića. Prethodni citat je njihov odgovor na to pitanje.

Teškoće sa uspostavljanjem jedinstvene kontrole vodstva sa Ravne gore nad četničkim formacijama u područjima izvan Srbije nisu sprečavale efikasne dogovore o propagandi. Birčaninov susret s Mihailovićem u Avtovcu, održan bez znanja italijanskih vlasti skoro istovremeno sa spomenutim razgovorom sa generalom Roattom izazvao je neprijatan utisak kod Italijana. Rečeno je da italijansko gledište dopušta da u četničkim redovima treba da vlada srpski nacionalistički antikomunistički duh, ali da treba izbjegavati svaku vidnu političku manifestaciju koja bi izazvala reagovanje NDH s kojom Italija ima saveznički ugovor. Tada je, među glavnim elementima daljnje saradnje četnika i Italijana, da bi ona bila potpuna, apsolutna i efikasna, preciziran i faktor propagande: Dopustiti da se podesnom propagandom održava srpski nacionalistički duh, kojim su četnici nadahnuti, bez ubadanja Hrvata, sa ciljem da se vežu mase, kako ne bi pale u klopku vrlo aktivne partizanske propagande.¹³³

Da bi potakle procese objedinjavanja, iz Srbije i Crne Gore na području Bosne i Hercegovine i cijele NDH dolaze jedinice sa rukovodnim kadrovima da u tim krajevima pomognu razmah četničkog pokreta. Na putovima kojima su prolazile i u mjestima i naseljima u kojima su se zadržavale te jedinice su vršile pljačke, paljevine, te ubistva Hrvata i Muslimana koje bi zatekli ili uhvatili.

Od januara do juna 1942. četnici u Bosni i Hrvatskoj se povezuju sa Dražinom maticom. U martu i aprilu objedinjuju svoje jedinice u Dinarsku diviziju pod komandom štaba zapadnobosanskih, ličkodalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Njihovo jačanje osnaženo je demilitarizacijom druge zone od italijanskog okupatora, kada su, osim oružnika, razoružane sve snage NDH u tom području.

Za svog prvog emisara u Bosni Mihailović je poslao majora Jezdimira Dangića. Sa Ravne gore on je došao polovinom avgusta 1941. godine. Uz Dangića u Bosnu i Hercegovinu su preko Drine stigli i drugi Dražini oficiri. Boško Todorović, Risto Čuković i dr. Dangić je pretendovao da bude najdominantnija četnička ličnost u istočnoj Bosni. Tamo je sebe vidio u ulozi komandanta

Bosanskih četničkih odreda. U tome su mu pomagali, u organizacionom i operativnom pogledu, oficiri iz Srbije, ponajviše Dragoljub Račić.

Boško Todorović je to isto postizao u Hercegovini. Tamo je gradio i jačao četnički pokret.¹³⁴ Nakon njegovog ubistva u februaru 1942. godine za komandanta četnika u istočnoj Bosni i Hercegovini postavljen je major Petar Baćović. U centralnoj i zapadnoj Bosni organizovanje četnika nije vršeno pod uticajem ravnogorskog štaba. U tim područjima su se rasovi protivili potčinjavanju Dražinim oficirima. Tamo su komandanti bili Sava Božić, Uroš Drenović, Rade Radić, Lazar Tešanović i dr. Mihailovićeви oficiri su major Slavoljub Vranješević, poznat je kao komandant zapadne Bosne i kapetani Borivoje Mitranović i Manojlo Pejić. Četnici u zapadnoj Bosni potpali su pod komandu štaba Dinarske divizije. Da bi se povezali višim štabom, čelnici odreda Trebave, Ozrena, Zenice i Borja održali su u Grapskoj 1. i 2. jula 1942. godine konferenciju na kojoj su osnovali Glavni štab bosanskih četničkih odreda. Uz štab je izabran i referent za propagandu. Uskoro se pojavio i Gorski štab bosanskih četničkih odreda obavještenjem koje govori o cijepanju cijele bosanske četničke akcije. Kasnije će se i objединiti ta dva štaba u - Glavni štab bosanskih četničkih odreda i Gorski štab četničkih odreda.

Četničke grupe su nicale i u Crnoj Gori. U ljeto i jesen 1941. godine Draža je više puta slao Vojislava Lukačevića da tamo uspostavi kontakte sa pročetničkim oficirima i političarima. Isto onako kao što su i iz Crne Gore na Ravnu goru u septembru te godine upućeni kapetan Rudolf Perhinek i poručnik Mirko Kukić da uhvate vezu sa Mihailovićem.¹³⁵ U srezovima u njenom sjevernom dijelu 15. oktobra 1941. godine počelo je praktično formiranje četničkih organizacija.¹³⁶ Tada je za komandanta svih četničkih jedinica u Crnoj Gori postavljen major Đorđe (Đordžije) Lašić, te kapetan Pavle Đurišić za komandanta svih snaga četničkih odreda Jugoslovenske vojske, a poznata je i kao Komanda Limsko-sandžačkih četničkih odreda. (Sandžak je imao zasebnu komandu pod nazivom Komanda Starog Rasa sa Vojislavom Lukačevićem na čelu). U jugozapadnom dijelu Crne Gore djelovao je Zetski četnički odred pod komandom pukovnika Bajce Stanišića, koji je do februara 1942. godine bio pripadnik partizanskog pokreta.¹³⁷ Stanišić je svoju komandu nazivao Komandom narodne vojske Crne Gore i Hercegovine.

Dr. B. Latas¹³⁸ piše da je bilo zamišljeno, ali je u praksi teško sprovedeno, da nadležni komandant Đurišiću i Stanišiću bude general Blažo Đukanović, komandant Komande nacionalnih trupa Crne Gore, koja se još zvala i Crno-

132 Zbornik NOR a, XIV/1, str. 614-615.
133 XIV/1, str. 614-615.

134 Zb. NOR a, XIV, 1, str. 110-112.

135 Radoje Papović, *Revolucija i kontrarevolucija u Crnoj Gori - Četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Obod, Cetinje, 1977, str. 132; Arhiv VII, Ca, k. 79, og. br. 3/1.

136 Zb. NOR a, XIV, 1, str. 38.

137 Radoje Papović, *op. cit.*, str. 188-192.

138 B. Latas, *Isto*, 4.

gorski nacionalni pokret.¹³⁹ Regionalni komandanti su samostalno odlučivali, a Đukanović im je, uz njihove lične kontakte, bio veza sa italijanskim okupacionim vlastima, sa guvernerom Crne Gore generalom Pircijem Birolijem.¹⁴⁰

ZAJEDNIČKI IMENITELJ RAVNOGORSKOG POKRETA

U genezi četničkog pokreta od njegovog organizovanja tokom ljeta 1941. godine i u vrijeme rasplamsavanja ustanka protiv okupatora držanje ravnogoraca bilo je u stanovitoj mjeri nejasno. Od početka je dominantna njihova parola da treba čekati jer još nije vrijeme za borbu protiv okupatora. Dio njihovih snaga je učestvovao, zajedno sa partizanima, u borbama za oslobodjenje nekih mjesta u zapadnoj Srbiji. Razloge tog učesća objasnio je sam Mihailović, govoreći da je to morao učiniti. Kad su partizani ušli u Užice ušao je i on. Tako je bilo i u borbama za Čačak, Gornji Milanovac i neka druga mjesta. Da to nije učinio, po njegovom objašnjenju, narod bi ga prezreo. Od straha da i on i njegov pokret ne budu prezreni, postupao je tako do oktobra 1941. godine. Tada je održao savjetovanje sa svojim savjetnicima i taj dogovor je rezultirao okretanjem leđa partizanima i napuštanjem zajedničke opsade nekih gradova, Kraljeva, primjerice, koje su držali okupatori i njihovi kvislinzi.

Premda su tokom vremena sve ustaničke grupe četničkog smjera stavljene pod zajednički četnički imenitelj, između raznih četničkih formacija u NDH su postojale razlike. O nekoj jedinstvenoj komandnoj strukturi nije moglo biti ni govora. Veze sa Mihailovićem i Ravnom gorom uspostavljene su tek u 1942. godini. Ni poslije toga domaći srpski prvaci - Đujić, Jevđević, Bačević, Trifunović - Birčanin i drugi nisu bili podvrgnuti kontroli vodstva ravnogorskog pokreta. Kao lideri prvog ustaničkog talasa i kao srpski predstavnici priznati od Italijana, oni su imali nezavisnu bazu i autonomiju djelovanja. Samostalnost i autonomiju nisu htjeli niti su bili spremni dijeliti bilo s kime, pa ni sa Dražom i vodstvom Ravne gore. Taj njihov stav nije bitnije mijenjan ni eventualnim formalnim priznavanjem Dražinog vrhovnog autoriteta. Ustanički prvaci su se i formalno obavezali da neće napadati italijanske drumske i željezničke transporte, pod uslovom da njim ne budu prebacivane

hrvatske snage. Istovremeno, stavljeno im je do znanja da će italijanske snage svim sredstvima spriječiti odmazde nad hrvatskim i muslimanskim stanovništvom. General Dalmaco, komandant Šestog armijskog korpusa sa sjedištem u Dubrovniku, pokrivaio je svojim jedinicama područja koja obuhvataju žarišta junskog ustanka u Hercegovini. Dalmaco je ponovo otvorio pravoslavne crkve, srpske radnje i imanja vratio vlasnicima ili njihovim nasljednicima, vraćajući koliko-toliko normalan život na jednom dijelu NDH.

Time su Italijani otežali posao komunistima u redovima ustanika. Bilo je teško dizati mase protiv onih koji igraju ulogu spasilaca, zaštitnika i hranitelja.

Samo izvjesnom broju manjih domobranskih jedinica - bez teškog naoružanja i pod operativnom kontrolom italijanske Druge armije - dopušteno je da očuvaju simbolično prisustvo u Mostaru i nekoliko drugih mjesta. General Ambrozi je 7. septembra 1941. godine objavio proglas sa izričitim izjavom da on preuzima svu vojnu i građansku vlast.¹⁴¹

Izgradnja četničke organizacije svodi se na dosta loše organizovane i slabo vodene vojne formacije. Pri njenom uspostavljanju i organizovanju Mihailović nije striktno primjenjivao liniju djelotvornosti svoga pokreta naspram okupacionih i kvislinških vojnih formacija. On okupatore i kvislinge nije uvrštavao u primarne neprijatelje nego ih je smatrao osloncem i podrškom u osnovnom svom zadatku - da likvidira pripadnike i simpatizere NOP-a kao najveće neprijatelje. Mihailović i vodstvo četničkog pokreta su partizanske snage nazivale *komunistima, crvenom bandom, Mošinovcima, međunarodnim ološem* itd. Za njihovo uništenje nije bila primarna organizacija pokreta toliko koliko su dopuštena sva sredstva, pa i saradnja sa nacifašistima. U tu svrhu je od vodstva toga pokreta podsticana i odobravana ta kolaboracija.

DRAŽINI KOMANDNI I PROPAGANDNI EMISARI

Poslani smo ovamo da spasimo preostali srpski živalj u Lici, da vas organizujemo u čisto četničkom duhu kao prave sinove majke Srbije i da se povežemo svi Srbi Korduna, Like, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Šumadije, pa da za navek stanemo u odbranu naših istorijskih granica i da nas ne zadesi više ono što nas je zadesilo pre godinu dana od ovih 'poštenih hrvata', naše nekadašnje takozvane 'braće'.¹⁴²

U *Otvorenom pismu braći Srbima iz Like Štab ličkih četnika u ličkim planinama* utvrđuje glavne zadatke jugoslovenskih oficira emisara koji se sa Ravne gore uključuju u četničku akciju širom zemlje. Pismo je u obliku letka objav-

139 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 226 i 483. Bajo Stanišić (1891-1943) pukovnik Vojske KJ. U aprilskom ratu komandant puka na jugoslovensko-albanskom frontu. U julskom ustanku 1941. u Crnoj Gori savjetodavni član Privremene vrhovne komande nacionalno-oslobodilačkih snaga NOPO (Zbornik NOR-a, tom I III, knj. 3, dok. br. 70, knj. 4, dok. br. 60) Skrivljen izi tih funkcija radio na organizovanju četničkih jedinica i podrivanju NOP-a. U dogovoru sa italijanskim okupacionim vlastima 11. februara 1942. u Rsojevićima (Danilovgrad) otvoreno istupio protiv NOP-a Crne Gore. Poginuo prilikom napada crnogorskih partizana na četnički štab u manastiru Ostrogu (Nikšić) 1943.

140 Đukanović je zajedno sa Đurišićem i Stanišićem načinio sporazum sa Birolijem 24. jula 1941. godine - Prvi dio, dokument br. 14.

141 Dr. Stela Trifković, *Duga*, Beograd, septembar 1991.

142 VII, CA, kut. 157, (og. br. 167).

ljeno u maju 1942. godine. U letku piše da su oni upućeni od Mihailovića kao četničkog komandanta da organizuju borbu srpskog stanovništva.

Do Mihailovića na Ravnoj gori dospjele su vijesti o postojanju borbenih grupa i odreda izvan Srbije. Donosile su ih srpske izbjeglice bježeći ispred ustaškog terora u Bosni i Hercegovini. Širile su saznanja o *stradanjima Srba od ustaša i Muslimana*. NDH je, naime, stavila van zakona čitave narode - *Jevreje, Srbe i Rome*. Htjela je da fizički istrijebi nehrvatsko stanovništvo. Uvela je rasno zakonodavstvo, pa nad srpskim stanovništvom ustaški teror koji bitno utiče na okupljanje ustanika i jačanje četničkog i partizanskog pokreta. Bilo je to na liniji stvaranja etnički i rasno čiste i homogene države arijevske hrvatskog naroda. Ta homogenizacija je trebala da se postigne preseljavanjem, pokatoličavanjem i biološkim uništavanjem Srba. Ustaški režim u toj državnoj tvorevini podvrgnuo je srpsko stanovništvo genocid - pokoljima, iseljavanjima, likvidacijama u koncentracionim logorima i prisilnom prelasku na rimokatoličku vjeru. Na to je srpski narod uzvatio ustankom. U njemu je nalazio jedini spas organizujući samoodbranu. U početnoj fazi ustanici nisu bili izdiferencirani na dva smjera - partizanski i četnički, iako su oba od početka zametnuta među ustanicima: četnički, velikosrpski i partizanski, narodnooslobodilački i antiokupatorski.¹⁴³

Četnički pokret predvodili su lokalni prvaci velikosrpskih stranaka, dio sveštenika, trgovci, oficiri, podoficiri, žandari, članovi četničkih udruženja, Narodne odbrane, jugoslovenskog Sokola, ljudi koji su u provinciji i na selu činili političku strukturu režima velikosrpske hegemonije u Jugoslaviji između dva rata. Cilj ovog pokreta nije bio borba protiv okupatora već rušenje ustaške vlasti i NDH. Usmjeren je i na uništavanje njihove nacionalne baze - Hrvata i Muslimana. Oni su po ustaškoj propagandi i starčevićevsko-frankovačkom stanovištu *najčistiji dio hrvatskog naroda*.

Izbjeglice su, u isto vrijeme, pronosile u Srbiji i vijesti o aktivnostima KPJ da ovlada ustaničkim pokretom stvaranjem partizanskih odreda. Dio ustanika se, domalo, svrstavao u narodnooslobodilački pokret (NOP), koji je okupljao antifašističke snage.

Draža je ocijenio da ravnogorski pokret treba da stane na čelo četničkim ustaničkim odredima u Bosni i Hercegovini i drugim područjima. Odlučio je da ih poveže u *četničke odrede jugoslovenske vojske*.¹⁴⁴ To je bilo u skladu i sa njegovom nacionalno-političkom platformom. Ona se zasnivala na tradiciji velikosrpske ideologije da Srbiji pripada vodeća uloga na jugoslovenskom prostoru i Balkanu. Neke od oficira iz svoga okruženja Mihailović je poslao kao svoje delegate da preuzmu komandu nad četničkim odredima i da ih

stave pod njegovu kontrolu.¹⁴⁵ Poslao ih je u Crnu Goru, Dalmaciju, jugoistočnu Hrvatsku, u istočnu Bosnu i Hercegovinu i u ostala područja. Njihov zadatak je da uspostave kontakte i formiraju regionalne komande. Dolaskom u druge krajeve emisari prenose i šire program pokreta i smjernice za rad. Oni su ujedno i nosioci ravnogorske propagande na tim područjima. S njihovim dolaskom je ubrzana polarizacija ustanika na partizanski i četnički smjer. Emisari su, zapravo, mladi oficiri doradne kraljevske vojske. Oni se u aprilu 1941. godine nisu predali okupacionim formacijama, ili su kao zarobljenici otpušteni iz zarobljeništva ako su nosili crnogorsko porijeklo.

Dražini emisari su izvan Srbije zaticali vrlo raznorodne jedinice koje su počele kao dio opšteg ustanka. Najviše ih je nastalo spontano s ciljem da ljudi odbrane svoje živote i porodice od ustaškog terora ili ih je u taj ustanak povela KPJ. Tako je počelo u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, sjevernoj Dalmaciji i jugozapadnoj Hrvatskoj - Lici, Kordunu i Baniji. Te specifičnosti su uticale i na uspostavljanje četničke organizacije u Bosni i Hercegovini. Ta zemlja je značajnim dijelom bila u sastavu NDH. U početnoj fazi ustanici nisu bili izdiferencirani na dva smjera. Bobene grupe i jedinice su sastavljene od komunističkih, pripadnika prijeratnog Narodnog fronta, ali i od srpskih nacionalističkih elemenata. I rukovodstva su im izmiješana. Srpske nacionalističke snage, za razliku od partizana, nisu imale centralno vojno ili političko rukovodstvo. One su potpale pod uticaj oficira sa Ravne gore. Prije dolaska Dražinih izaslanika, osim nekih odreda u istočnoj Bosni, svi drugi su u prva tri ili četiri mjeseca imala veoma slab ili nikakav kontakt sa grupom okupljenom oko Mihailovića na Ravnoj gori.¹⁴⁶

Bilo je ustanika koji nisu htjeli da se svrstavaju ni na jednu ni na drugu stranu, iako su raspoloženi da se bore protiv okupatora i oružanih formacija NDH. Od njih je nastajala Dobrovoljačka vojska Jugoslavije (DVJ) u sastavu NOP-a. Kasnije će se izvršiti identifikacija dijela ustanika četničkog smjera sa ravnogorcima.

Do njihovog dolaska te jedinice su djelovale samostalno. Nisu saradivale međusobno ni na sreskoj a kamoli oblasnoj ili pokrajinskoj osnovi. Dražinim emisarima nije bilo baš jednostavno staviti ih pod jedinstvenu vojno-političku komandu. Uz to im učiniti dostupnim program pokreta i smjernice za rad. Najveći broj lokalnih vođa u ovim odredima ljubomorno je čuvao svoje komandne pozicije. Težnja emisara da se nametnu još i kao komandanti izazivala je snažan otpor. I pored toga što su lokalne vođe tih jedinica prihvatili Mihailovića kao vrhovnog komandanta ipak se najveći njihov broj suprotstavljao namjeri emisara da ih odmjene i da se nametnu kao komandanti.

143 Enver Redžić, n. dj., str. 216.

144 Enver Redžić, Isto.

145 R. Colaković, *Zapisi sa Oslobođilačkog rata*, II, 17-37, Jugoslavija, Vojno-istorijski institut, Hronologija oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945., str. 122.

146 Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Oslo, Sarajevo, 1998.

Lokalni komandanti uporno su se odupirali tom njihovom postavljanju na čelne vojne pozicije. Otpor je izražen na Majeveci, Trebavi, Ozrenu i u drugim područjima Bosne i Hercegovine.¹⁴⁷ Domaći su te pridošlice nazivali oficirima *strancima*. Poviku na njih su podržavale starije ugledne u domaćim sredinama, ali neprofesionalne u vojničkom pogledu. Od tih stranaca oni su osjećali ugroženim svoje položaje u vojnoj hijerarhiji. Htjeli su da što duže sačuvaju samostalnost u djelovanju.

Uspostavljanje Dražine komande stoga je od prvog dana nailazilo na suprotstavljanje. U dijelu Bosne pod njemačkom okupacijom više vođa se odlučno usprotivilo pokušajima da budu smijenjeni ili da se podrede Dražinim ljudima pridošlim iz Srbije. Oni su tvrdili da već dugo prije dolaska delegata sa Ravne gore vode borbu protiv neprijatelja, te da mogu sami zapovijedati bez pomoći emisara sa strane.¹⁴⁸ Dvojica vođa bosanskih četnika Stevan Borić i Mirko Đukanović kritikovali su Dražine komandante. Prije sastanka u Kulašima Draža je naredio svojim komandantima *da Borića moraju bezuslovno onemogućiti*.¹⁴⁹ Pojedinci su zadržali visok uticaj među četnicima iako nisu imenovani sa Ravne gore. Jedan od njih je vojvoda Dobroslav Jevđević, član predratnog Udruženja četnika i bivši poslanik u Skupštini (JNS - Jugoslovenska nacionalna stranka), a zadržao je svoj uticaj među četnicima do kraja rata.

U tom sklopu potkraj februara 1942. vojvoda Ilija Trifunović Birčanin postaje komandant četničkih snaga, među ostalim u Dalmaciji te jugozapadnoj Hrvatskoj. Ni on ne uspijeva da zamijeni pojedine komandante onima koje je imenovao Mihailović. Vojvodu Momčila Đujića, primjerice. Iako lojalan Draži, Đujić je odbio da preda dužnost komandanta Dinarske divizije koja je nastala u martu ili aprilu 1942. godine. I te su snage stavljene pod izravnu komandu Štaba zapadnobosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Brojale su približno 3.500 boraca. Među njima je 700 boraca u puku *Petar Mrkonjić* sa sjedištem u Strmici kraj Knina bilo pod izravnom Đujićevom komandom. Broj četnika će, i pored poraza u sukobima sa partizanima, kasnije i rasti, no uvijek u zavisnosti o stvarnoj snazi Dinarske četničke vojne snage i u ostalim područjima Hrvatske, izuzev Slavonije i Istre.

147 Zb. NOR-a, XIV, 1, dok. br. 122, 123, 124 i 139.

148 Šire o tome u zapisnicima konferencije četničkih vođa iz dijela Bosne okupiranog po Nijemcima, održane 1. decembra 1942. godine u selu Kulaši kod Prnjavora, te Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, I, 217-224, naročito 221-222.

149 Zapisnici..., 474-475.

PRVE JAVNE PORUKE PRVIH EMISARA SA RAVNE GORE

Dolazak i kraj prvog Dražinog emisara u Bosni i Hercegovini kapetana Branislava Šoškića i sudbina majora Boška Todorovića

Draža je počeo, po nalogu izbjegličke vlade, da provodi organizaciju ravnogorskog pokreta. Saveznici su to, po Mustafi Mulaliću, primili kao blefiranje. On je nastojao da uspostavi kurirsku vezu sa majorom Novakom i Perhinekom u Sloveniji, te majorom Lašićem i kapetanom Đurišićem u Crnoj Gori. U Bosni su trebali da organizuju pokret Jezdimir Dangić i Boško Todorović.¹⁵⁰ Draža je u BiH upućivao još neke organizatore u grupicama, sveštenike, političare, učitelje i ugledne građane, ali od njih nije imao koristi.

Od sada za svakoga ubijenog četnika i uopšte Srbina streljaćemo na hiljade odgovornih lica. U Bosni kuda su prošli četnici, a muslimansko selo nije dalo otpora, ostalo je isto netaknuto. Ono pak koje je dalo malo otpora, bilo je od četnika sa zemljom sruvano. Vrlo lep primer i istinit događaj desio se u Drinjači, gde su muslimani, slepo zavedeni od Pavelića, dali otpor pa je sve poklano od četnika. Drugi slučaj je sa Rogaticom...

Prva javna poruka jednog od Dražinih emisara potekla je od žandarmerijskog kapetana Branislava Šoškića. On je sa devet četnika stigao iz Srbije u selo Grdače 30. novembra 1941. godine. Postao je komandant Gorskog štaba kombinovanih četničkih odreda u Hercegovini. U tom svojstvu uputio je *Proglas stanovnicima muslimanskih sela i gradova u Hercegovini*. U proglašenju ih obavještava šta su sve četnici postigli u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni. Kaže da ih samo u Bosni ima 25.000. Njihov je zadatak da pohvataju sve ustaše i zlikovce. Potom im je poručio:

Ne borimo se protiv poštenih muslimana i Hrvata koji nisu bili ustaše i koji nam ne daju otpor. Vama muslimanima je bilo lepo u Jugoslaviji, pa će vam biti dobro i pod četničkim vlastima. Mi garantujemo svakom poštenom muslimanu i katoliku bezbednost, sigurnost i čast. Sve uništavamo u selima i gradovima gde naiđemo na malo otpora... Uveričete se malo kasnije, ako već sada ne vidite, da je ustaška država kratkoga veka i da ste zavedeni od jednog bandita Pavelića. Narodna poslovice lepo kaže: 'Ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se razbijaju'. Mi smo četnici - osvjetnici, borci za slobodu.

Nedugo iza svog stacioniranja u Hercegovini kapetan Branislav Šoškić je doživio dramatičnu sudbinu. Desilo se to dva mjeseca i šest dana po njegovom dolasku sa Ravne gore - 6. februara 1942. godine.¹⁵¹ Toga dana, naime, dvanaest boraca udarne čete konjičkog partizanskog bataljona, u polumračnoj sobi, povelu je dijalog sa kapetanom Šoškićem i njegovom pratnjom. Svi su

150 Prvi se izačuo u izrazitog kvilinga. Todorovića su partizani ubili početkom 1942. godine.

151 Njegov kraj opisuje Mensur Seterović, *Vojvka za jedno ljeto*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999., str. 21.

držali oružje u rukama. Za tren oka su, ako ureba, bili spremni da izvuku bajonete, bace bombu, ospu rafalima jedni po drugima.

Partizani su pokazali četničke letke. Iz sadržaja tih glasila proizlazila je podrivačka djelatnost četničkih oficira, emisara Ravne gore. Pozvali su kapetana i njegove vojnike da se bore protiv ustaša. Ukazali su i na moguću prvu zajedničku akciju. Šoškić je tražio da se pri njenom izvođenju spali *sve tursko*. *Iznenada je planuo pucanj. Bio je to Šoškićev metak. Lampa se ugasila i 22 naoružana čovjeka, Šoškićevih žandara i partizana, uhvatilo se u rijetko viđeni borbeni koštac. Kada je upaljena lampa među poginulima je bio i kapetan Šoškić.* U njegovoj torbi je pronađena propusnica izdata od njemačke komande za njegovo slobodno kretanje okupiranom teritorijom. Propusnicu su kasnije mogli vidjeti i seljaci u okolnim selima.

Sudbinu kapetana Branislava Šoškića dočekao je i Dražin emisar major Boško Todorović. Kao izaslanik sa Ravne gore još u septembru 1941. godine stigao je u Bosnu sa četom vojnika. Do rata, od 1934. godine, kao artiljerijski major službovao je u obavještajnom odjeljenju Generalštaba u Beogradu. Čim je stupio na bosansko tlo, u septembru 1941., preuzeo je položaj komandanta Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Proglasom je obavijestio narod da su četnički odredi pod vrhovnom komandom Mihailovića. Pozvao je mlade ljude neženje da obrazuju gorske čete koje će biti upućene u Bosnu. Poznat je i po tome što je istovremeno pregovarao sa rukovodstvom NOP-a u istočnoj Bosni ističući potrebu borbe protiv okupatora, a potajno se dogovarao sa okupacionim vojnim vlastima o borbi protiv partizanskih jedinica. Slovi kao prvi četnički komandant koji je u novembru 1941. godine sa Italijanima sklopio sporazum o zajedničkoj borbi protiv NOP-a. Znan je i po ispisivanju razlike između crvenih četnika (pripadnici partizanskih jedinica) i crnih četnika (pripadnici odreda Koste Milovanovića Pećanca u Srbiji).

U ime novouspostavljene komande on je svojim odredima uputio instrukciju za pregovore četničkih predstavnika sa komandom italijanskog armijskog korpusa o međusobnoj saradnji.

Od pregovarača je očekivao postizanje sporazuma o uspostavljanju srpske civilne vlasti u svim krajevima gde su Srbi u većini, a učešće srpskih predstavnika u civilnoj vlasti tamo gde su u manjini. Naveo je da pri tome muslimane kao plemenski neopredeljene ne računava pri sračunavanju procenata Srba ni Hrvata, ili tražiti da se oni izjasne.

Takođe, 17. januara 1942. godine, otpremio je obavještenje *Srpskom stanovništvu svih srpskih opština sreza gatačkog i nevesinjskog*. Bio je to, ustvari, odgovor na učmjenja pitanja kakav je naš odnos prema Italijanima i kako će se ko ophoditi prema okupacionim jedinicama talijanske vojske na našoj državnoj teritoriji. Kaže da je taj dio naše državne teritorije okupiran od nadmoćne Italijanske vojske i stanovništvo okupirane teritorije privremeno je povereno od strane naše vlade i vojske na čuvanje vojsci Kraljevine Italije. Stanovništvo prema tome treba da se ophodi prema okupatoru mirno i dostojanstveno, čekajući čas svojat

oslobođenja, koje će doći možda kroz tri nedelje, a možda tek posle tri godine, kao što je bilo u prošlom ratu sa stanovništvom kraljevine Srbije. (Ovo važi samo za neborračko stanovništvo).¹⁵²

Todorović proglasom obavještava Srbe da za zaštitu srpskog stanovništva od raznih nasilja i za ostale zadatke koje će određivati naša Vrhovna komanda postoji dobrovoljna organizacija srpskih četnika u koju mogu stupiti svi vojni obveznici od 18 do 55 godina starosti, izuzetno i mladi, odnosno stariji, ukoliko trenutno nisu potrebni jedinicama naše redovne vojske, koja se posle lažnog primirja i nezakonito potpisane okupacije, nalazi u defanzivi, delom na savezničkoj teritoriji, a delom u slobodnim srpskim planinama i oslobođenim delovima Otadžbine, gde se nalazi i naš ministar vojske đeneralštabni brigadni đeneral Dragoljub (Draž) Mihailović kao član Vlade, priznat od svih Saveznika pa i od bratske Rusije.

Sadašnji zadatak - zaštita srpskog življa od svakog nasilja - povjeren je srpskim četnicima. Oni su, javlja Todorović, snabdeveni četničkom legitimacijom koje će se u najskorije vreme izdati četnicima u Hercegovini. Ta im legitimacija služi kao pokriće da saraduju u neophodno potrebnoj meri sa Italijanskim vojnim jedinicama. U tom smislu, obavještavaju se četnički odredi i srpsko stanovništvo, Komanda Bosansko-hercegovačkih četničkih odreda potpisuje i pismeni sporazum sa komandom VI arm. korpusa italijanske vojske u Dubrovniku. Pregovore u tom cilju vodi u ime pomenute četničke komande rezervni artiljerijski potporučnik brat Mutimir Petković. Usljed ovih pregovora i sporazuma oficiri, podoficiri, kaplari i redovi naše vojske, koji nisu četnici, ne mogu dolaziti u dodir sa vojnim licima Kraljevine Italije, sem u borbi ili kada su kao parlamentari upućeni od strane više komande po pravilima međunarodnog ratnog prava i odgovarajućim vojnim propisima. Todorović nalaže da se ovo obavještenje saopšti svim četnicima radi znanja i upravljanja.¹⁵³

Sve dokumente koje je on slao Mihailoviću, te one koje je primao sa Ravne gore, zaplijenio je udarni bataljon Operativnog štaba NOPO-a (narodnooslobodilačkih partizanskih odreda) za Hercegovinu prilikom napada na njegov štab 19/20. februara 1942. godine u Kifinom Selu kod Nevesinja. Ta arhiva je poslata Moši Pijade kao delegatu CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPO-a i DVJ-a (dobrovoljačke vojske Jugoslavije). Pijade je sredio tu arhivu i, otpremajući je Vrhovnom štabu, napisao članak *Za šta se bore i kako se bore četničke vode*.¹⁵⁴

NOP je provodio sopstvenu organizovanu propagandu. Ona je potpuno drugačijeg usmjerenja od četničkog. Upravljena je unutrašnjoj, sovjetskoj i međunarodnoj javnosti. Nazivala se *Poboljšavanjem našeg agitacionog i propagandističkog rada u oslobođenim i neoslobođenim oblastima Jugoslavije*. Usmjeren je ka što uspješnijem suzbijanju neprijateljske propagande u zemlji i svi-

152 VII, Ca, k. 211, reg. br. 14/6

153 VII, Ca, k. 211, reg. br. 14/6

154 Zbornik NOR a, tom II, knj. 1, dok. br. 108 i 122, tom IV, knj. 1, dok. br. 79.

jetu, računajući tu i neprijateljsku propagandu jugoslovenske izbegličke vlade. 5 takvom svrhom i u tom cilju Moša Pijade je 20. oktobra 1942. godine uputio nalog *politodjelima, politkomesarima i njihovim zamenicima* u ime *Privremenog otkesa* pri Vrhovnom štabu NOV-a i DVJ-a pod brojem 3 štabovima NOP-a, brigada i odreda. U ratnom košmaru ta je mjera doprinijela da se sačuvaju mnogi dokumenti dragocjeni za potonje istraživače burnog vremena Drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije. Naime, Moša Pijade, ili Čiča-Janko, kako su ga nazivali, naređuje svim jedinicama da dostave:

a) po jedan primerak svih svojih dosadašnjih izdanja (listova, brošura, letaka, kulturno-priredbenog i drugog materijala), a i ubuduće isto tako kao i svakog novog izdanja...

b) Neprijateljska dokumenta (akta, pisma, letke, listove, proglase i dr.) - okupatorska, ustaška, četnička.

c) Po jedan primerak svih fotografija iz naših borbi i naše pozadine..

d) Tekstove partizanskih pesama i narodnih pesama iz ustanka.

4) Isto tako podaci o zločinima okupatora i njegovih slugu... Treba imati u vidu da je taj materijal - optužni materijal protiv okupatora i njegovih slugu - od ogromne političke važnosti, i sa njime smo obavezni upoznati što pre sovjetsku i svetsku javnost, ali i same naše narodne mase preko jedne štampane zbirke... Ne dopustiti da u taj materijal promakne kakva netačnost...

Uz sve te zahtjeve, upućene na izvršenje *politodjelima, politkomesarima i njihovim zamenicima*, posebna naredba je dostavljena i svim komandama područja. Tu se nalaže da se hitno napravi što potpuniji spisak svih tih zločina: uništavanje pojedinaca, masovnih ubistava i pokolja, masovnih streljanja, bacanja u jame, odvođenja, mučenja i ubijanja u logorima i zatvorima, paljevine, silovanja i pljačkanja... Nijedan zločinac ne sme umaći pravednoj narodnoj kazni u toku našeg svetog oslobodilačkog rata i posle njega.

Rečeno je još da se sve to šalje na adresu: *Vrhovni istab - za Privremeni upravni odsek...*

Majora Boška Todorovića su ubili zato što je Srbin, a nije hteo da saraduje s Talijanima ni Nemcima - tim riječima popraća smrt Boška Todorovića jedan od četničkih letaka rasturenih u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Njegovu smrt su inače obilježavali u više uzastopno objavljenih svojih glasila. Poseban je letak posvećen njegovoj sahrani u Kifinom selu.

Boško je, kao i Jezdimir Dangić, jedan od najvažnijih oficira i delegata Draže Mihailovića u Bosni i Hercegovini. Svoju sklonost ka propagandnoj djelatnosti ispoljio je odmah pošto je stigao na novo odredište u Hercegovinu. Povodom njegove smrti četnički leci su objavili da je on od partizana ubijen zato što nije hteo da saraduje s Talijanima i Nemcima. Pod njegovim rukovodstvom bila je i Komanda operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. Ta komanda je područnim četničkim štabovima izdala više uputstava i odobrenja za saradnju sa italijanskim jedinicama u smislu zaštite srpskog življa

na terenu pod talijanskom okupacijom. Todorović to potpisuje na odgovoru na pitanja iz četničkih odreda o karakteru četničko-italijanske saradnje. On piše da je stanovništvo okupirane teritorije privremeno povereno od strane naše vlade i vojske na čuvanje vojsci Kraljevine Italije. Objašnjava da je radi izvršenja... zadatka - zaštite srpskog življa od svakog nasilja odobreno srpskim četnicima da saraduju u neophodno potrebnoj meri sa italijanskim vojnim jedinicama.¹⁵⁵

Njegova smrt obilježena je i proizvodnjom letaka. U jednom se kaže da su ga partizani mučki ubili na spavanju u Kifinu Selu. Drugi je posvećen tužnom ispraćaju i sahrani. Na tužnoj svečanosti u Kifinom Selu koja je priredena na grobovima neumrlog narodnog heroja majora Todorovića i drugova progovorila je prava srpska duša i svest narodna. Na grobove majora Todorovića i drugova položen je i vijenac Draže Mihailovića.

KOMANDANT PODRUKU SA NIJEMCIMA

S Boškom se, u jednom od letaka, opisuje i major Jezdimir Dangić. Naslovljen *Svugde u svim prilikama* letak stavlja na dušu partizanima da se nisu borili protiv okupatora osim onda kada ih je okupator napao. U svom izbjegavanju sukoba sa okupatorom i odlaganju početka borbe protiv njih četnici su izuzimali eventualne situacije kada ih okupator napadne. Znali su da narod vidi i zna da ih okupator ne napada već da borbu protiv njega vode partizanske jedinice. Njihova propaganda svoju taktiku uspostavljenog odnosa sa okupacionim trupama prenosila je na partizane tvrdeći da se oni ne bore protiv okupatora. Time su pravdali i vlastitu pasivnu poziciju u tim odnosima. Za njih je govorila da se partizani nisu nigde borili protiv okupatora, osim onda kada ih je okupator napao. Tako se i u ovom letku o Dangiću i Todoroviću ta taktika pripisuje partizanima. *Svugde i u svim prilikama* partizani se ne bore protiv okupatora.

Kad su bili u Romaniji opkolili celu Francetičevu 'Crnu legiju' i dva puka hrvatskih domobrana, kada su hteli da potpuno unište tog morskog neprijatelja i dočepaju se njegovog oružja, baš u tome času partizani su iz Crne Gore navalili u Bosnu s leđa udarili srpske borbe, koji su se borili za goli život. Tako je bilo svugde u svim prilikama, nisu se partizani nigde borili protiv okupatora, osim onda kada ih je okupator napao. Njihova borba uvek je imala cilj Srbe da pocepa, razjedini, kompromituje njihovu borbu i njihove vođe proglasi izdajicama i petokolonašima, Nedića su svrstali u isti red s Pavelićem, jer je saradivao s Nemcima, Blaža Jurkanovića i Raju Stanišića za izdajnike i kao takve ih ubili, zato jer su saradivali s Italijanima, a ubili su ih zato što nisu hteli da saraduju s Nemcima,

Boška Todorovića su ubili zato što je Srbin, a nije hteo da saraduje s Talijanima ni s Njemcima, za majora Dangića pisali su da je nemački plaćenik, a Nemci su doznije Dangića uhvatili i odveli u Lubeck gde se i danas nalazi u najtežoj tamnici. Pavla Đurišića proglasili su izdajnikom, a njegova sudbina se ni za dlaku ne razlikuje od sudbine majora Dangića.

U sarajevskoj regiji je već krajem 1941. godine i početkom 1942. godine objavljeno više proglašena komandanta istočne Bosne Jezdimira Dangića. U njima on propisuje Upute za četničku borbu i nagovještava sankcije protiv srpskih izrođa u partizanima. U naredbi od 10. aprila 1942. godine Dangić naređuje borbu i propagandu protiv komunista ... bez obzira na brojno stanje i položaj u kome se nalaze. Karakteristična je i Instrukcija štaba komande četničkih odreda jugoslovenske vojske, datirana 20. decembra 1941. godine. Taktika četnika u borbi protiv komunista definiše se u ciljevima za stvaranje Velike Jugoslavije sa Velikom Srbijom, čišćenje države od nacionalnih manjina, čišćenje Srbije, Crne Gore i Bosne od Muslimana i Hrvata.¹⁵⁶

Početkom aprila Dangić je učinio grešku: otišao u Srbiju i tamo se sastao s Nedićevim predstavnicima i raznim četničkim vođama.¹⁵⁷ Dangić je po naređenju njemačkog komandanta za jugoistočnu Evropu uhapšen i poslan u zarobljenički logor u okupiranoj Poljskoj.¹⁵⁸ U isto vrijeme načinio je grešku i prema Mihailoviću i vrhovnoj komandi. To je zapisano u Mihailovićevom dnevniku 26. marta 1942. (primjerak se nalazi u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu). Naime, Mihailović je u taj dnevnik zabilježio glavne nalaze iz izvještaja majora Đurića koji je u svojstvu inspektora proputovao istočnu Bosnu. Svi ti nalazi su bili nepovoljni za Dangića. Ponašao se, kažu, svojeglavo, komanda mu nije bila organizovana, komandanti su mu nedisciplinovani, njegovi obračuni za novac primljen u Srbiji neuredni, nije imao ni autoriteta ni ugleda na svom području, a kompromitovao se svojim otvorenim kontaktima s Nijemcima. Nakon oslobođenja Poljske Dangić je vraćen u Jugoslaviju. Sud u Sarajevu proglasio ga je 1946. godine krivim i osudio na smrt.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Arhiv V.1.1, k. 78, reg. br. 39/9-2.
¹⁵⁷ Isto snimak 1117.

¹⁵⁸ Isto, snimci 1105, 1215.

¹⁵⁹ Antun Miletić, *O saradnji komandanta četničkih odreda istočne Bosne Jezdimira Dangića sa Njemcima* (avgust 1941 - april 1942), Vojnoistorijski glasnik, 1972., br. 2, str. 135-147, Stanislav Krakov, General Milan Nedić, dva sveska, München, 1963., 1968., 70-77, 306-307, 128-146.

DANGIĆEVI PRVI KORACI U KOLABORACIJU

Jozo Tomasevič¹⁶⁰ ukazuje na ono što se dogodilo sedam dana kasnije, nakon savjetovanja u Ivančićima. Naime, Nijemci su zajedno sa hrvatskim kvislinškim trupama otpočeli veliku operaciju sa ciljem da smire područje istočne Bosne - tzv. drugu neprijateljsku ofanzivu. Ta vijest je stigla do majora Jezdimira Dangića i Boška Todorovića. Oni su među četničkim komandantima počeli širiti glas da je ofanziva upravljena samo protiv komunista i da se četnici ne trebaju miješati. Neke četničke jedinice su se smjesta povukle s položaja, koje su držale, druge su propustile Nijemce bez ikakva otpora, a neke su svoje ljude poslale kućama. To je potkopalo partizansku odbranu. Partizani su izgubili veliki dio slobodnog teritorija i pretrpjeli velike gubitke. Time je ujedno nestao posljednji trag njihove saradnje sa četnicima. Nastala je teška situacija koju nije moglo radikalnije promijeniti ni Titovo prisustvo sa većim dijelom Vrhovnog štaba, i novoformiranom 1. proleterskom brigadom.

Četnici su postali glavni neprijatelj partizana. Major Dangić je uspostavljao kontakte s Nijemcima o uvjetima njegove saradnje za borbu protiv partizana u istočnoj Bosni. Postigao je 1. februara 1942. sporazum sa generalom Baderom, glavnim komandantom Srbije, ali su se tome usprotivili komandanti oružanih snaga u jugoistočnoj Evropi general Walter Kuntze, a i protivila se i NDH koje je podupirao njemački poslanik u Zagrebu Kasche. Sporazum zbog toga nije proveden. U toj situaciji četnički oficiri (kapetan Radoslav Račić i kapetan Milorad Momčinović) doveli su svoje odrede iz zapadne Srbije kako bi izbjegli da ih Nijemci unište i gurnuli ih u borbu protiv partizana u istočnoj Bosni. Četnici su zasipali partizane antikomunističkom, antihrvatskom i antimuslimanskom propagandom. Nastavili svoj antihrvatski i antimuslimanski program. To je prelazilo granice puke propagande protiv njih kao pripadnika NDH čiji su organi proganjali Srbe i pretvorio se u pokolje po muslimanskim i hrvatskim selima na četničkom području.

PRODIRANJE RAVNOGORSKIH IDEJA U HRVATSKU

Dva četnička centra u Splitu i Sušaku

Ustaški teror nad srpskim stanovništvom, poput onog u Bosni i Hercegovini, zahvatio je Liku, Kordun, Baniju, Slavoniju i donekle Dalmaciju. Masakri genocidnih razmjera takode su uticali na uspostavljanje i organizaciju

¹⁶⁰ Četnici u Drugom svjetskom ratu, str. 150

četničkog pokreta u tim krajevima.¹⁶¹ Krajem 1941. godine i tamo prodiru ravnogorske ideje, uglavnom preko italijanskih veza, koje omogućuju prisustvo oficira privrženika vojno-političkog programa Mihailovića. U najorganizovanijoj formi četnici su se prvo pojavili u sjevernoj Dalmaciji, u Kninskoj krajini i južnom dijelu Like. Tamo pop Momčilo Đujić postaje komandant tzv. gerilskih odreda.

Za cjelinu ovog područja početkom 1942. godine formirana je Dinarska četnička divizija. Uz nju kao operativna vojna formacija obrazovana je i Dinarska četnička oblast sa nadležnostima u vojnoteritorijalnim poslovima. Pravoslavni sveštenik i samozvani vojvoda Momčilo Đujić je bio na čelu i divizije i oblasti. Onog koga je Draža odredio za njegovog nasljednika na tom položaju Đujić je najprije imenovao svojim zamjenikom, a zatim inspektorom svojih jedinica. Nakon kapitulacije Italije četnička divizija i četnička oblast su proširile svoje nadležnosti na Liku, Gorski kotar, Kordun, Baniju, južni i jugozapadni dio Bosne.

Za djelovanje četnika u Hrvatskoj upravljano je iz dva četnička centra - u Splitu i na Sušaku kod Rijeke. U Splitu je, pod okriljem italijanskih vlasti, postojala i funkcionisala Komanda zapadno-bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih četničkih odreda. Njen komandant bio je Ilija Trifunović - Birčanin. Komandna pozicija Birčaninova trajala je do njegove smrti 3. februara 1943. godine. Tada je za komandanta postavljen Mladen Žujović (pseudonim: Aćimović) koga je prije toga kralj Petar II unaprijedio u čin potpukovnika. Najprije Birčaninu a zatim i Žujoviću u organizacijsko-formacijskom i operativnom smislu potčinjene su sve četničke jedinice na područjima koja su bila pod italijanskom okupacionom vlašću. Izuzeta je Crna Gora. U Splitu gdje se nalazio četnički štab uz Birčanina zapaženo mjesto pripada Dobroslavu Jevđeviću, Radmilu Grđiću i kapetanu Radovanu Ivaniševiću.¹⁶²

Osim Splita, drugi centar za četničko djelovanje u Hrvatskoj nalazio se u Sušaku. Najuticajniji u tom centru potpukovnik Ilija Mihić kasnije je postavljen za komandanta četnika u Lici. Uz njega i major Slavko Bjelajac, alijaz Nikola Dekić, komandant četnika u sjevernom dijelu Like. Komandant za Slavoniju pukovnik Aleksandar Nikolić nije boravio u tom području nego u Beogradu ili okolini. Njegove jedinice su postojale na papiru. I na papiru je imao izbjegle Srbe iz Slavonije u koju četnik nikada nije ni kročio. Jedino u

južnim dijelovima Slavonije, prema Savi, bilo je ponešto četnika i osjećalo se njihovo prisustvo.

Narodu Bosne, Like i Dalmacije - naslov je proglasa četničkih komandanta istočne Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Like objavljenog 10. februara 1943.¹⁶³ Potpisali su ga deneralštabni potpukovnik Ilija Mihić, Momčilo R. Đujić, vojvoda Petar Bačović i vojvoda Radovan Ivanišević - Dinarski. *Pošto smo očistili Srbiju, Crnu Goru i Hercegovinu, došli smo Vam u pomoć da razbijemo žalosne ostatke komunističke međunarodne zlikovačke bande Tita, Moše Pijade, Levi Vajnera¹⁶⁴ i drugih plaćenih jevreja* - kažu spomenuti komandanti u proglasu i nastavljaju: *Petnaest hiljada četnika do zuba naoružanih napada sa raznih strana i uništava na svom istorijskom pohodu sve što pokazuje otpor.* To je bio nagovještaj pokušaja realizacije planova vodstva ravnogorskog pokreta za uništenje NOVJ-a na područjima zapadne Bosne, Like i Dalmacije.¹⁶⁵

Potom tvrde:

Komunisti će biti istrebljeni. Prema njima nema milosti.

A vi braćo, koji ste prisiljeni ili zavedeni lažju i obmanom, okrenite oružje protiv najvećih neprijatelja našeg naroda. Poubijajte političke komesare i stupite odmah u naše redove, gde ćemo Vas primiti bratski. Ugledajte se na stotine i stotine onih koji nam se svakodnevno predaju, svesni da su izdati i prevareni od komunista jevreja.

Narod Bosne, Like i Dalmacije neka ostane na svojim ognjištima i neka čuva svoje domove, jer dolaze četnici da ga oslobode komunističke kuge, terora i strahovlade.

Proglas je upućen 10. II 1943. godine iz *Slobodnih srpskih planina* a završava se, kao i svaki drugi četnički dokument, *S verom u Boga - za Kralja i Otadžbinu!*

LONDONSKI RADIO, MAJOR BOŠKO TODOROVIĆ I BRITANAC DIKIN

U januaru 1942. godine Moša Pijade¹⁶⁶ piše o Bošku Todoroviću i londonskom radiju povodom toga četničkog komandanta: *Dakle, nije nas krvavi Hitler i njegov pas-sabrat Musolini porobio, nego nas je naša vlada poverila njima na čuvanje... Zar baš ni sam ministar vojni (Draža Mihailović) koji je direktno*

161 Vidjeti publikacije o djelatnosti četnika u Hrvatskoj: Fikreta Jalić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 1941-1945., Globus Zagreb, 1986.; Đuro Stanisavljević, *Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941-1942.*, Istorija XX veka, Beograd, 1962.; Popović-Lolić-Latas, *Pop.* izdanje, Svarnost, Zagreb, 1988.; Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850-1946*, Globus, Zagreb, 1986.; Problemom četnika u Hrvatskoj bavili su se i drugi autori - J. Marjanović, J. Tomasević, Latas-Dželebđić i dr.

162 Dr. Branko Latas se bavio istraživanjem djelatnosti četničkog centra u Splitu od 1941. do 1943. godine. O tome je objavio i studiju, *Split u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, IHRPD, 1981. godine

163 VII, reg. br. 11/6, k. 222

164 Vjerovatno se misli na Slavku Vajnera Čiču, poginuo 13. januara 1942. godine.

165 XIV 2, br. 1.

166 M. Pijade, *Iskustva iz vojne i dom. knj. 3*

uputio majora (Boška Todorovića) na posao u Bosnu i Hercegovinu, kome major podnosi redovno izveštaj o svom radu, kome ministar šalje direktive za rad, a tog ministru opet jugoslovenska vlada preko londonskog radija reklamira kao velikog borca protiv okupatora i daje mu odlikovanja. Teško je verovati da toj vladi nije poznat izdajnički rad njenog ministra vojnog, koji traje već nekoliko meseci, ali isto tako nećemo i tako lako tvrditi da on to radi sa našim znanjem i odobrenjem...

O majoru Todoroviću i njegovoj djelatnosti je Radio-London objavio hvalospjeve upravo u specijalnim vojnim emisijama, koje su uvedene u program od 19. januara 1942. godine. To je na radio-talasima načinilo zamješateljstvo: slavopojke oružnicima koji su okrunjeni kraljevskim kokardama, a prešućivati i zanemarivati borce protiv okupatora sa drugim znamenjem?¹⁶⁷

O Todoroviću je pisao i F.V.D. Dikin u *Bojovnoj planini*. Dvadesetog februara 1942. godine jedna partizanska jedinica blizu Nevesinja u Hercegovini uhvatila je Mihailovičevog ličnog oblasnog delegata, majora Boška Todorovića. On je nosio dokumenta koji su jasno govorili o vezama između jugoslovenske Kraljevske vlade u Londonu i italijanskih okupatorskih snaga. Dokumenta su takođe pokazivala način na koji su se vesti B.B.C.-a koristile za podršku Mihailoviću i prenosile šifrovane poruke ovome od Kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu.

Ovaj dokaz poslat je preko kurira Titu. Pijade je u pismu od 6. marta, koje se odnosi na ove dokumente, rekao: 'Bilo bi vreme da Radio-Moskva počne kampanju protiv Draže (ili bar protiv četnika) i da nas svakodnevno populariše i ističe da nas danas najviše napadaju četnici sa oficirima na čelu koji rade pod komandom Draže, a u sporazumu sa okupatorom.'

Dikinove riječi koje pominju majora Todorovića i upotrebu BBC-a potkrepljuje sam major Boško Todorović. On u svom izvještaju Mihailoviću od 10. februara 1942. godine piše: *U subotu . ov. mj. sastao sam se... sa italijanskim komandantom Nevesinja i sa obaveštajnim oficirima njihove divizijske komande u Mostaru. (U Mostaru je tada bila italijanska divizija Taurinense). Sastanak je održan na poljoprivrednom imanju kod Nevesinja. S četničke strane prisustvovali su: B. Todorović, D. Jevđević, M. Petković, kap. D. Salatić, P. Samardžić i nekoliko lokalnih četničkih vođa. Tom prilikom sam imao sastanak sa Dobroslavom Jevđevićem, koji živi u Splitu, i nedavno je putovao po severnoj Italiji. Tražio sam od njega da ide među svoje birače iz političkog života oko Prače i Rogatice, pa je obećao da će ići, samo moli da se preko radio-Londona, radi olakšanja njegove akcije, saopšti našem stanovništvu otprilike sledeće: Vesti iz otadžbine: Dobroslav Jevđević, naš poznati nacionalni radnik, upućen je od strane ministra vojske i mornarice denerala Draže Mihailovića da među srpskim stanovništvom istočne Bosne radi na pojačanju srpske sloge toliko potrebne našem narodu. Želimo mu puno uspeha.*

167 M. Jevtović, *Sta kaže Radio-London*, A-Š, Beograd.

Takođe, ugledni član Zemljoradničke stranke, četnički vojvoda Petar Samardžić, želio je da zemljoradnički šef i ministar pravde Milan Gavrilović kaže preko radija, otprilike ovo: 'Braćo Srbi, slažite se i izvršavajte naredjenja vaše vrhovne komande koja vodi operacije u skladu sa svim operacijama saveznika. S tim se slaže i bratska Rusija. Naredenje Vrhovne komande doći će vam preko Draže Mihailovića i oficira koje je on poslao u sve srpske zemlje i druge jugoslovenske krajeve. Budite strpljivi. Rad ide svojim tokom. Mi ćemo pobijediti. A posle pobjede doći će na red politika i narod će slobodno reći šta želi, pa će biti po demokratskim načelima onako kako želi većina naroda. To vam svečano obećavamo u ime kraljevske vlade. Uopšte da dr. Milan Gavrilović govori preko radija češće, jer ga srpski narod želi da čuje s obzirom da je doskora bio u Moskvi.'

Major Todorović formuliše želje naroda po mjeri tadašnjih emisija Radio-Londona. Upućuje i na zahtjeve prema njegovim emisijama. Major Todorović, međutim, po svemu nije imao prilike i vremena da čuje eho svojih poruka otpremljenih u London Dražinim posredstvom. Oni koji su je čuli dijelili su se na jedne što su odobravali i druge koji su se čudili. Da sazna za sudbinu svojih poruka Todorovića je spriječila partizanska jedinica. *Naš odred, hercegovačko-crnogorski, udarni, formiran je 28. januara. Noću, između 19. i 20. februara smo u Kifinom selu zarobili majora Boška Todorovića. Za izdajstvo i počinjene zločine preki sud ga je osudio na smrt.*

PROPAGANDA I ČETNIČKI PUČEVI U PARTIZANSKIM ODREDIMA

"Poubijajte vaše komandante i nazovi partizanske komesare"

Od jeseni 1941. godine, kada je raskinuta saradnja između partizana i četnika, Draža je izdavao naredjenja komandantima da bez milosti uništavaju borce NOV-a i POJ-a zarobljene i ranjene partizane, simpatizere i svakog ko ma čime pomaže NOP.

Protiv NOP-a i partizanskih oružanih formacija nije bila samo okupaciona i kvislinška štampa, te njihova druga sredstva informisanja. I četničke vođe su u svojim govorima i javnim glasilima dopuštali i primjenjivali sva sredstva koja vode njihovom uništenju. Posebno je počelo krajem 1941. i početkom 1942. godine. Tada je u partizanskim odredima s četničke strane otvorena kampanja likvidacije komandnog kadra, prije svega članova KPJ u njegovom sastavu. To je praćeno prelaženjem pojedinaca, grupa i čitavih jedinica na četničku stranu. Pojedini komandiri četničkih četa i komandanti bataljona bili su glavni predvodnici pučeva i razbijanja partizanskih formacija.¹⁶⁸ Kao što,

168 E. Redžić, *Isto*, str. 248.

jugoslovenskih naroda. Uvjeravali su ih da zlodjela koja se čine prema Srbima u istočnoj Bosni i u ostalim područjima NDH potiču od stranih neprijatelja i njihovih domaćih pomagača. Govorili su ustanicima da zbog ustaških zločina ne treba kriviti cijeli hrvatski narod ili sve Muslimane. Objašnjavali su da je jedinstvo, a ne bratoubilački rat ono što je nužno da bi svi opstali i da bi se izvojevala sloboda. Zajednički operativni štab ustanika za istočnu Bosnu raspušten je 16. novembra 1941. godine. Iz njega su se najprije povukli partizanski predstavnici, dok su četnici uspostavili svoju privremenu upravu za istočnu Bosnu. Tim raspuštanjem zajedničkog operativnog štaba nije posve prestala partizansko-četnička saradnja. Još izvjesno vrijeme je nastavljeno njihovo zajedničko djelovanje saglasno međusobnom dogovoru komandanata jednih i drugih odreda - partizanskih i četničkih.

Subverzije iznutra u partizanskim odredima su bili najefikasnija metoda borbe - četničke i antipartizanske. Od februara do juna 1942. godine četnici su izveli pučeve u pet od šest partizanskih odreda u istočnoj Bosni, kao i u odredima na drugim područjima, te u svim odredima *dobrovoljačke vojske*. Pri tome su ubili znatan broj partizanskih komandanata i političkih komesara. Efektivne partizanske snage su zbog toga u to vrijeme na ovom području pale na 600 ljudi, potpuno izolovanih od ostalih partizanskih jedinica.¹⁷⁴

Četničko-partizanski odnosi razmatrani su i na savjetovanju partizanskog rukovodstva u Ivančićima kod Sarajeva 7. i 8. januara 1942. godine. Prisustvovao je i Tito koji je iz Srbije stigao sa Prvom proleterskom brigadom. Pri ocjeni stanja u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni podvrgnute su kritici određene pogreške: *Kolebljiv stav prema četnicima, nesređivanje slobodne teritorije, zanemarivanje organizacije partijskog rada i preuzimanja vojnih dužnosti, nebudnost, nepodizanje mlađeg komandnog kadra i sporost u formiranju pokretnih udarnih jedinica.*¹⁷⁵ Donesene su odluke: za borbu protiv četnika, za pojačanje partizanskih odreda, davanje posebnog statusa onim borcima odnosno formacijama izvan sastava četničkih ili partizanskih jedinica, koji su spremni da se pod partizanskom komandom bore protiv Nijemaca i ustaša, i koji će na kapama nositi svoje nacionalne trobojke, a ne crvenu zvijezdu. To je bio početak *narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda*.

Partizansko rukovodstvo se nakon savjetovanja proglasom obratilo narodu Bosne i Hercegovine. U njemu se optužuju četničke vođe, a naročito oficiri, da sabotiraju narodnooslobodilačku borbu (NOB) i da vođe bratoubilački rat. U proglasu su pozvani Srbi, Hrvati i Muslimani da *stupe u zajedničku borbu protiv okupatora, četnika i ustaša.*¹⁷⁶

Sedmicu dana nakon Ivančića Nijemci su zajedno sa kvistlinškim trupama NDH otpočeli veliku vojnu operaciju poznatu kao *Prva neprijateljska ofanziva*. Preduzeli su je s ciljem da se smirit to područje od partizanskih odreda. Vijest o toj operaciji stigla je do četničkih majora Jezdimira Dangića i Boška Todorovića.

Čim su počeli oružani sukobi između četnika i partizana u Srbiji, Dangić je postao glavni faktor polarizacije dviju ustaničkih grupa u istočnoj Bosni. S njegove strane inspirisani su i izvršeni i neki pučevi u partizanskim odredima. Svaku pomoć Dangićevih jedinica koje su navodno brojale 10.000 boraca pozdravio bi i general Bader, glavni komandant Srbije, odgovoran i za borbu protiv ustanika na teritoriju NDH. U januaru 1942., pošto je u Bosnu stigao Tito sa Prvom proleterskom brigadom, ta je Dangićeva saradnja smatrana još potrebnijom, pogotovo u vojnoj operaciji koja je preduzeta 17. januara te godine. Dangić u Bosni, a Todorović u Hercegovini proširili su glas među četničkim komandantima da je ofanziva upravljena samo protiv komunista. Tražili su da se četnici ne uvlače u te borbe i da se ne odupiru njemačkim i endehazijskim snagama angažovanim u toj ofanzivi. Neke četničke jedinice smjesta su se povukle sa položaja, koje su držale, druge su propustile Nijemce bez ikakva otpora, a pojedine su svoje ljude poslale kućama. Time su potkopali partizansku odbranu. NOP je izgubio prostrane slobodne teritorije. I pretrpio velike gubitke. Zbog toga svojevrstnog puča, sada u širokim i masovnim razmjerama, oružane snage u ofanzivi su za nekoliko dana uspjele da probiju položaje i da odbace partizanske snage na jug, prema italijanskoj okupacionoj zoni. U tom području Bosne ustanak je zapao u tešku krizu. Kritična situacija je nastala za partizanske jedinice. Pri tome je nestao i posljednji trag do tada uspostavljene partizansko-četničke saradnje.¹⁷⁷

Četnički kapetani Radoslav Račić i Milorad Momčinović doveli su svoje odrede iz zapadne Srbije kako bi izbjegli uništenje od Nijemaca. U istočnoj Bosni oni su svim silama krenuli u novu ofanzivu da istrijebe partizane. Uz pučeve, ubistvima komandanata i komesara u partizanskim odredima, u koje se može uvrstiti i četničko povlačenje sa položaja pred njemačkom ofanzivom, sada je sa dolaskom dodatnih četničkih jedinica iz zapadne Srbije zadat još jedan udarac partizanskom pokretu u tom području. Tim povodom su stanovništvo i partizanske jedinice zasute izdašnom četničkom propagandom. To je produbilo krizu NOP-a. Propaganda je prvenstveno antipartizanski usmjerena. Sa antikomunizmom nastavila je i svoj antihrvatski i antimuslimanski program. Od propovijedanja mržnje prema Hrvatima i Muslimanima propaganda je praktično pretvorena u masovne pokolje izvršene u muslimanskim i hrvatskim selima na onim područjima koja su četnici držali u svojim rukama.

174 Uglješa Danilović, *Kriza ustanka u Istočnoj Bosni u proljeće 1942., Istočna Bosna u NOB-u, 1941-1945.*, Beograd 1971.

175 Uglješa Danilović, *Savjetovanje u Ivančićima, Istočna Bosna u NOB-u 1941-1945.*, prva knjiga, Beograd, 1971., 46-479.

176 Hronologija 1941., 191-192. Zb. NOR-a, tom II, sv. 1, 115-116.

177 J. Tomasevič, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, str. 150.

RUSI, PARTIZANI SA KPJ NA ČELU KAO TROCKISTI, CRVENA ARMIJA I ČETNICI

Cilj je borba protiv komunista, koje treba napadati kao trockiste, kako se ne bi kvarili odnosi između vlade u izbeglištvu i Sovjetskog Saveza.

Formulišući ciljeve četničke propagande, Draža je u septembru 1942. godine označio i trockiste. Nije bez osnova, u vodstvu četničkog pokreta i među pristalicama jugoslovenske izbjegličke vlade, bojazan da će Sovjetski Savez kao socijalistička zemlja i jedan od tri najznačajnija člana antifašističke koalicije pokazati veću naklonost prema NOP-u u Jugoslaviji. Sovjetski Savez i komunističko ustrojstvo vlasti u toj zemlji zajedno sa jugoslovenskim partizanima na čijem čelu je KPJ pričinjavali su stanovitu glavobolju kreatorima četničke propagande. Svjesni su proruskih simpatija u narodu. Naročito u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. S Rusima te zemlje vezuju zajednička religija i tradicije prijateljstva. Te simpatije prema Rusima trajale su u Jugoslaviji i u svim ratnim godinama.

Neophodno je reći, istini za volju, da je KPJ distancirala NOP od članova trockističkih kružoka u zemlji. Da je bilo trockista pokazuje jedna od prvih akcija Noljaevčkog NOP-a odreda kada je ubijen student trockista iz Crne Gore koji je u Zaječaru bio na vojnoj vježbi. *Partizanski odred zarobio je Vasu Pejovića, poznatog trockističkog bandita i špijuna policijskog, kome će za počinjene zločine suditi narodni tribunal. On pripada grupi koja aktivno radi protiv partizana i njihovih interesa. Osuđeni na smrt i streljani kao izdajnici.*¹⁷⁸

Dragoljub Petrović navodi da su navedene optužbe protiv Pejovića bile neosnovane. Pošto je 1939. godine došlo do definitivnog raskida između prosovjetskih boljševika i trockista odnos prema ovim je bio veoma zaoštren u 1941. godini da bi kasnije taj problem bio ublažen. Čelnik grupe trockista u Knjaževcu Ljubinko Milanović Kopecko nije primljen i Zaglavsko-timočki odred, otišao je u Ozrenski odred da bi u jednoj akciji, kako su rekli očevici - herojski poginuo. Ulica u Knjaževcu nosi ime Kopečkova.¹⁷⁹

Radio-aparati su od prvih ratnih dana bili svetište. Oko njih su se ljudi okupljali potajno i slušali glasove spikera i novinara. Jedno od pitanja bilo je prisutnije od stvarnosti oko njih: *Kada će se na našem nebu rascvetati kupole padobranaca iz aviona sa petokrakom?* Svi su očekivali samo to: *Rusi samo što nisu tu! Očekivali su ih i stariji i mladi, i odrasli, svi građani, svi koji se nisu upregli u okupatorska ili kvislinska kola. Brojali su se dan i kada će Crvena armija izbiti na Dunav i umarširati u Beograd. Kolale su priče o spuštanju padobranaca u Beogradu, o zauzimanju Rumunije i Bugarske... Pjevane su i pjesme: 'Na granici*

*Rumunije, crveni s barjak vije', 'Duni vjete malo u Karpata, te otvori na Balkanu vrata'. Pravljene su prognoze o završetku rata u toku narednih nedjelja.*¹⁸⁰ U pretjeranoj vjeri u snagu prve socijalističke države narastale su čitave priče o vojnoj sili Sovjetskog Saveza i njenoj udarnoj snazi.¹⁸¹

Nasuprot tome gledanju i raspoloženju prema Rusima u narodu dejstvovala je njemačka okupaciona sila. Ona je slovenskim nacijama oduzimala njihov identitet, državnost i narodni subjektivitet. Činila je napore da ih fizički istrijebi i asimilira.

Zato je u četničkoj propagandi trebalo definisati takvu taktiku kojom bi se diskreditovao NOP, a ne bi povrijedili SSSR i njegovi odnosi sa izbjegličkom kraljevskom vladom. Tim pitanjem se bavi i jedna od instrukcija za nacionalnu propagandu. Iskonstruisana je, stoga, propagandna teza da je vodstvo NOP-a *trockističko* i da *instrukcije prima od trockističkog centra u Beču*. Na toj osnovi je izmišljeno i obznanjeno da sami komunisti javno za sebe govore da su trockisti. Čak je rečeno da će poslije pobjede trockisti preuzeti vlast u SSSR-u i u Kominterni, da će likvidirati i Staljina itd. Isticano je da *glavnu riječ u partizanskom štabu u Sloveniji vode delegati Austrijanci poslani iz Beča*.

Četnički pokret se nije mirio da partizani postanu jedini korisnici narodnih simpatija prema Rusiji. Zbog toga je u njegovoj propagandi uočljivo nastojanje da načini i razliku između ruskog naroda i njegove komunističke vlade. Prikazivala je veliku borbu SSSR-a i njegovog ruskog naroda protiv Nijemaca prevashodno kao borbu ruskih nacionalnih snaga a ne komunista. Ta razlika se morala prenositi i na domaći teren gdje su komunisti predvodili antifašistički front protiv okupacionih sila Osovine. Zato su jugoslovenski komunisti predstavljeni kao trockisti da bi istakli razliku jugoslovenskih od ruskih komunista.¹⁸² Na toj osnovi i Živan Knežević kao šef vojnog kabineta predsjednika vlade u izbjeglištvu Slobodana Jovanovića još 1. aprila 1942. godine piše pismo sovjetskom vojnom atašeu pukovniku Surovu. U tom pismu Knežević neke partizanske grupe u Jugoslaviji prikazuje kao staljinističke, a druge trockističke. Tvrdi da ove potonje napadaju i špijuniraju one prve.¹⁸³

Takva razlika je sugerisana i četničkim propagandistima u instrukcijama za nacionalnu propagandu ravnogorskog pokreta. Raskorak između Predsjedništva izbjegličke jugoslovenske i sovjetske vlade je nastao još od početka rata. Na sovjetski prijedlog da uputi oficire za vezu u štab ravnogorskog pokreta Mihailoviću je upućeno obavještenje o uslovima pod kojima bi mogao biti prihvaćen taj prijedlog sa sovjetske strane. Oficiri za vezu bi mogli da vide kako među jugoslovenskim komunistima ne postoje dvije spomenute struje -

178 Bilten Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, 18. XI 1941.
179 D. Petrović, *Istočna Srbija u ratu i revoluciji*, Beograd 1983.

180 Dr. Milivoje Urošević, *Trova zota*, Čačak, 1980, 114-115.

181 Miroslav Jevtović, *Sva kuže Radio London*.

182 Mikrofilm, br. T-501, omla 249, snimak 99.

183 Živan L. Knežević, *General Mihailovic and U.S.S.R. With Official Memoranda and Documents*, Washington, D.C., 1945.

trockističke i staljinističke. U obavještenju sa potpisom Slobodana Jovanovića kao predsjednika Ministarskog savjeta i zastupnika ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva piše o tim uslovima. *Rusi su predložili slanje svojih viših oficira u vaš štab, organizaciju neposredne veze sa vama, obrazovanje naše eskadrile u Rusiji, za dotur pomoći vama, zajedničke radio-emisije. Predlog odbiti. Tražimo prethodno da se, prvo, odmah obustavi kampanja preko radija i štampe protiv jugoslovenske vojske pod vašom komandom. Drugo, da se pozovu partizani da ne napadaju odrede naše vojske. Treće, da se stave partizani pod vašu komandu. Tek posle ovoga može biti razgovora o daljoj saradnji.*¹⁸⁴

I vodstvo ravnogoraca i njihova propaganda, u isto vrijeme, stalno su od emigrantske vlade tražili to isto: da se postigne javno i zvanično priznanje Mihailovića kao vrhovnog komandanta svih snaga otpora u zemlji. Htjeli su postići da Moskva pozove partizane da se stave pod njegovu komandu. Pri tome su dobro znali da partizanski štabovi na terenu, tako ni Vrhovni štab NOV-a i POJ-a, ne bi prihvatili ni poslušali takvu eventualnu direktivu iz Moskve, čak i kada bi ona bila data. Eventualna takva poruka Moskve pružila bi snažan propagandni adut u četničke ruke. U tom slučaju bi se uticalo na partizanske snage i njihovo slabljenje. Sugerisano je da se Moskvi, budući da se ona u periodu između dva rata obračunala sa trockizmom u svojim redovima, skrene pažnja da su partizanska vodstva na terenu listom trockistička. Ona svojim držanjem, taktikom i sredstvima kojima se služe u propagandi i vrbovanju ljudi za borbu - izazivaju *sve veći otpor kod našeg seljaka, što nikako ne može ići u račun Moskve.*

Tvorci propagandne strategije na taj način su računali da prevladaju osjetljivo područje odnosa KPJ kao predvodnika NOP-a u zemlji i Sovjetskog Saveza sa KP SSSR-a na čelu kao članice antihitlerovske koalicije. Odabrali su put koji ne bi stvarao teškoće emigrantskoj vladi u Londonu. Osim diobe jugoslovenskog vodstva NOP-a na trockiste i komuniste, četnička propaganda je u svojim glasilima prenosila odgovarajuće materijale iz inostranih izvora. Svakako one što odgovaraju konceptu četničkog vodstva da saopšti svoje poglede na stanje u SSSR-u. Razdvajala je boljševizam od nacionalne revolucije 1917. godine, a ruski narod od *judeokomunizma*. Predstavljala je sliku Rusije bez boljševizma i boljševika. Od prvih ratnih dana do kraja rata je uporno insistirala na razlici između ruskog naroda i komunista u SSSR-u. Taj narod neće komunizma ni njegove ideologije koju će srušiti.

S takvim ciljem su putem letaka objavljivani i duži prilozi, ponekad na po pet i više strana gusto kucanog teksta. U tu svrhu je, primjerice, prenesen i govor generala Miliškina pred ruskim izbjeglicama koji od Oktobarske revolucije žive u Parizu. Miliškin je pozdravio sve Ruse od strane generala A.A. Vlasova *inicijatora i rukovodioca oslobodilačkog pokreta protiv boljševizma,*

sovjetske vlasti i Staljina. On kaže, pored ostalog, da je ruski narod 1917. godine u pretežnoj većini podržavao revoluciju, jer je *hteo bolji život i ceo je krenuo za boljom i srećnijom budućnošću. Greška našeg naroda nije u tome što ga je prevarila gomila avanturista, ona gomila židova i boljševika koji su u toku 25 godina umeli da ga drže u povinovanju, koji su umeli da ga zlostavljaju. Ali sada prisustvujemo činjenicama - kaže Miliškin - koje govore da ruski narod već u svome priličnom delu ne želi judeokomunistički žig. U tom pogledu smatramo da naš oslobodilački pokret treba da završi onu nacionalnu revoluciju koja je otpočela 1917. godine. Sa punom odgovornošću Miliškin tvrdi da ih sada podržava milionsko stanovništvo u oblastima koje su oslobođene i od staljinske vlasti i od boljševizma u toku Drugog svjetskog rata. Izgradnja nove Rusije bez boljševizma, židova i kapitalista je jedna od narednih ideja našega oslobodilačkog pokreta. Kakva će biti nova Rusija zasada nemamo mogućnosti da o tome otvoreno govorimo, a govorićemo čim bude došlo vreme za to. Itd.*

Govor Miliškina ruskim izbjeglicama bjelogardejcima u Parizu, prenesen u četničkom letku, nije komentarisano. Njegov antisovjetski, antiboljševički i antikomunistički naboj tumačio je istovjetne poglede vodstva četničkog pokreta i političke kampanje koju ono vodi prema NOP-u i partizanima u zemlji. Naboj kakav su, uostalom, imali i svi drugi prilozi što su donošeni na stranicama letaka i drugih četničkih glasila.

Mnogo puta u toku rata četnička propaganda će zapadati i u druge nedoumice zbog Sovjetskog Saveza, boljševika, Crvene armije, njihove uloge i doprinosa razvoju NOB-a. Sama sebe je zaplitala u kontradikcijama. Stalno su jedne njene tvrdnje brzo sustizale druge sa posve različitim predznakom. Ta propaganda je, bez obzira na unutrašnje nesaglasnosti glavnih njenih orijentira, istrajno nastavljala da služi dnevnim političkim potrebama. Tako su se mnogi njeni leci i proglasi međusobno isključivali ili bili demantovani od životne stvarnosti. Posebno je to izraženo u završnici rata.

Što se tiče vašeg tvrdjenja da su Sovjetske trupe ušle u Srbiju i sami znate da je to jedna od bezbrojnih vaših laži, nedostojnih čoveka, jer Sovjetske trupe ne samo da nisu ušle, nego neće ni ulaziti u našu zemlju, uopšte... Naposljetku, upozoravate nas da je Crvena armija prodrla u Srbiju i da pred sobom čisti sve što joj smeta, pa da je poslednji čas da se predamo... To, kako kažu, oni neće učiniti.

Ovaj četnički letak iz tih burnih dana pravljen je sa dva osnovna povoda: nadiranja NOVJ-a u Srbiju i dolaska Crvene armije u Jugoslaviju. Snage NOVJ-a su već u avgustu 1944. godine prodirale kroz Srbiju. Tamo su imale osam divizija. Njima se početkom septembra pridružilo još šest divizija iz Crne Gore, Sandžaka i Bosne. Onda su iz Bosne u Srbiju ušle još dvije divizije. Opoljile su Dražu i njegov štab, zajedno sa Centralnim nacionalnim komitetom. Ovi su se spasili bjekstvom u Semberiju prešavši Drinu kod Badovinaca i tek na Majevići predahnuli uspostavivši svoj štab.

U takvim uvjetima četnički već desetkovani propagandni aparat u lecima otpisuje partizanima: *Postavite pitanje vašim komandantima: zašto vas Srbe iz*

184 XIV-2, d k. br. 17. obavještenje Mihailoviću od 13. XI 1942.

ovih krajeva vode da pucate na Srbiju, a zašto ne na ustaške centre u Lovincu, Perušiću, Gospiću i drugim mestima, gde danas ustaše kolju Srbe i trpaju ih u koncentracione logore.

Ne obraćajući pažnju na tvrdnje četničke propagande, Crvena armija je izbila na rumunjsko-jugoslovensku granicu. Uz dopuštenje Vrhovnog štaba NOVJ-a i POJ-a i Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije prešla je granicu i nastavila napredovanje. Pred nju je još na granicu Mihailović uputio delegaciju sa potpukovnikom Velimirom Piletićem na čelu. Delegacija je prešla Dunav 10. septembra 1944. godine u Krajovi (Craiova) i stupila u vezu sa predstavnicima Crvene armije. Njeno slanje predstavljalo je pokušaj Draže i vodstva ravnogoraca da se nagode sa Crvenom armijom kako bi izbjegli sukobe s njom, a da istovremeno nastave borbu protiv NOP-a. Članovi delegacije zadržali su se tamo do 1. oktobra. Tada su, pod sumnjom da su britanski špijuni, avionom prebačeni u Moskvu. Ni svi drugi pokušaji da Draža dođe u kontakt sa Sovjetima nisu uspjeli. Njegovu misiju poslata u Turn Severin komanda Crvene armije je vratila bez ikakvih rezultata.¹⁸⁵

U depešama iz Istaknutog dijela štaba Vrhovne komande od 7. avgusta 1944. do 7. januara 1945. godine mogu se uočiti dvije tendencije u toj komandi: jedni bi htjeli da se potčine neposredno Rusima kad su ovi stigli na tlo Jugoslavije, drugi su željeli pod britansku Vrhovnu komandu. Želje realno neostvarljive. Dok četnička propaganda i dalje poziva partizane, poglavito Srbe, da pristupe u njihove jedinice, mnoge komande su bezglavo tražile izlaz iz beznađa. *Za sadašnju našu situaciju krivi smo u prvom redu mi sami, jer je bilo jasno da se bez saveznika ne može ništa postići, ali to nažalost Vrhovna komanda još ne uviđa* - piše Mihailoviću 24. X 1944. Istaknuti dio štaba Vrhovne komande stacioniran u Bosni. *Mi treba da očekujemo jedini izlaz iz teške situacije ako nas saveznici prihvate, samo je nama teško izdržati, ali to moramo.* Komandanti i dalje očekuju dolazak Engleza u Grčku, pa iz Grčke u Albaniju ili južnu Srbiju a verovatno i na Jadran. *A što dosad nisu došli u Južnu Srbiju krivo je protivljenje Titovo.*¹⁸⁶

Štampa i radio u svijetu izdašno su pratili nalet vojne sile SSSR-a. S njima, dakako, i NOP-ovska propaganda. Obznanila je i trenutak prelaza vojnih formacija Crvene armije preko granice u zemlju. Došle su i u Srbiju. Među četnicima se množe leci kojima se to pobija. Crvena armija i NOVJ su nastavljale pobjedonosni pohod ka Beogradu da ga osvoje kada četnički letak otvara nova pitanja upućena partizanima. *Pitajte dalje vaše komandante: Zašto Sovjetske trupe nisu već ušle u Jugoslaviju, kad su mogle, i zašto uopšte neće ulaziti u Jugoslaviju? Tačan odgovor doveo bi vas u naše redove, jer bi se iz tačnih odgovora vaše oči otvorile i vi biste videli, da Tito vodi borbu samo protiv srpskog naroda*

185 VII, AEV, k. 163, reg. br. 26/3-3.

186 XIV-4, depeša od 24. X 1944.

i da Sovjetske trupe ne smeju ući u Jugoslaviju, jer im to brane Englezi i Amerikanci radi svojih interesa na Balkanu. Posle svega toga šta vam preostaje? Jedino to: da se vratite svom narodu i pridete srpskim četnicima, pa zajednički s njima da se borite protiv najvećeg neprijatelja čovečanstva - komunizma.

Četnička propaganda je uporno demantovala ono što je već svako ko je imao oči mogao da vidi, da čuje i sazna. Ona je, kao i mnogo puta do tada, trubila svoju dobrano isprobanu melodiju koja se gubila upravljena na putu koji ju je vodio nasuprot neminovnih povijesnih kretanja.

PROPAGANDNA SLIKA ČETNIČKIH PROTIVNIKA

Kako su za četničku kampanju osim Jevreja, frankovci i ustaše u partizanskim redovima tako su za ustašku promidžbu pokretači i nosioci NOP-a četničke *'velikosrbske snage'*. Jedni su partizane proglašavali glavnim neprijateljem srpskog, a drugi hrvatskog naroda. U tom kontekstu su partizani koje predvode komunisti stavljeni u isti red sa ustaškim pokoljima srpskog stanovništva, rušenjem i pljačkanjem domova, škola i crkava, dok im je ustaška propaganda pripisivala pokolje izvršene od četnika nad hrvatskim stanovništvom, rušenje i pljačka domova, škola i crkava.

*Danas je naša borba protiv tog neprijatelja olakšana time što se komunisti više ne kriju, oni sada otvoreno, a pod njihovu firmu srpa i čekića i jevrejske petokrake zvijezde, svrstali su se, osim Jevreja i frankovci koji su duhovno podigli ustaše - za koje je već i Radio London javio već nekoliko puta, da prelaze u masama u komunističke redove. Sada su se svi strpali u jedan koš i naš narod žilavo udara po tome košu bez milosti i sažaljenja, onako kao što su i komunisti bez milosti, ubijali naše najbolje sinove, uništavali naša narodna bogatstva i pod krvavom jevrejskom petokrakom zvijezdom kroz našu razapetu otadžbinu, u znaku srpa i čekića, sijali glad i smrt i stvarali od naroda i njegove imovine nova i strašna zgarista, grobljista i pepelišta.*¹⁸⁷

Netom po raskidu saradnje nakon Brajića ofanzivno je nahrupila četnička propaganda. U njoj se niko nije pitao da li je taj sukob bio neizbježan. Nije uzimao u obzir ni činjenicu da u pokretu otpora evropskih zemalja nije zabilježen oružani sukob između lijevih i desnih antifašističkih grupacija već na samom startu borbe protiv okupatora. Ne upuštajući se ni u glavne uzroke četničko-partizanskog ratovanja ta propaganda se obrušila na partizane koje je nazivala komunistima u dva osnovna pravca: na međunarodnom i unu-

187 AHRPH, NG, kut. 428, M. Đujić, *O našem najvećem narodnom neprijatelju o komunistima*, oktobar 1943.

trašnjem političkom planu. Relacija od Ravne gore ka Londonu je zakrčena depešama i propagandnim porukama. Odatle su one nalazile svoje puteve ka raznim svjetskim metropolama, naročito u zemljama članicama antifašističke koalicije u Velikoj Britaniji, Americi i SSSR-u.

Suđeno da ceo narod preživi ovu napast. Pod firmom borbe za slobodu ulaze u narod. Terorom odmah sprovode svoje ideje. Narod ih tek onda upozna ali dokan. Vrše masovna ubijanja istaknutih nacionalista. Glavna im tvrdava oblast Šavnika Crna Gora. Srbija ih preživela. Narod ih goni i listom je uz nas.¹⁸⁸

U Crnoj Gori sada borbe sa njima.¹⁸⁹

Kraj oko Berana i Vasojevići ustali protivu njih. Niko ih neće ali se terorom održavaju i tamo. Oni su glavna smetnja ujedinjenja svih nacionalnih snaga. Pobili su mi mnogo dobrih oficira među njima najboljeg majora Boška Todorovića.

Na domaćem terenu, u područjima u kojima se počeo ujedinjavati i konsolidovati četnički pokret, najbitnije je što crnje predstaviti svog protivnika. Obznanjivani su takvi sadržaji u lecima, proglasima, izjavama i člancima koji su suštinski suprotni politici i orijentaciji partizanskog pokreta. I to kontinuirano neštedimice od početka do kraja rata.

U svim pravcima četničke političke akcije organizovanja stanovništva u različitim oblicima djelovanja najbitnija je propaganda protiv NOP-a. Pri tome je NOP poistovjećivan sa ustaštvom. Samim tim je stavljan nasuprot interesa srpskog naroda. U tom kontekstu su komunisti i partizani koje oni predvode stavljeni u isti red sa ustaškim pokoljima srpskog stanovništva, rušenjem i pljačkanjem domova, škola i crkava.

U isto vrijeme, u toku cijelog rata vodstvo ustaškog pokreta i njegova politička promidžba okomile su se svim sredstvima takođe protiv NOP-a. U njihovom tisku, na krugovalnim postajama, na organizovanim zborovima i drugim skupovima NOP je predstavljen kao glavni neprijatelj hrvatskog naroda. Njemu su pripisivani i pokolji izvršeni od četnika nad hrvatskim stanovništvom, rušenje i pljačkanje domova, škola i crkava, progoni i svi oblici terora. Kako su za četničku kampanju ustaše u redovima partizanskih oružanih formacija tako su za ustašku propagandu pokretači i nosioci NOP-a četničke velikosrbske snage. Jedni su ih proglašavali glavnim neprijateljem srpskog, a drugi hrvatskog naroda.

ČETNIČKA GLASILO O NOP-u I PARTIZANIMA

Treba spriječiti svaki ulazak partizana u sela. Momčilo Đujić: "Sprečavati svaku njihovu propagandu i širenje lažnih i alarmantnih vijesti radi izazivanja zabuna među našim borcima i panike među stanovništvom"

Srpski četnici dižu se zato da ispune želju svoga naroda i da ga zaštite od svačijeg nasilja i daljeg klanja. Zato javljamo da je u tom smislu izdata naredba svima komandirima četa i oni koji se tih naredaba ne budu pridržavali odgovaraće pred narodnim i vojnim sudom. Nemojte verovati lažnim vijestima. Ubijajte one koji dolaze u sela da vam lažu i da vas zavađaju i uzburjuju. Progonite sve strance iz vašeg sela i držite preko noći straže i patrole savršen red i mir. Oni koji žele borbu nek se maknu dalje od našeg ognjišta jer naše je ognjište za 10 mjeseci već do sada izdržalo 5 ratova.¹⁹⁰

U svim područjima zemlje NOP je jačao šireći svoju društveno-političku osnovu. Iz toga su za četnički pokret izvirali osnovni problemi. To otkrivaju i riječi iz naredbe Momčila Đujića objavljene u obliku letka. I stanovništvu je sve vidljivije raspoloženje za borbu protiv okupatora uz jačanje otpora oružanim sukobima četnika sa partizanima. Kako je četnička propaganda ocjenjivala sukobe između četnika i partizana? Ona je tumačila da NOP čine Hrvati i Muslimani. Uz njih i srpski izrodi. Na njegovo djelovanje sve više utiču ustaše. U objašnjenjima procesa političke diferencijacije među ustanicima skrivala je činjenicu da partizanske snage čine poglavito srpski seljaci. Sukob koji je nastao tumačila je dijelom plana ustaša i okupatora u provođenju politike istrebljenja srpskog naroda. U danima ustanaka je priznavala otvorenu saradnju četnika s italijanskim okupacionim snagama. Kasnije se hvalisala tim savezništvom. Poistovjećivala je interese partizana i ustaša. Promicala je i strategiju čekanja do tada već prihvaćenu i potvrđenu i na Ravnoj gori i u izbjegličkoj kraljevskoj vladi.

Momčilo Đujić je naložio da se postave po svim selima straže i patrole koje će strogo kontrolisati kretanje stranih lica sprečavajući svaku propagandu i širenje lažnih i alarmantnih vijesti radi izazivanja zabuna među našim borcima i panike među stanovništvom. Neka komandiri četa shvate ovo naređenje ozbiljno.¹⁹¹

Mobiliziranjem četnika za borbu protiv partizana povedena je akcija obračuna s kolebljivcima. Treba spriječiti svaki ulazak partizana u sela. U tim akcijama istovremeno je provoden teror četnika nad stanovništvom. Zahtijevajući od partizanskog štaba da pusti zarobljenog Omčikusa. Đujić prijete. U protivnom preduzeću takove mere da će o njima pisati novine čitavog sveta. Pokazaću vam šta četnici mogu i znaju da učine za spas srpskog naroda, a protiv fašizma i

188 VII, Ča, k. 275, reg. br. 1/1, Dok. br. 32, napomena 3.

189 Dok. br. 93.

190 AIRRH, Zb-IV, 63/23, Radio-vesti od 1. do 10. marta 1942. godine.

191 NOP u Dalmaciji 1941-45, Zbornik dokumenata, knj. 2, 1141, Đujićeva naredba od 24. III 1942.

komunizma.¹⁹² Jačanje partizanskih jedinica pristupanjem novih dobrovoljaca u njihove redove donosilo je kvalitetne promjene u sukobe nastale prvih ustančkih dana. Da bi očuvali svoje pozicije četnici su svoj teror provodili pod parolom borbe protiv komunizma. Ubijanje zarobljenih partizana, zastrašivanje i terorisanje stanovništva po srpskim selima pratila je bjesomučna kampanja. U četničkom letku pod naslovom *Braćo Srbi i sestre Srпкиnje* krajem kolovoza 1942. godine piše da *četnici vode borbu protiv partizana-komunista*.

Ta propagandna linija je u službi italijanskom, na nekim područjima već i njemačkom okupatoru, te uspostavlja savezništvo s ustašama. Važno je učiniti sve da se narod ne digne na ustanak, da ostane miran prema okupatorima. Ako je u tom smislu potrebno onda *najlaskavije govoriti o partizanima i pozivati ih na bratstvo i jedinstvo s četnicima*.

Vrhovni štab je donio odluku o formiranju dobrovoljačkih jedinica u sastavu NOVJ-a. Zahtijevao je intenzivan rad među onim masama koje su izražavale spremnost za oružanu borbu. Kako su se nalazile pod uticajem četničke propagande, njihovo okupljanje u dobrovoljačkim jedinicama značilo je oslobađanje od tog uticaja. Neophodno je isto tako nastaviti propagandistički rad, naročito na raskrinkavanju četničkih komandanata i njihovih najbližih saradnika putem letaka, obilaženja sela i ličnim vezama i dodirima. Pravljeni su i cirkularna pisma koja su upućivana pojedincima i koja su obavještavala ljude uz pozive rodoljubima i prijateljima da pristupe NOB-u. Partizani su u svojim letcima razotkrivali ulogu pojedinih četničkih komandanata i rukovodilaca koji vode pogubnu politiku za srpsko stanovništvo. *Krivicom izvjesnih odgovornih elemenata našeg područja - piše u jednom letku - uslijedili su sramni i žalosni događaji prema našem narodu (...) Okupatori su se predstavili kao oslobodioci srpskog naroda. Jedan veoma mali dio naroda i izvjesni niži rukovodioci bili su zadovoljni intervencijom okupatora samo da bi spasili sebe i svoju imovinu, i zbog svojih interesa su oni odustali od borbe, osramotivši na taj način četničko ime. Ukazujući na ulogu bivših jugoslovenskih oficira u službi okupatora, ističe se da nasuprot tome velika većina naroda i rukovodilaca ustanka nastavlja borbu protiv okupatora što je vode partizani, koji zaista danas predstavljaju narodnu vojsku u čijim se redovima nalaze borci svih političkih partija.*¹⁹³

“ZVONIMO NA SVA ZVONA I ZOVEMO NA PUT SPASENJA”

Pred očima onih što su na područjima pod kontrolom vlasti NOP-a nije bilo onako kako je trubila četnička propaganda. Partizanske vlasti nisu činile zvjerstva nad nevinim Srbima, nisu ubijali najčestitije domaćine, ni obešća-

192 AH, ČA, kut. 1.

193 NOB u Dalmaciji 41-45, zbornik dokumenata, knj. 2, 425-426.

šćivali nevine srpske djevojke, nisu rušili crkve i ubijali sveštenike. Iako su *nacionalni poverenici za propagandu* mogli da se suoče sa lošim rezultatima takve svoje političke kampanje protiv partizana, oni u njenim metodama nisu ništa mijenjali. Zato im mnogi ljudi nisu odgovarali i četnici su uvidali a to često i u svojim letcima priznavali, sve prednosti *komunističko-partizanske* propagande, za koju su pisali i govorili da je *odlično organizovana* i da je bila superiorna u odnosu na četničku. I pored toga, četnička je hodila po utabanim stazama, koristeći se stalno istim rječnikom i frazeologijom koju nisu prihvatili mnogi od onih kojima je namijenjena. U vrijeme kada su mnogi krajevi Jugoslavije bili očišćeni od četnika, recimo, oni su uporno ponavljali: *Upamtimo i to: Srbija, Crna Gora, Hercegovina i Istočna Bosna danas su čiste od komunističke rulje. One su odlično položile ispit i pred Bogom i pred narodom. Tamo danas snažne četničke legije poput neprobojnog bedema stoje na braniku Srpstva*.

Pa kad su već u svim tim krajevima *osvetlali obraz i svoje lice pred istorijom*, zar da se brukaju Srbi Bosanske krajine? *Mogu li a da ne slede njihovim stopama i Srpski narod Bosanske Krajine? I da ne izvrše istorijski zadatak prema Srpskome narodu i srpskoj Otadžbini?* Oni se pozivaju da poslije toliko vremena *kako zvonimo na sva zvona i pozivamo srpski narod da otvori oči, da se osvijesti, da se vrati na put spasenja svoga* još ima onih kojima se oči još ne otvoriše, koji još neide da srljaju u ponor smrti jer ne vide da ustaša, Hrvat Ivan (!) Broz tako zvani Tito vodi samo u ponore smrti i uništenja. Vojvoda Momčilo R. Đujić poručuje Bosanskoj krajini da upućuje u vaše šume u blizini vaših sela naše junake četničke komitske odrede da vas izvedu na put spasenja i da vas zaštite od uništenja u koje ih vodi Hrvat Ivan (!) Broz zvani Tito. *Priključite se našim četničkim komitskim odredima, postupajte onako kako vam oni naredi, jer vam oni i dolaze radi vašeg spasa*.

Mi danas imamo svu moć. Prema tome, ne može nam niko i nikuda pobeći. Četnička puška govori širom cele naše Otadžbine Jugoslavije, kako Srba četnika, tako i poštenih (neokrvavljenih) Hrvata nacionalista, junačkih Belogardista Hrvata i Slovenaca i svesnih i ispravnih Muslimana, koji se masovno priključuju pod komandu velikog i jedino priznatog popularnog nacionalnog vođe, legendarnog heroja, đenerala Draže Mihailovića.

U tom letku je određen poslednji rok - 30. avgust 1943. godine - do kojeg treba prekinuti saradnju sa *partizanstvom*. Među onim koji će se strijeljati ako ne budu poštovali taj ultimatum nalaze se i *svi koji vrše propagandu, te koji se nepoznavanjem 'partizanskog cilja' nesvesno ili svesno kaljaju o Četničke interese*. Poslije određenog roka, dakle od 1. septembra 1943. godine, *nikome se neće i ne može oprostiti ni najmanja saradnja koja koristi i pomaže partizanima, jer je njihova borba protu-srpska borba*.

U letku se još kaže da je danas poznato i najzavedenijem da su partizani, s obzirom na izmenu politike, promenili način propagande među svojim 'žrtvama', pa se i ovom prilikom obraćaju Srbima partizanima: *Vama se daje u dužnost da produžite sa aktivnošću i još čvršćom organizacijom za masovno napuštanje parti-*

zanskih 'hrvatsko-komunističkih' redova, u kojima vam kao Srbima i nije mesto, kada znate da to partizanstvo ne bori ni najmanje za naš Srpski narod, niti ga gde pominje, sem ako se rekvirira. Kada pročitaš ovaj letak da drugome koji nije čitao i upoznaj svakoga i najzaglupljenijeg da nam je samo u zajedničkom radu spas svima Srbima.

Četnički pokret nije birao sredstva da zaustavi i suzbije NOP. Njegova glasila prosto vrve od mržnje prema partizanskim odredima i jugoslovenskim komunistima. O tome rječito govori i letak *Ko su jugoslovenski komunisti, šta su do sada uradili i šta oni hoće*. Bilansirani su svi zločini koje su počinili komunisti u Crnoj Gori, Hercegovini, Istočnoj Bosni, koliko su zapalili kuća, škola, crkava, manastira, dječijih oporavišta, mostova, obeščastili srpskih djevojaka i žena, itd.

Komunisti su izazvali dve nemačke kaznene ekspedicije u Srbiji, od kojih je platilo glavom 40.000 Srba. Samo u Kragujevcu i Kraljevu za dva dana je streljano 11.000 Srba. Kada su dobronamerni domaćini otišli do komandanta komunističkog štaba i zavapili da će Srba sasvim nestati ako komunisti nastave sa ovakvim radom, drug Tito se ironično nasmejao i odgovorio: 'To nije važno i to se nas ne tiče. Ako nestane Srba, ima dovoljno Kineza, pa ćemo ih dovesti i ovdje naseliti'. Šta su još uradili komunisti po četničkim lecima? Svoju saradnju sa ustašama pripisuju partizanima, kažu odgovarajući na to pitanje. Potpisali su sporazum sa ustašama i od njih se snabdevaju oružjem, municijom i drugim potrebnim materijalom; u svoje udarne bataljone primili su 2.000 bosanskih Turaka, koji su prošle godine bili Paveličevi dobrovoljci-ustaše.

U više letaka i u više prilika ponavlja se ono što je već prethodno rečeno. Doda se tu i tamo poneki novi podatak, prošire teritorije pod svojom kontrolom, poveća broj boraca, manjih jedinica, pa i korpusa pod komandom Draže kao načelnika Vrhovne komande. Izdavana su i *Službena saopštenja* pojedinih štabova vojno-četničkih odreda koji su obavještavali narod kako su u Srbiji partizani potpuno uništeni, u Crnoj Gori narod je pritisnut terorom partizana i trpi uništenje, ali ćemo docnije dati obaveštenje kako će nacionalni pokret širih razmera u ovoj pokrajini rasturiti partizanske snage, u Vojvodini nema partizanskog pokreta, u Bosni i Hercegovini slab partizanski pokret u jačini od 12 četa (nije utvrđeno brojno stanje ovih četa), u Dalmaciji takode slab partizanski pokret pred uništenjem, u Liki čisto vojno četnički pokret, u Slovenačkoj nadmoćnija Garda Kralja Petra. Eto, takva je situacija partizana u našoj zemlji - piše u letku.

Ko uništava partizane? - pita u letku vojvoda Momčilo R. Đujić. *Brigade srpske vojske* - odgovara i dodaje: *Proteruje ih i uništava duh srpskog nacionalnog otpora. Sada ih vojska našeg novog vožda đenerala Draže Mihailovića progoni i na preostalim područjima do potpunog uništenja. Sve vam ovo unapred saopštavam u želji da vas obavestim o događajima koji se u poslednje vreme oko vas dešavaju, a o kojima vi nemate pojma, jer ste pritisnuti terorom naših odroda i izroda koji se udružuje sa ustašama hrvatskim, sa Jevrejima i Muslimanima, koji*

dodoše u naša sela da nas muče i ubijaju, da pale i prekopavaju naša ognjišta, da pljačkaju i odnose našu imovinu krvlju i znojem stečenu, da nastave djelo krvavog ustaše Pavelića. Tako srpska vojska, stvarajući ovih dana novu srpsku Otadžbinu - ovih dana uspostavlja našu srpsku vlast i u Zapadnoj Bosni i čitavoj Lici.

NAJVEĆE SMETNJE ZA OSTVARENJE ČETNIČKIH CILJEVA

Ravnogorski centar sa Dražom Mihailovićem na čelu tretirao je partizane kao smrtno neprijatelje srpskog naroda. I bosanske četničke vođe, uključivši cjelinu četničkog pokreta, komunističke partizane - kako su govorili i proglasili su svojim zakletim dušmanima. Oružane snage NOP-a su trn u oku i neprijatelj broj 1 na svim prostorima. Umjesto ustaša, Hrvata i Muslimana, koji su dugo vremena bili na pravcu glavnog četničkog udara, ubrzo su i partizani postali najveća smetnja u ostvarenju njihovog najvažnijeg cilja - osvajanja vlasti i stvaranja Velike Srbije. Da bi uklonili tu smetnju, četnici su napustili prvobitno svoje antiokupatorsko opredjeljenje. Saradivali sa Italijanima u njihovim okupacionim zonama, izbjegavali sukobe sa Nijemcima, utirući put do dodira dogovora sa njima, uspostavljali taktičko *savezništvo* sa ustašama¹⁹⁴ i domobranima kao oružanim snagama NDH na području pod kontrolom Trećeg Reicha. I kod partizana je s tim u vezi došlo do promjene: i za njih su, umjesto okupatora, glavni neprijatelji - četnici. Enver Redžić piše da se razlika među njima ispoljavala u karakteru vlasti kao i načinu borbe da se ona osvari.¹⁹⁵ Partizani su imali za cilj obnovu Jugoslavije kao federativne republike na socijalističkim društveno-ekonomskim osnovama, dok su se četnici borili za veliku Srbiju u Velikoj Jugoslaviji sa dominacijom srpskog naroda i sa dinastijom Karađorđevića na čelu.

"PARTIZANI VEĆE ZLO OD DESET OKUPATORA"

Antiokupatorska usmjerenost NOP-a i njegovih oružanih formacija četnička propaganda tumači njegovom težnjom da uništi srpski narod - Antifašistička borba zemalja antihitlerovske koalicije vodi uništenju srpskog naroda. Ko čuva hrvatska a uništava srpska sela?

Partizani u selima nastanjenim Hrvatima ne izvode diverzije i sabotaže, a hrvatskim selima čuvaju i njemačke telefonske linije a srpska sela namjerno izlažu

194 E. Redžić, Isto, 271.

195 E. Redžić, Isto, 271.

egzekuciji njemačkog okupatora - Partizani su učinili više zla srpskom narodu, pobili više ljudi, uništili više narodnog dobra nego što bi to deset okupatora učinilo.

Partizani su kaznili sa dva tovara krompira seljakinju Katicu Jelašić zato što je njezina krava bila na paši blizu njemačke telefonske linije između Sinja i Splita i rekli joj: 'Asti gospu, mogla je krava prekinuti žicu, pa bi Nemci spalili naša sela'.

Korisnici pisanih glasila, letaka, proglaša i listova u četnika redovno su suočavani sa sadržajima po kojima partizane predvođe Hrvati, a njihove redove stalno popunjavaju ustaški krovoci. Oni čuvaju hrvatska sela, a srpska namjerno izlažu egzekuciji njemačkog okupatora. To čine i u letku pod naslovom *Da li znate sa potpisom Srpski operativci*. U njemu se obznanjuju hrvatska sela u Dalmaciji i Lici kroz koje prolaze njemačke telefonske linije. Te linije niko ne prekida, jer ih čuvaju partizani koji na tim područjima, zato što su nastanjena Hrvatima, ne izvode diverzije i sabotaze. Smatrajući ih svojom oslobođenom teritorijom partizani zajedno sa hrvatskim selima čuvaju i njemačke telefonske linije, ne samo od sebe nego i od krave seljakinje Katicice Jelašić.

Ravnogorska propaganda je prije svega usmjerena protiv NOP-a. U njoj se on optužuje kao glavni krivac za teror nad srpskim stanovništvom. Stoga se govori o *partizansko-ustaškoj bandi* kako bi poistovijetila partizane i ustaše. Tvrdila je da djeluju u *sporazumu* sa Pavelićem i da su u partizanskom vodstvu *sve sami Hrvati-ustaše*. Pozdrav *Smrt fašizmu - sloboda narodu* pretvorila u *Smrt fašizmu i komunizmu - demokratska sloboda srpskom i svim slovenskim narodima*.

Partizani koji se usuđuju nazivati se 'narodno-oslobodilačka vojska' nisu nikada nikoga oslobodili, niti pokušali oslobađati, nego su samo vršili najstrašnija nasilja i širili oko sebe smrt i užas, prouzrokovali smrt mnogih najboljih sinova srpskog naroda, paljenje sela i uništavanje dobara našeg seljaka i radnika. Partizani su učinili više zla našem narodu, pobili više ljudi i uništili više narodnog dobra nego što bi to deset okupatora učinili.

Kad ih je jedan ugledni Srbin, za koga su već mislili da su ga predobili za sebe, zapitao zašto partizansko vodstvo za sve vrijeme pokolja Srba od strane ustaša i poslije pokolja, nisu niti u jednom jedinom svom letku, u ime Boga i u ime čovječanstva, podigli svoj glas u odbranu poklanih Srba, odgovorio mu je jedan od vodstva, da to ne spada u njihov program, pogotovo kad im taj pokolj ide još i u račun: 'Hrvati su sada poklali građansku i seljačku klasu, mi ćemo, kada preuzmemo svu vlast u svoje ruke, poklati hrvatsku građansku i seljačku klasu i tada će istom diktatura proletarijata slaviti svoju pobjedu. Ustaše su nam samo olakšale posao, koji bi mi morali kasnije svršavati.

I kada se poslije pokazalo da ovaj Srbin i ne misli da stupi u njihove redove, odredili su jednu trojku da ga prilikom jednog njegovog putovanja zakolju. Njegova udovica našla je kod kuće u jednoj knjižici, između mnogih drugih zanimljivih razgovora i ovu izjavu.

Iz javnih glasila je, tako, proizašlo da partizani nisu nikada nikoga oslobodili, da oko sebe *šire smrt i užas*, čak su veće zlo i *od deset okupatora*. Pokušava se to dokazati iskonstruisanom izjavom bezimenog *uglednog Srbina*. S njom je montiran i stav prema partizanskom političkom programu, kojem *ide još i u račun* pokolj Srba od ustaša. Ravnogorski program istrebljenja, fizičkih likvidacija i iseljavanja nesrpskog stanovništva sa *državnog teritorija buduće Velike Srbije kada preuzmu vlast u svoje ruke* četnički letak prenosi u amanet NOP-u. Svoje crne trojke kao instrument ostvarenja velikosrpskog projekta pripisao je partizanima radi likvidacije jednog jedinog čovjeka koji je već bio u njihovim rukama.

Antiokupatorsku usmjerenost NOP-a i njegovih oružanih jedinica četnička propaganda je tumačila njihovom težnjom da unište srpski narod. Ona u svojim letcima postavlja pitanje: *Da li ste videli gde se napadaju okupatorske kolone i zbog čega? Uverili ste se da se okupatorske kolone napadaju samo pored srpskih sela, a u cilju da se srpski narod u selima pobije i pokolje od strane okupatora i da se njegova sela popale i unište. Kod hrvatskih sela kolone se uopšte ne napadaju.*

Usput je podsticala ne samo antipartizansko nego i antihrvatsko raspoloženje: *izvodeći akcije u blizini srpskih sela partizani svjesno štite hrvatski živalj. Te akcije ne izvode u blizini hrvatskih sela. Kako i ne bi kada su komesari samo Hrvati, Turci ili Jevreji; siluju se samo srpske devojke, pale se samo srpska sela, proliva se samo srpska krv. Borba partizana je beznadežna. Slijedom toga shvatanja beznadežna je i antifašistička borba zemalja antihitlerovske koalicije. I njihova borba vodi uništenju srpskog naroda. Što će nam pobjeda Moskve, Londona i Vašingtona kada ne bude srpskog naroda - piše u četničkom letku Srpska Komunistička kominternu.*

Takvu strategiju vodstva pratila je i propaganda. U letku pod naslovom *Ni narodna, ni oslobodilačka ni vojska* piše kako *nikada partizani nisu oslobodavali, nego su samo ubijali, palili i uništavali. Namjerno su napadali italijanske ili njemačke vojnike krijomice, iza busije, ali samo tamo gdje blizu žive Srbi, znajući unaprijed kakva strahovita odmazda čeka taj kraj od strane okupatora. I kad su okupatori zapalili sela iz kojeg se na njih pucalo ili napadalo, tada su partizani, postigavši svoj cilj, pritravno dizali urlik do neba - ne iz žalosti za pobijenim narodom, nego da se pred tim jadnim narodom prikažu kao jedini njegov zaštitnik, da ga poslije toga mogu lakše nagovoriti da bježi u goru i da tako popunjavaju redove svoje oslobodilačke vojske.*

Ljudi i mladići, ne znajući da baš partizanima imaju da zahvale za učini- njeni pokolj, i ne znajući za značajnu komunističku parolu: 'Što narodu gore, to je nama bolje' ili skraćeno: 'Što gore, to bolje' odlazili su u goru, ostavljali svoje domove puste, ili izvirgavali svojim odlaskom članove svoje porodice okupatorskom gnjevu i osveti. Cim su ti ljudi pobjegli u goru, nisu više mogli natrag. Zapisali su dušu vragu, i nema im više povratka. A takve baš partizani i trebaju. Ljudi, koji su dotle

Tako je savjetovao dr. Wilder, šef propagande izbjegličke vlade. Je li to bilo mudro? To može znati svako ko je poslušao taj njegov savjet, ako zbog toga nije dočekao tragični kraj?

Wilderov govor od 12. avgusta nagnao je Savu Kosanovića, ministra bez portfelja izbjegličke vlade u Njujorku, da odmah sutradan pošalje depešu Direktoriji za informativnu službu u Londonu i to na Wilderovo ime. *Molim Vas budite pažljiviji no što ste bili u svom govoru. Vi niste baš dobro obavješteni...* Dr. Wilder je, ne česaći, 16. avgusta uzvratio ministru Kosanoviću u Njujork u hotel *Navaro*. *Moj govor dobro je promišljen. Na dosadašnjoj je liniji i na temelju dobrih direktivnih obavještenja. Wilder.*

Grinvej Rendel iz britanske ambasade na Dvoru Kralja Jugoslavije šalje 6. avgusta 1942. godine pismo Slobodanu Jovanoviću u vezi sa jednim telegramom Draži o saradnji četnika i partizana. Spor je, naizgled, marginalan iako se tiče ključnog pitanja: odnosa između četničkog pokreta i NOP-a. U pismu S. Jovanovića¹⁹⁸ govori se o telegramu koji predsjednik vlade želi da pošalje generalu Mihailoviću. *Primećujem da tekst koji predlažete kao odgovor ne znači da general ne treba da se trudi da postigne sporazum sa partizanima, već samo da pazi da se lično ne sastane sa nekim od njihovih ljudi.*

Na nas je, pak, vaš telegram ostavio utisak kao da ga upozorava te da se kloni bilo kakvog kontakta sa partizanima, pa samim tim i postizanja sporazuma sa njima, te nam izgleda verovatno da bi ga i sam Mihailović mogao tako shvatiti.

Nemam ništa protiv slanja ovog telegrama, ali ja vas još jednom molim da preformulišete poslednju rečenicu kako bi značenje postalo jasnije i bio izbegnut nesporazum.

Već sutradan, 7. avgusta, predsjednik emigrantske vlade javlja Grinveju Rendelu, britanskom ambasadoru na jugoslovenskom Dvoru u Londonu, da prihvata izmjene posljednje rečenice depeše koju je želio da uputi generalu Mihailoviću. *Po vašoj sugestiji prestilizovali smo poslednju rečenicu pomenute depeše tako da ona sada glasi: 'Iako je neophodno potrebno i od opšteg interesa da i dalje činite sve za sporazum sa partizanima na terenu za zajedničku borbu protivu neprijatelja, budite oprezni i vi lično ne puštajte ni jednog komunistu da dođe do vas.'*

Time je predsjednik vlade smatrao da je tom stilizacijom uvjerio britanskog ambasadora da neće biti pometnje u razumijevanju telegrama o četničkoj saradnji sa partizanima čak i da Draža lično ne pušta ni jednog komunistu do sebe.

POZIV U BRATSKI ZAGRLJAJ PROTIV "KOMUNISTIČKE AŽDAJE"

Sa *Slobodnih srpskih planina* - decembra 1942. godine - kako je rečeno u potpisu, otpremljen je i letak *Ko su jugoslovenski komunisti, šta su do sada uradili i šta oni hoće?*

Lažu vas kao psi partizani, proleter i narodnooslobodilačka vojska da se bore protiv okupatora. Ne verujte im. To nije istina. Jer, oni se bore protiv Srba upadajući u četničke sektore gde Srbi mirno i nesmetano žive u punoj slobodi.

Baš kao da partizanski borci, tako i Srbi među njima, ne znaju s kime se i protiv koga bore. Zbog toga se, valjda, četnička propaganda upinje da ih uvjeri kako se ne bore protiv koga se bore, a da se bore za ono protiv čega se ne bore. A njihovo opredjeljenje u toj borbi naziva se *komunističkom aždajom*.

Svi leci, kao po pravilu, počinju i završavaju apelima: *prilazite nam u bratski zagrljaj da duhovno ujedinjeni zaštitimo sebe od nakaza u ljudskom obliku i spasemo svoj rod od konačne propasti! Trgnite se, predite u naše nacionalne srpske borbene redove da u zajedničkoj bratskoj borbi uništimo našeg najvećeg i najstrašnijeg neprijatelja: 'krvavi KOMUNIZAM'. Da smrvimo komunističku aždaju!*

Titov cilj je uništenje srpskog naroda, a ne borba protiv okupatora. U tu borbu s okupatorom on stupa samo onda kada je prinuđen na nju.

Narodno-oslobodilačka vojska nije narodna, a još je lažnije da je oslobodilačka. Koga je ta vojska oslobodila u našoj zemlji? Oslobodila je našeg seljaka i njegovu porodicu od života, jer joj živi Srbi smetaju. Od prvog dana kad su se partizani pojavili oni nisu kao što se hvalje, nikada vodili borbu protiv okupatora nego samo u slučaju kad su se branili od okupatora.

"RAZOBLIČAVATI SMELO I BEZ KOLEBANJA"

Slobodna Jugoslavija: "Partizanski odredi će rado primati saradnju sa svakim poštenim borcem, ali nikad neće pristati da se stave pod komandu čoveka koji pomaže okupatore..."

O Draži piše i Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju Opštinskom komitetu u Čačku 5. oktobra 1942. godine. *Mi smo vam pisali o Draži. Smelo i bez kolebanja treba ga razobličavati kao izdajnika narodnooslobodilačke borbe. Ne napadamo ga mi što je on član jugoslovenske vlade ili što drugo, već što vodi borbu protiv boraca za narodno oslobođenje. Ako slušate 'Slobodnu Jugoslaviju' onda ste mogli da čujete i to da partizanski odredi će rado primati saradnju sa svakim poštenim borcem, ali da partizani nikad neće pristati da se stave pod komandu čoveka koji vodi borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta i koji pomaže oku-*

198 Dr. D.V.K. 113 od 1. avgusta

patora... Slušajte, drugovi, 'Slobodnu Jugoslaviju' i vidite kako ona postavlja ta pitanja. Treba da bude svaka reč odmerena i da pogađa tako da ni Draža, ni njegove pristalice ne mogu da suprotstave ništa vašim argumentima.

11) Šaljite nam vesti i informacije za 'Slobodnu Jugoslaviju' i 'Glas'.

Širom zemlje, na svim stranama, širene su radio-vijesti. Usmeno i pisмено, u posebnim biltenima ili glasilima obično pod naslovom *Radio-vijesti*. Tako u biltenu partizanskog odreda *Veljko Dragošević*, okrug požarevački, za 24.-30. decembra 1942. godine piše o tome šta javlja Radio-London. Nedavno je Londonski radio javio da je... čestitao Draži Mihailoviću za njegove nedavne uspjehe... i poslao silna odlikovanja... Radio Jugoslavija kaže: ... Naša je dužnost dovesti do saznanja svetsku javnost... da Draža Mihailović i njegova četnička razbojnička banda nisu vodili borbu za slobodu nego... vode borbu protiv narodnooslobodilačke vojske... I postupak britanski i čestitke odlikovanja izazvao je iznenađenje kod našeg naroda... utoliko veće... jer je Vrhovni štab predložio saveznicima da pošalju delegacije na oslobođenu teritoriju, te da se na licu mesta uvere...

Četvrti dio

KARAKTERISTIKE RAVNOGORSKOG POKRETA KAO VOJNE I POLITIČKE ORGANIZACIJE

Strategija “čekanja” na oružanu borbu

KAKO JE USPOSTAVLJENA VOJNA ORGANIZACIJA RAVNOGORSKOG POKRETA

Nakon dolaska na Ravnu goru grupa oficira i vojnika sa Dražom na čelu organizovala je komandno mjesto. Prvošnji naziv Gorski štab prerastao je u Gorski štab broj 1, zatim u Komandu gorskih štabova jugoslovenske vojske ili Komandu četničkih odreda redovne jugoslovenske vojske. Jedinice te komande najprije su djelovale pod nazivom Četnički odredi jugoslovenske vojske. To ime će potom biti zamijenjeno u Vojno-četnički odredi. U tom je uspostavljen i kontakt sa izbjegličkom vladom. Ona je u januaru 1942. Mihailovića imenovala za člana svoga kabineta u svojstvu ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. S tim je dat i službeni naziv Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVUO ili JVO). To službeno ime jedinice su nosile do kraja rata.¹⁹⁹ Time je označena i formalna promjena Mihailovićeve organizacije od gerilskih formacija u nacionalnu vojsku kao nasljednicu bivše doradne jugoslovenske kraljevske vojske.

To ne znači da je odbačeno ime *četnik*. Ono je preuzeto, iako se ta nova organizacija nije zasnivala na prijeratnom Četničkom udruženju ili Udruženju starih četnika. Nije izrasla ni iz Četničke komande jugoslovenske vojske stvorene u aprilu 1940. godine. Ali, ustrojavajući svoje jedinice i preuzevši ime *četnik*, Mihailović je svoju organizaciju u stanovitoj mjeri htio da sagradi na dugoj tradiciji srpskih gerilaca. Naziv JVUO (Jugoslovenska vojska u otadžbini) nikad u narodu nije ušao u opticaj. Odomaćeno je bilo da se četnici nazivaju tim imenom. Još određenije: četnici Draže Mihailovića za razliku od četnika Koste Pećanca. U Srbiji su se najčešće zvali *Dražinovci*. I Nijemci u svojim dokumentima do kraja rata najčešće Dražine snage nazivaju *četnicima*. Taj naziv ušao je nakon rata u cjelokupnu svjetsku historiografiju.²⁰⁰

199 Miloš Minić, Isto, 581-582.

200 Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, knj. I, Britanski štićenik, Zagreb-Beograd, 1979., str. 84. Naziv *četnik*, inače, nastao je od riječi *četa*. Označava pripadnike čete ili oružane skupine, u pravilu pod zapovjedništvom vojvode. Tradicija prvog četništva zasnovana je na hajdukovanju. Javlja se, osobito među Srbijancima, kao vid otpora spram otomanske vlasti. Zato se četničkim smatraju hajdučke čete u Prvom srpskom ustanku u Srbiji 1804. i nadalje. Ali, praktično djelovanje četničkih jedinica u stvari počinje tek na početku XX stoljeća, u Makedoniji od 1904. do 1912. godine. U stvaranju jugoslovenske države četnici se javljaju kao jedna od vodećih rodoljubivih skupina. Četnički veterani 1921. godine osnivaju svoje udruženje koje se cijepalo, pa spajalo. Njihov stvarni vođa do 1928. je Puniša Račić, koji je u skupštinskim klupama izvršio ubistvo hrvatskih skupštinskih zastupnika u Beogradu. Između dva svjetska rata otpočela je javna djelatnost četničkih udruženja.

Od sredine maja do avgusta 1941. glavna aktivnost Mihailovićeve grupacije sastojala se u procjenjivanju potencijalnog novog ljudstva na koje se može računati u njihovom pokretu; pravljene su spiskovi svih koji su voljni da im pristupe; pripremani su mobilizacijski spiskovi onih koji bi se mogli pozvati u određenom času; uređivana su skrovišta za smještaj skupljenog oružja i municije, opreme za vezu i druge opreme, te planirana strategija i politički pravci razvoja četničke organizacije.²⁰¹

Mihailović je izdao uputstvo broj 5 u kojem su izloženi principi četničke vojne organizacije. Predviđene su tri vrste četa: kategorija 3 - mobilne, operativne trupe, s vojnicima od 20 i 30 godina; kategorija 2 - jedinice s ljudima između 31 i 40 godina sa zadatkom da vrše *sabotaže na komunikacijama* cestama, mostovima i željeznicama; kategorija 1 - lokalne trupe i grupe za snabdjevanje sastavljene od ljudi od 41 do 50 godina sa zadatkom da održavaju red i mir i štite svoja sela. Dvije do tri takve čete činile su bataljon, a dva do pet bataljona brigadu. Svaki srez treba da ima komandanta koji bi bio zadužen za čete 1 i 2. Propisane su i druge dužnosti sreskih komandanata (špijunaža, propaganda na sreskom području, ubacivanje u neprijateljske jedinice) itd.

U julu 1942. godine Mihailović je izvršio novu podjelu rada u svojoj Vrhovnoj komandi. Glavne službe povjerio je oficirima Zahariju Ostojiću i Mirku Lalatoviću koji su došli iz Kaira. Ostojić je ostao u štabu Vrhovne komande do decembra 1942. godine. Tada je upućen za rukovodioca operacija protiv snaga NOV-a i POJ-a u Dalmaciji, Lici i Bosni. Docnije je postao komandant *Istaknutog dela Vrhovne komande za Sandžak, Crnu Goru, Boku Kotorsku, te Bosnu i Hercegovinu*. Dotadašnjeg načelnika štaba Komande četničkih odreda Dragoslava T. Pavlovića Draža je imenovao za komandanta pozadine i opunomoćenika Vrhovne komande za zapadnu Srbiju. U svojstvu načelnika štaba Vrhovne komande Mihailović se počinje potpisivati: *Čiča, Čika Đoko, 1001 i 88*. Regulisao je organizacionu šemu i zadatke četničkih jedinica svojim posebnim već spomenutim uputstvom. Vojnu organizaciju prilagodio je potrebama borbe protiv jedinica NOV-a i POJ-a (partizanskih odreda Jugoslavije). Formirao je i Prvi četnički letelički korpus. Korpusi koji su organizovani prema administrativno-teritorijalnoj podjeli stare Jugoslavije imali su samostalne vojne i vojno-teritorijalne zadatke.

Najznačajniji zadaci dodijeljeni su jurišnim korpusima i grupama jurišnih korpusa. Njihov isključivi zadatak su operacije protiv NOV-a i POJ-a. Ta vojna organizacija nije imala jedinstvenu vojnu strukturu. Zavisila je od

201 Još na putu prema Ravnoj gori usput su prikupljali oružje, municiju i ratnu opremu. Sa raspadom jugoslovenske vojske dio oružja nalazio se u rukama pojedinaca, a nešto u manjim skladištima koje okupator još nije stigao da zauzme. Oružje je sakriveno nakon raspada i kapitulacije kraljevske jugoslovenske vojske. Sakupljale su ga i partijske organizacije. One su to činile po direktivi pokrajinskih rukovodstava KPJ. U direktivi je rečeno da se formiraju vojne komisije koje su otpočele pripreme za ustanak. Rezultati njegovog prikupljanja zavisili su od brojnosti partijskih organizacija i blizine fronta 1941. godine.

lokalnih uslova i okolnosti. Morala se, uz to, prilagodavati željama okupacionih komandi, njihovim planovima i potrebama, jer su četničke jedinice unošene u planove okupacionih trupa. Ta organizacija četničkih jedinica, a posebno komandovanje sučeljeno je sa ambicijama, samovoljom i međusobnom netrpeljivošću komandnog kadra i rivalstvom među njima iz karijerističkih i drugih motiva.

Organizacija komandovanja u smislu potčinjenosti nižih komandi višim postavljena je po ovom redu: (1) Vrhovna komanda, (2) komanda pokrajine, (3) komanda grupe korpusa, (4) komandant korpusa, (5) komandant grupe brigada, (6) komandant brigade, (7) komandant bataljona, (8) komandir čete (komandant sela ili četovođa). U vojno-teritorijalnom i formacijskom pogledu u vojnoj organizaciji četnika bile su sljedeće oblasti: (Srbija sa *Južnom Srbijom* - u stvari Makedonijom), 2. Bosna i Hercegovina, 3. Crna Gora i Boka Kotorska, 4. Sandžak (*Stari Ras* u terminologiji četničke organizacije), 5. Dalmacija i Lika, 6. Vojvodina i Slavonija i 7. Slovenija.

Kako se širio NOP uzimajući sve većeg maha borba protiv partizana nametnula je dopunu ovih uputstava četničke vojne organizacije krajem 1942. godine. Tako je od 1. januara 1943. godine osnovna jedinica bila *tr o j k a* u sastavu: vođa, zamjenik i treći član za vezu između dvojice te trojke i pretpostavljenih vlasti. Jozo Tomasevič to tumači kao oživljavanje tradicionalne srpske gerilske jedinice: 15 do 30 trojki bi činile četu, tri čete bataljon, a tri bataljona brigadu. Postojali su korpusi sa po tri do pet brigade, elitne brigade s najmlađom i najboljom momčadi zvale su se - *leteće brigade*. U dijelovima Bosne, Like i u sjevernoj Dalmaciji već u zimu 1941/42. godine neke od vodećih četničkih jedinica su se zvale pukovima i divizijama, napr. puk *Kralj Petar II* Dinarske divizije.²⁰² Jozo Tomasevič je u posjedu²⁰³ detaljno rekonstruisane cijele četničke vojne organizacije koju je saznala i njemačka radio-sluzba u Beogradu na osnovu uhvaćenih radio-poruka između Mihailovićevo štaba i raznih njegovih komandanata. Ova njemačka sluzba je podnijela detaljni izvještaj naslovljen *Organizacija pokreta Draže Mihailovića*. U četničkom priručniku iz 1942. određeni su specifični zadaci komandnih štabova unutar pojedinih određenih teritorija, od korpusa, brigade i bataljona do čete.

U skladu sa organizacijom pokreta ustrojena je i četnička propaganda. Sistem njene organizacije i funkcionisanja posvećen je poseban tematski blok u ovom radu.

202 Kopija teksta Direktive br. 5 u arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 10/3, kutija 1; Izvještaji o njenoj primjeni nalaze se u direktivnom pismu majora Ostojica četničkim komandantima, 30. jula 1942., reg. br. 14/2, kutija 1, i u izvještaju majora Miodraga P. Paloševića Mihailoviću, 5. novembra 1942., reg. br. 34/2, kutija 1.

203 Mikrotifm br. T-312, tola 470, snimci 8, 060, 380-433.

I VOJNI I POLITIČKI KARAKTER POKRETA

Zahvaljujući neaktivnosti naših komandanata komunisti se svakim danom sve više ojačavaju kako u pogledu broja ljudi tako i u pogledu brojnog stanja oružja i municije. Oni su potpuno sproveli svoju organizaciju. U svakom selu su obrazovali Narodne oslobodilačke odbore, omladinu su svrstali u SKOJ, a žene u antifašistički front. Izdaju svoje listove, rasturaju letke, brošure i radio-izveštaje.²⁰⁴

Po dolasku na Ravnu goru Draža je najprije organizovao vojni štab. Oko njegovog sjedišta formiran je jedan od glavnih centara u kojem se razvijala četnička organizacija. Mihailović je četnički pokret shvatao više u vojnom nego u političkom smislu. Jozo Tomasevič²⁰⁵ piše da on nije imao interesa da iz svojih trupa stvara više nego vojsku izbjegličke vlade. Njegov cilj je, uz to, restauracija monarhije i konstituisanje Velike Srbije. Samim tim je sa vojnom - mimo njegovih poimanja političkih funkcija i smisla ravnogorskog okupljanja i ustrojavanja - počela i politička organizacija i djelatnost toga centra. Njena suština i osnovna orijentacija izražena je u programskim osnovama formulisanim u više dokumenata. Kao pokret koji se okupljao u jedinicama unutar i oko JVUO bio je instrument u rukama kraljevske vlade u izbjeglištvu. Od prvog dana je, u isto vrijeme, eksponent velikosrpskih hegemonističkih ciljeva. Vodstvo je definisalo program i formulisalo velikodržavne osnove i pretenzije koje je pokret u cjelini prihvatio kao svoje ciljeve. Za njih se i borio, iako se među njegovim pripadnicima, pa i u vodstvu, moglo čuti da oni nisu politički angažovani.²⁰⁶ Takva mu obilježja daju nastojanja da uništi svakog rivala u borbi za vlast u budućoj Jugoslaviji koja će nastati nakon rata. Na njegovom udaru se naročito našla KPJ. Ta partija je još u periodu između dva svjetska rata, a pogotovo sada u oružanoj borbi, postajala najozbiljniji i najopasniji borac protiv onih vojnih i političkih ciljeva koji su od prvog dana ugrađeni u temelje ravnogorskog pokreta. Ističući da nije politička organizacija, četničko vodstvo je smatralo da ni sve druge oružane grupe u zemlji ne bi trebalo da budu politički aktivne dok traje ratna kataklizma. Recidive takve usmjerenosti otkriva i zapisnik sa konferencije predstavnika četnika u Vlasenici 17. XI 1941. o uslovima saradnje sa NOPOM i o formiranju četničke privremene uprave Istočne Bosne. U mestima, srezovima i opštinama što su ih sami četnici oslobodili uspostaviti čistu četničku vlast, a što su osvojili zajednički sa partizanima da se uspostavi zajednička vlast. "Zabranjuje se svaka politička propaganda kako na frontu tako i u pozadini, jer ne priznajemo ni jednu stranku a borimo se samo za Srpski narod".²⁰⁷ Zabranjeni su svi zborovi i dogovori političkog

karaktera, kao i štampa političkog karaktera, jer smatramo sve ono što je najbolje nalazi se na položajima.

Međutim, iz programskih usmjerenja vidljivo je kako se taj pokret sprema da nakon završetka rata zavede svoju diktaturu putem koje bi realizovao svoj program ili pretežnu većinu programskih opredjeljenja.

Ako se M. neravno skrha ili ako on umre, nastaće grabež oko vlasti i njegova će se organizacija kao cjelina raspasti, pošto mesni komandanti neće priznati autoritet makoga koji bude došao na njegovo mesto - javlja šef britanske vojne misije u London.²⁰⁸

Političke oznake tom pokretu je davalo i okupljanje prvaka pojedinih građanskih političkih partija iz prijeratnog političkog života Jugoslavije. U najpretežnijem broju su to pripadnici onih stranaka što su na pozicijama jugoslovenske vlade u izbjeglištvu i vrhova političkih partija sa utočištem u emigraciji. Od njih je domalo, krajem avgusta i početkom septembra 1941. godine, obrazovan i Centralni nacionalni komitet (CNK).²⁰⁹ Sačinjavali su ga bivši političari iz vremena koje je prethodilo Drugom svjetskom ratu. U većini su poticali iz po veličini četvrte srpske stranke - Zemljoradničke, te iz Republikanske.²¹⁰ Smatralo se da uživaju stanoviti ugled u srpskom političkom i kulturnom životu. Neki od njih su vodili političko porijeklo iz članstva Beogradskog komiteta koji je otprije davao bezrezervnu podršku Mihailoviću. Među prvima je prispio član vodstva Republikanske stranke, jedan od članova beogradskog komiteta i potpredsjednik Srpskog kulturnog kluba Dragiša Vasić. Taj klub je bio velikosrpska nacionalistička organizacija na čijem je čelu stajao prof. dr. Slobodan Jovanović. Onaj isti Jovanović koji će u izbjeglištvu biti predsjednik kraljevske vlade poslije predsjednikovanja tom vladom generala Dušana Simovića. Vasić je preuzeo čelnu funkciju u Izvršnom odboru CNK. Na toj funkciji, kao najpouzdaniji privrženik, ostao je sve do kraja 1943. godine. (Nakon toga će dr. Stevan Moljević preuzeti ulogu prve ličnosti Izvršnog odbora). To je značilo da je on bio starješina tzv. *Grupe trojice*, koju su, uz Vasića, sačinjavali Moljević i dr. Mladen Žujović, Vasićev advokatski partner, a zajedno s njim i član Republikanske stranke. Za slučaj da mu se dogodi nešto nepredviđeno, što bi ga onemogućilo u vršenju čelne funkcije, Mihailović je promovirao Vasića za svog nasljednika na čelu ravnogorskog pokreta. U tom smislu je otposlata i početka citirana poruka šefa britanske vojne misije, koji kaže da se moralo misliti i na Dražinu eventualnu zamjenu. Sa pomenutom trojicom nalazili su se još pukovnik Dragoslav Pavlović i major Jezdimir Dangić, koji će ubrzo biti upućen u Bosnu u svojstvu Dražinog ravnogorskog misionara.²¹¹

204 VII, Ča, k. 54, reg. br. 24/1-1.

205 J. Tomasevič, Isto, 165

206 Jozo Tomasevič, n.dj., 171 i d.

207 XIV, 1, dok. br. 29, pod II u zapisniku.

208 Arhiv VII, Ča, k. 20, reg. br. 4/3 -VK-Y-709/1.

209 *Vojna enciklopedija*, 2, izd. 1974., str. 261. *Cemica*.

210 J. Tomasevič, Isto, 171.

211 Branko Lazich/pseudonim Branislava Stranjakovića, Iz istorije Ravne gore, 1941., *Knjiga o*

Centralni nacionalni komitet u cjelini je imao savjetodavnu funkciju. Političke odluke su donosili Mihailović i njegovi vojni komandanti. Civilni političari, pa i članovi Izvršnog odbora, prevashodno su bili savjetnici Mihailovića za unutrašnja i spoljno-politička pitanja. Oni su pružali savjete i pri tome ostajali u drugom planu prilikom političkog odlučivanja.²¹² Od njih je pružana savjetodavna pomoć i podrška Draži u onim sferama djelovanja za koje članovi vojnog štaba, uključivši i samog Mihailovića, kao oficiri nisu imali političkog, međunarodnog i upravnog iskustva. Njima je ta pomoć svakako bila neophodna.²¹³

To upućuje na stanovitu podjelu rada unutar vojnog i političkog vodstva ravnogoraca. Tu podjelu pokazuje i Dražina depeša od 27. juna 1942. godine. On obavještava izbjegličku jugoslovensku vladu da je njegov štab pretvoren u Vrhovnu komandu i da ona ima sledeću podjelu rada: *Operativne, organizacijske i obavještajne poslove vodi major Zabarije Ostojić, unutrašnju službu veze i spoljnu službu veze sa avijacijom i prijem materijala major Mirko Lalatović, šef propagande Dragiša Vasić koji radi zajedno s Moljevićem, a komandant brigade Gorskogarde rezervni poručnik Nikola Kalabić. Izvršni odbor je imao još i neke druge nadležnosti: vođenje administracije, održavanje i razvijanje veza sa pristajama u stanovništvu Srbije i - propaganda.* U taj odbor će u avgustu 1943. godine ući i dr. Đuro Đurović, jedan od istaknutih aktivista u propagandnoj djelatnosti. Posebno je djelovao u radio-propagandi okrenutoj ka Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama.

PROPAGANDA "ČEKANJA" I ODLAGANJA BORBE PROTIV SILA OSOVINE

Od četničko-partizanskog raskola u zvaničnim dokumentima, izvještajima i propagandnim glasilima naglašava se da su komunisti i ustaše najveći neprijatelji srpskog naroda. U lecima i proglasima je isticano kako četnici nisu ni komunisti ni partizani, već nacionalni srpski borci. *Samo pamet može spasiti srpski narod u istočnoj Bosni - glasi četnička poruka u vrijeme kada je na tom području preduzeta njemačka ofanziva. Veoma česta je parola Borba na život i smrt sa komunistima. Četnici ne smiju dozvoliti da samo nemačke trupe uništavaju komuniste, jer će tada uništiti i sav srpski narod.*²¹⁴ Partizani se bore za zajedničke kazane, kolektivnu svojinu zemljišta i plodova s njiva, itd. Prožet

Draži, I, 167-172. Jozo Tomasević je pronašao Lazićev tekst prema kojem je Dragiša Vasić napisao istoriju ravnogorskog pokreta, ali taj rukopis nikada nije pronađen.

212 Sudeње članovima rukovodstva organizacije D. Mihailovića, 69-83, 481-500.

213 J. Tomasević, *Isto*, 171.

214 Zbornik NOR-a, dok. br. 40 118-119.

mržnjom i borbom protiv NOP-a vođen je pravi propagandni rat putem letaka. Tako naslov *Da li pobeđuje sunce ili mrak?* polemise sa jednim partizanskim letkom. Četnici odgovaraju da su ga *partizani napisali pod primamljivim i nežnim naslovom 'Braćo Srbi Kruške Krajine i Tromede'. Nadali su se da će, kada im već drukčije nije uspelo, umekšati srpska srca imenom brat i tako lakše prikriti vuka pod jagnjećom kožom. To bi im, vjerovatno, i poslo za rukom, kad bi u Srba bio mozak tako lagan kao u Titovih sljedbenika i da mi Srbi nismo iskusili na sebi, na svojim porodicama i na našim opustošenim domovima bratsku komunističku ljubav. Od početka komunističke propagande u našim krajevima pa do danas zaklali su partizani, nazivajući se kroz to vrijeme narodno-oslobodilačka vojska, bezbroj Srba nacionalista, njihovih žena i dece, a pri svojim napadajima ili bježanjima popalili toliko kuća i sa zemljom srušili toliko srpskih sela da čovjeka jeza hvata. Prema tome, sasvim je jasno da li partizani imaju pravo nazivati Srbina bratom i da li Srbin može da primi bratstvo Titovih plaćenika, pa makar se među njima nalazio i onaj neznatni broj zaludjelih ili što je još češće, na silu odvedenih Srba.*

Potom autori letka pokušavaju da dokažu da je laž kako je to narodno-oslobodilačka vojska. Ona nije ni narodna, ni oslobodilačka, ni vojska. Ona nije narodna. To je komunistički odbor, komunistička vojska, čiji su glavni podstrekači daleko od naroda. Daleko su prostorom i osjećajem. U letku se objašnjava komunistička nauka ovako: *da li bi i jedan jedini čovjek pristao da ono što je on sam posijao na svojoj njivi požanje njegov susjed? Da ono što je rodilo na njegovim voćkama odnese drugi? Da mu vlast poruši ogradu koja dijeli njegovo imanje od susjedova pa da se više ne zna šta je čije? Da mu njegovu ženu smije da dirne komesar kad god to zaželi, da mu odvede rođenu kćer sasvim tuđ i nepoznat čovjek samo zato što je vlast pa da mu je poslije, kada se zasiti, vrati u kuću kao da nije ništa ni bilo?*

U težnji da se istine podrede interesima jedne strane, u ovom slučaju četničke, ne postoje ograničenja u pronalaženju proizvoljnih tvrdnji. Ako se partizanima ne može predbaciti da su direktno u službi okupatora, može se negirati činjenica da su se borili protiv njega. Ako su se već borili protiv okupacionih trupa i kvislinških formacija, onda se ta borba može skrivati od javnosti, a njeni rezultati pripisivati sebi.

Na područjima sa kojih se moralo izvršiti povlačenje partizanskih snaga pojačavan je teror četnika. Tada su jačale njihove pozicije. Dešavalo se to i tamo gdje je, katkad, smalaksavalo raspoloženje naroda prema NOB-u. Na tim područjima četnici provode prisilnu mobilizaciju ljudstva od 18 do 50 godina. Mobilizaciju je pratila zaglušna propaganda da je *partizanski pokret propao*. Neki komandanti su i u svojim naredbama komandirima četa preduzimali mjere protiv opasnosti koja dolazi od izvesnih elemenata. Ti elementi pomoću lažne propagande pokušavaju da poljuljaju, razjedine i razbiju redove ovoj puka na teritoriji pojedinih sela služeći se raznim parolama. Nalagana je pojačana opreznost na svojoj teritoriji. Pomoću zasjeda, straža i patrola onemogućiti

pristup svakom nepoznatom licu ili grupi, pod bilo kakvim izgovorom, pa makar takvo lice imalo ispravne dokumente od svog štaba. Brane se, pred tim *izvesnim elementima*, nosioci politike *čekanja* na borbu protiv okupatora i pasivnosti naspram okupacionih i kvislinških jedinica.

Partizani, po četničkoj propagandi, nikada nisu oslobađali nego su samo ubijali Srbe, palili im kuće i bogomolje i uništavali njihova ognjišta. Da bi pospjeli istrebljenje srpskog naroda, namjerno su napadali njemačke vojnike. Činili su to kriomice, iza busije, ali samo tamo gdje blizu žive Srbi, znajući unaprijed da će time doprinijeti uništavanju srpskog naroda.

*Imajte vere u to da nećemo ni preuraniti, niti zakasniti, nego ćemo pogoditi pravi momenat kada treba da rešimo naš spor i sa okupatorom i sa Turcima-muslimanima, i sa Hrvatima i sa svim manjinskim grupama.*²¹⁵

To su riječi Draže Mihailovića izgovorene u pero Mila Vasovića, predratnog novinara *Politike* i publiciste. Rekao je to u prvom i jedinom intervjuu koji je u ratu dao profesionalnom novinaru 18. IX 1942. godine u Lipovu ispod Sinjajevine kod Kolašina. Do tada je već bila protekla skoro godina i po dana otkad je nastao ravnogorski pokret. Aprilskih dana 1941. godine, neposredno nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, okupljala se, izbjegavši zarobljavanje prvobitna grupa začetnika toga pokreta u okolini Doboja. Odatle je došla na Ravnu goru. I ta grupa, i oni koji su im pristupili u Srbiji u većini su očekivali da će se angažovati u oružanom otporu protiv vojne sile okupacionih zemalja. Najveći broj njih je, patriotski nastrojen, tražio mogućnost vlastitog doprinosa slamanju okupatora i oslobodenju zemlje. I u okviru ravnogorskog pokreta, koji je tada nastao, oni su očekivali tu borbu, koja nije odmah ni planirana a kamoli izvođena. Njeno odgađanje je, s obzirom na početnu malobrojnost privrženika, bilo i logično i neizbježno. Počelo je sa nekoliko desetina ljudi, koji su otvorili proces stvaranja vojne i političke organizacije. Još su bili bez dovoljno oružja, municije i druge opreme. Pogotovo nisu znali kakvo je u tom pogledu raspoloženje naroda, koji ih je nazvao četnicima. Najvažnije je u osnovi njihove početne strategije postići neophodni nivo organizovanosti, masovnosti, do tada sakupiti snagu, a dotle odgoditi i oružanu borbu protiv okupatora.

Ali, kako je vrijeme odmicalo pokret se omasovljavao, dobijao je sve više pristalica, vojnika i oficira doratne kraljevske vojske i žandara. Učvršćivao je i svoju organizaciju, sticao naoružanje i vojnu opremu uz masovnost. Uporedo s tim se nije razvijala i spremnost za oružanu borbu. Ta borba je u vodstvu i dalje odgađana. Pretvarala se u *čekanje* koje će prestati onog časa kada počne iskrcavanje zapadnih Saveznika na Balkan. *Čekanje i početak borbe* vezani su za dolazak oružanih formacija antihitlerovske koalicije u Jugoslaviju. Četnička propaganda je govorila da će pred njihovim naletom otpočeti povlačenje

215 *Duga*, br. 458, 13-27. IX 1991.

okupatorskih armija iz zemlje. Baš to će biti taj odsutni trenutak na koji se ne može ni preuraniti, ni zakasniti, kako to kaže Mihailović. To bi, po njemu, bio pogodak *pravog momenta kada treba da rešimo spor sa okupatorom*. S dolaskom savezničkih trupa nastaje i rješenje *našeg spora i sa Turcima-muslimanima, i sa Hrvatima i sa svim manjinskim grupama*. U osnovi *strategije čekanja i odlaganja početka* borbe protiv okupacionih snaga je očekivanje da će se pasivnošću i pokornošću umilostiviti baš ona sila koja je postavila cilj da kazni i satre srpski narod. Ko god je pomislljao da spasava taj narod morao se mobilisati u aktivan otpor tim namjerama u skladu sa strateškom orijentacijom Antifašističke koalicije. *Čekanje* se, osim toga, razišlo sa strateškom orijentacijom Antifašističke koalicije koja je krenula na uništenje sila Osovine.

Bilo bi logično pretpostaviti da će ravnogorski pokret slijediti antiokupatorsku orijentaciju. Umjesto protiv okupatora glavni pravac njegove ratne aktivnosti bio je okrenut prema drugim stranama - protiv Hrvata i Muslimana, protiv NOP-a i njegovih oružanih formacija.²¹⁶

U programskoj platformi ravnogorskog pokreta pretpostavljalo se da će Saveznici poraziti Nijemce i Italijane kao okupatore. Do tog poraza četnici ne treba da ratuju protiv njih. To se može vidjeti i iz Mihailovićevih riječi iskazanih u već spomenutom intervjuu.

*Sada se vodi jedan krvavi rat između Nemačke i njenih saveznika, sa jedne, i naših saveznika Amerike, Engleske i Rusije, s druge strane. Zasad je svu težinu borbe primila Rusija na svoja leđa i ona se lavovski brani. Mi smo ubedeni da će drugi, zapadni front biti brzo otvoren i da će naši saveznici brzo i sigurno pobediti. Dosledno Oktobarskoj povelji sovjetske vlade i Atlantskoj deklaraciji demokratskih zemalja, naša zemlja će biti uređena onako kako to zaželi većina naroda, a to znači stvorićemo veliku demokratsku monarhiju pod vodstvom našeg mladog kralja. Nemačka se može još držati, ali isto tako ona može propasti za 24 sata. Mi smo u stalnoj vezi sa vladom i saveznicima i imajte vere u to da nećemo ni preuraniti, niti zakasniti...*²¹⁷

Izbjegavanje oružane borbe protiv okupatora kao strategija je temeljeno na stanovištu da će Saveznici na kraju rata poraziti sile Osovine. Izbjegavanjem te borbe sačuvaće se srpski narod od njemačkih represalija. Te represalije su preduzimate radi slamanja otpora srpskog naroda prema okupacionim vlastima i njenim strateškim i drugim planovima. Pokret je polazio sa stanovišta da je okupator neuporedivo nadmoćniji i da je borba protiv njega u tim uslovima beznadežna i - samoubilačka. Otuda je vojna pasivnost prema njima pravdana željom da se srpski narod ne izlaže biološkom uništenju. Represalije okupacionih vlasti su preduzimate putem tzv. *kaznenih njemačkih ekspedicija*. One su se kretale tamo gdje god se pojavi bilo kakav vid otpora njegovoj oružanoj

216 Eوفر Redžić, *Roma i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 288.

217 *Duga*, isto.

sili. U vlastitoj vojnoj pasivnosti i odsustvu svoje oružane borbe četnički pokret je na sve načine umanjivao i ignorisao oružani otpor NOP-a i njegovih jedinica okupatorima.

Takvu strategiju vodstva ravnogorskog pokreta slijedila je i četnička propaganda. *General Draža Mihailović neće da počne sa velikim vojnim pokretima iz razloga da poštedi narod u zemlji od fatalnih posledica koje nosi građanski rat sa sobom i što očekuje momenat da se razorene komunističke snage same raspadnu.* To se kaže u letku kojim se upozorava da borba protiv okupatora, uz sve to, treba da sačeka dok ne dođe do invazije Saveznika na Balkanu.

Razlagane su teorije o oružanim ustancima i blagovremenosti njihovog organizovanja. Svaki oružani ustanak, pa i onaj koji bi podigao četnički pokret, mora biti blagovremen.

Nepravovremenost je uzimana kao opravdanje što se odgađa opšti udar na okupatorske snage. Po njima je ta blagovremenost veoma bitna naročito u agrarnoj zemlji, malih prostora iako je, istovremeno, zemlja ustaničkih tradicija. Jedino ako je blagovremen ustanak može biti efikasan. Iz neblagovremenosti proizlazi i neefikasnost te forme borbe protiv okupatora. Dopuštali su, doduše, da oružanom ustanku prethode gerilske borbe *ali i to u velikim vremenskim razmacima.* Na toj liniji je komunistima oštro prigovarano što su se odlučili na oružani ustanak u nevrijeme. Priznavali su im da pri tome oni polaze *od svog internacionalističkog stanovišta*, ali šta vrijedi kad ne uzimaju u obzir i ne polaze *od konkretnih uslova koji treba da postoje u svakoj pa i ovoj zemlji za ustanak* i borbu protiv okupacionih sila. Otuda su i predskazivali katastrofu NOP-a.

Otpočinjanje ustanka, velikih vojnih pokreta i opšteg udara na okupatore Mihailović i četnička propaganda su različito kvalifikovali dajući im jedinstveno značenje. Označavali su to kao *glavni momenat, glavnu akciju, odsudni momenat, ključni čas, pogodan trenutak, glavni start.* Te su oznake vječno obećavane, a nikada praktično dosegnute. Izdašno su eksploatisane. U lecima, proglasima, radioemisijama, depešama, izvještajima taj momenat je često najavljivian kao pitanje dana. Szareo bi navodno onda kada bi se invazione anglo-američke vojne snage iskrcale na tlo Jugoslavije. Kako se one nikada nisu iskrcale tako je i nadalje odgađan dan početka te sveopšte borbe. Pošto invazija nije izvršena u tom području, nije bilo ni te gromoglasno najavljivane *glavne akcije* protiv sila Osovine. Tako su i Saveznici ostavili četnike bez invazionih trupa koje bi trebalo da budu Mihailovićeve oružane snage. Bila bi to, očigledno, borba za oslobođenje zemlje do posljednje kapi - tuđe krvi.

Za antifašiste četnike su dugo držali štampa i radio Velike Britanije i Amerike. Svoje antiokupatorske namjere ravnogorci su proklamovali i u svojoj propagandi. I Britanci su im, osim u propagandnom, svestrano pomagali u materijalnom, političkom i moralnom smislu. Ta pomoć je u to vrijeme usmjeravana i u odnosu na četničke sukobe sa partizanskim snagama. *Prošle godine primio sam znanju saopštenje britanske vlade da Jugosloveni imaju da se*

*bore za Jugoslaviju, a ne da se borba pretvori u pobunu komunista za Sovjetsku Republiku.*²¹⁸

*Preduzmite blagovremene mere da Srbi po svom običaju ne ustanu pre vremena listom i sa motikom krenu na mitraljeze.*²¹⁹

Napadi na okupatora prepušteni su jedino četničkoj propagandi. Pa i u njoj samo početka rata dosta oštro. Kasnije sve blaže dok iz njihovih glasila nije gotovo potpuno ispražnjena i ta retorička borba. Saradnja sa okupatorima postaje njihovo strateško opredjeljenje. Počesto prikriveno i tajno a u teškim situacijama sasvim otvoreno.

U oružane sukobe s njima Mihailović nije ulazio. To mu je sugerisao i predsjednik emigrantske vlade Slobodan Jovanović. *Na slučaj iskrčavanja saveznika na Balkanu i opšteg ustanka* da mobilise broj ljudstva prema količini imajućeg naoružanja. Protiv borbene aktivnosti naspram okupatora bili su i najviši četnički vojno-politički funkcioneri. Među njima i Dragiša Vasić. On se bojao da mladi ljudi ne izazovu preuranjeni ustanak. *Od toga se treba čuvati kao od žive vatre.*²²⁰ Znao je da narod želi borbu protiv zavojevača. Znao je to i Mihailović. On izbjegličkoj vladi u oktobru 1941. godine šalje depešu da je *narod željan borbe.*²²¹

Iskazano je to i na sastanku u Zimonjića Kuli (Pusto Polje, južno od Avtočca) sa Ilijom Trifunovićem-Birčaninom, majorom Zaharijem Ostojićem, kapetanom Pavlom Đurišićem i većim brojem četničkih komandanata i vođa iz Hercegovine. U izvještaju italijanske više komande oružanih snaga *Slovenija-Dalmacija* od 7. avgusta 1942. godine o tom sastanku piše: *U toku razgovora vođe Hercegovine razmatrali su delatnost italijanskih trupa na područjima Hrvatske nastanjenim pravoslavnim stanovništvom, navodno, zaključili da je potrebno nastaviti postojeću lojalnu saradnju u borbi protiv komunista i za normalizaciju prilika. Na interpelaciju Trifunovića o njegovim operativnim planovima, general Mihailović je, navodno, izjavio da je vlada u Londonu vršila pritisak na njega da ponovo raspali gerilski rat protiv trupa Osovine na Balkanu. On je rekao 'da učešće Srba (to jest četnika - o.a.) u borbi može da bude razmatrano tek kad Rusi budu u Budimpešti, a Englezi u Sofiji.*²²² Ta izjava na sastanku u nazočnosti italijanskih oficira bila je dovoljna da Italijani četnicima kao svojim sarbocima poklone još veće povjerenje, pa i Antikomunističkoj dobrovoljačkoj miliciji (MVAC).

218 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 358; Radivoje Jovanović Bradonja, *Uvod u analizu strategije NOP-a Jugoslavije 1941-1945.* SU-BNOR Srbije, 1998., na str. 125 tvrdi da je Čerčil 1941. godine naredio Draži Mihailoviću da napadne partizane.

219 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 853 - depeša predsjednika izbjegličke vlade iz Londona Mihailoviću 30. XI 1942.

220 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 258.

221 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 328.

222 Arhiv VII, italijanska arhiva, NAV-N-1-T-821, t. 403, s. 55-57.

Da je narod željan borbe protiv okupatora Mihailovića su upozoravali i pojedini četnički komandanti ne samo iz Srbije nego i iz drugih područja zemlje. To je učinio i major Dragutin Keserović koji je otprilje zavrbovan da radi za Abver. Jer, vrijeme je radilo protiv čekanja. Antifašistička koalicija je u ofanzivi postizala sve veće uspjehe. I srpski narod je tražio da počnu borbene akcije četnika protiv okupatora, njegove pljačke, terora i ponižavanja. Okupacione trupe su znale da od četnika neće biti napadnute. Znale su da bi do padobranske brigade ubacile u okupacione zone. Raspolagale su podacima da bi samo u tom slučaju četnici počeli protivnjemačke akcije.²²³ I Dobroslav Jevđević je u razgovoru sa njemačkim predstavnicima 4. septembra 1942. godine izjavio da je Mihailović zapovedio pomirljivo držanje prema okupatorima a da će obračun sa njima doći tek kada budu Rusi u Sofiji i Englezi u Budimpešti.²²⁴ Četnički odredi u Hercegovini su legalizovani kod Italijana. Dobijali su hranu, oružje i municiju. Platu ne primaju samo im se po neki put u vidu pomoći dodeljuju manje svote novca. To piše Petar Bačović 16. jula 1942. godine Mihailoviću.²²⁵

I onespokojene preostale građanske političke snage okupljene oko Mihailovića opredijeljene su za strategiju čekanja. Ta strategija je bila u suprotnosti sa opštim nacionalnim interesom, a i protivna globalnom političkom i vojnom kursu zemalja (Antifašističke koalicije) AFK. Ravnogorsko vodstvo nije shvatilo duh vremena i uvjete u kojem se vodio Drugi svjetski rat. Draža je odbio prijedlog rukovodstva NOP-a za zajedničkom komandom i zajedničkim oružanim operacijama protiv okupatora i kvislinga. Još prvih dana novembra 1941. godine, umjesto toga zajedništva, proglasio je partizanski pokret za neprijatelja broj 1. Nastojao je svim snagama da ga uništi uz pomoć okupatora i kvislinga. Posmatrajući taj postupak sa političkog i moralnog stanovišta, Milija Stanišić smatra da je to bio više nego nerazuman poduhvat. Ta praksa je neminovno vodila četnički pokret u kolaboraciju, a slabila je i borbene potencijale naroda. U toku cijelog rata se duboko ušančio u takav strategijski smjer i uporno slijedio tu poziciju. Javna ili prikrivena kolaboracija predodredila je sudbinu ne samo četničkog pokreta nego i Draže kao njegovog vođe. Draža Mihailović je pobrao opake plodove svoje plitkoumne politike i sitne obavještajne kombinatorike. Vodio je svoj pokret u beznađe sunovrata. Po svom mjestu i stvarnoj ulozi četnički pokret je na jugoslovenskoj pozornici 1941-1945. godine bio kolaboracionistička snaga, bez obzira na njegov deklarativni patriotizam. Četnička kolaboracija bila je u suštini nacionalna izdaja. U toj i takvoj funkciji doživjeli su, zajedno sa okupatorom, potpun politički i vojni slom.²²⁶

“KO HOĆE BORBU NEK SE ODMAKNE DALJE OD NAS”

Zar je moguće: šaka ljudi protiv velike sile.

Na oružje onda kada kućne pravi čas.

Niko nema pravo da kritikuje potpisatoga, u pogledu sadašnjeg stava prema neprijatelju, i da nagovara pojedince na borbu prije nego za to bude stvarno povoljna situacija. Preduzimanje oružanih akcija zavisi od naredaba štaba puka.²²⁷

Četnici su propagirali shvatanja da zapadni saveznici neće nikad dopustiti širenje komunizma i odlučujući uticaj Sovjetskog Saveza na Balkanu. Pri tome su računali na svoju nezamjenjivost i nenadoknadivost zapadnim Saveznicima. Smatrali su da ih oni zbog toga moraju pomagati. Zato Mihailović u telegramu svojim komandantima 7. novembra 1943. godine javlja: *Engleska ne sme nikada prepustiti Balkan ruskom uticaju, jer onda gubi Sredozemlje - to je svima jasno.*²²⁸ Ali, borbena snaga i pouzdanost Titovih partizana, na temelju trenutnih vojnih potreba Saveznika, bili su važniji od njihovih komunističkih težnji. Za četnike se pokazala sva riskantnost pretpostavke da su oni nezamjenjivi, makar to shvatanje bilo suviše generalizirano.

Tako je bilo sa čekanjem na opšti ustanak u izvedbi ravnogoraca i stalnim odlaganjem četničke borbe protiv okupatora i kvislinga. Tako je i sa citiranim upozorenjem komandanta puka da se niko ne nagovara na borbu protiv neprijatelja dok za to ne bude stvarno povoljna situacija, što zavisi od naredaba štaba.

Narod neće nikakve borbe za sada. Narod će znati da se digne na oružje onda kada kućne pravi čas. U jednom letku iz rujna 1942. Srbima partizanima - navodi se da u četničkim redovima postoje samo pravi Srbi, a ne kao kod vas više ustaša nego Srba. Svi vi skupa koji se nalazite u partizanima dobro znadete šta su Hrvati napravili iz našeg jadnog izmučenog naroda pa se malo razmislite pa kažite je li tako ili nije. A oni su sada vas napuvali da se borite protiv okupatora, ali se vi s time ne borite protiv njega nego samo za detaljno uništenje našega naroda, a onaj tko ga je doveo taj neka ga goni kako zna, a zašto da se mi borimo i da uludo gubimo bez ikakve koristi. Malo se promislite pa recite da li je to moguće i da li se može jedna šaka ljudi boriti protiv velike sile. Partizanima se poručuje da pristupe u četničke redove, a za život im jamče četnici i italijanska komanda.²²⁹

223 Arhiv VII, NAV-N-T-315, r. 196, s. 148-152.

224 Zb. NOR-a, I, str. 906.

225 Zb. NOR-a, XIV, I, str. 428 i 524.

226 Milija Stanišić, *Strategijske vertikale narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije 1941-1945*, ISI - Institut za savremenu istoriju Beograd, 1999.

227 AH, CA, kut. 5.

228 Arhiv Vojno istorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 19/1, kutija 3.

229 AHFRPII, B-189/590, prijepis od 16. IX 1942.

TRPAJU SE U ANTIFAŠISTIČKE POKRETE

Nećemo se boriti protiv Nemaca pa ni onda ako nam ova borba bude nametnuta.²³⁰

Strategija čekanja i odlaganja borbe protiv sila Osovine mirila se sa stanjem okupacije i ciljevima okupacione politike. Iskazivala joj je lojalnost.

Nedorečeno je i neodređeno to *čekanje* u pogledu izvjesnosti dolaska *odlučnog trenutka* u kojem bi četničke snage prešle u opšti napad. Tvorci te strategije su računali da će zapadni Saveznici uprtiti glavni teret postizanja slobode od okupacije u Jugoslaviji. *Odlučni trenutak* je vezan za iskrcavanje njihovih trupa na Balkan, određenije u Jugoslaviji. Do tada su četnici usmjeravani na pasivnost i defanzivnost. Kao da nije potreban njihov napor da sopstvenim snagama doprinesu pobjedi nad fašizmom. Za Dražu nije bilo vrijeme za akciju ni u jesen 1942. godine kada ga britanska vlada poziva da počne rušiti glavne komunikacije u Srbiji.²³¹

I ona u zemlji, i inostrana četnička propaganda izdašno je eksploatisala parolu o čekanju, o odgađanju početka sve dok ne bude *kucnuo čas*. Taj čas će oglasiti Draža, četničko vodstvo i izbjeglička vlada. Ta parola je imala uticaja u znatnom dijelu masa, posebno onih što su joj vjerovala. *Odlučan čas* ni pre-rano ni prekasno nije kucnuo od početka do kraja rata. Umjesto da jednom nahrupi i pokrene lavinu najaktivnijeg otpora, on nije nastao ni u ljeto 1944. godine. Tada su se četnici *rame uz rame* sa njemačkim snagama zajedno suprotstavljali ofanzivnom naletu NOVJ-a.

O partizanima koje je zvao komunistima kao svojim protivnicima još određenije se izrazio na jednoj svečanosti u selu Gornje Lipovo, kod Kolašina, 28. februara 1943. godine. Izjavio je da mu *vojni razlozi* nalažu da *sva svoja nastojanja usredotoči u prvom redu na to da likvidira svoje domaće neprijatelje*. A te domaće neprijatelje navodi ovim redom: partizani, Hrvati, Muslimani i ustaše. Rekao je da će *tek posle toga, kada jednom obavi taj posao, povesti borbu protiv osovinskih sila*.²³²

230 Zbornik NOR-a, knj. 1, Zapisnik sa Dražinih pregovora sa Nijemcima u selu Divci kod Valjeva II. XI 1941., str. 871-878.

231 *Posoljan momenat* nije nastao ni u danima kapitulacije Italije. Čak i istoričar V. Đuretić konstatuje da je to bio njegov *najfatalniji propust*. Po Đuretiću je tada *zov beskompromisnosti bio demonstrativno prisutan*. Veselin Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, knj. 2, Beograd, 1992, str. 484. Stalno je, u beskraj, odlagan taj čas opšteg napada. Došao je i kraj ratnog požara, a četnici nikad ne stekoše *pravo vrijeme* za borbu protiv okupatora. Mihailović je naredivao da se pripreme i izvođenje sabotaza na željezničkim prugama u blizini naselja nesrpskog stanovništva izvode *pod firmom komunisti i sa petokrakom zvezdom*. Akcije su planirane da se izvode voštanim kuglicama kako bi došlo do iskliznuća lokomotive ili vagona. Četnici nisu imali slobodnu teritoriju. Teritorija na kojoj su bitisali i djelovali bila je u neku ruku suvlasništvo između četnika i okupatora (Nijemaca, Bugara i Italijana) i kvislinga - nedićevaca, ljotićevaca, ustaša, na kojoj su se najčešće zajedno nalazili.

232 Elizabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1978, str. 336.

Tako definisanoj svojoj obavezi ostao je vjeran sve do kraja. Ostao je vjeran toj obavezi dok u septembru 1944. godine nije u pratnji Nijemaca pobjegao iz Srbije u Bosnu. Za tu borbu nije nikada bilo vrijeme, čak ni u osvit oslobođenja zemlje 1945. Nije nastupilo ni kada je kralj Petar u svojstvu vrhovnog komandanta, 12. septembra 1944. izdao naredbu da se četničke snage priključe partizanskom pokretu i stave pod komandu maršala Tita. Umjesto borbe za nacionalno oslobođenje četničke snage su, polovinom 1944. zajedno sa okupatorom, kvislinzima i kolaboracionističkim trupama i dalje držali okrenuto oružje protiv partizanskog pokreta s ciljem da ga unište.

Suprotno istorijskoj istini četnički pokret se već dugo u Srbiji i Republici Srpskoj predstavlja kao antifašistički i oslobodilački. Evo kako to čini Danko Popović kao jedan od mnogobrojnih privrženika takve postavke.²³³

On ovako iskričljivo objašnjava *satanizaciju Srba u svetskom mišljenju*. Kaže da je ona dobrim dijelom nastupila i zbog toga što je *Brozova propaganda bez prestanka i na sve moguće načine stavljala lažni znak jednakosti između hrvatskih ustaša i srpskih četnika*. Brozova propaganda je, po Popoviću, *posijala i najgnusniju laž zbog koje je sudbinom platio srpski narod. Ne bi sada Hrvati, Muslimani i njihovi saveznici tako lako satanizovali Srbe da je za poslednjih 50 godina u svetu živela istina da su četnici imali dva antifašistička pokreta. O antifašističkom karakteru ravnogorskog pokreta svedoče i Nemci, i Sajmište, i Banjica, i Jajinci, i Mathauzen, samo to neće da priznaju srpski komunisti, ni u ovom istorijskom trenutku sudbonosnom za srpski narod. Hoće pošto-poto da liše Srbe prednosti koju su imali i tolikim životima i patnjama posvedočili za vreme Drugog svetskog rata. A koliko bi za Srbe u ovom odsudnom trenutku značilo da su se na proslavi pedesetogodišnjice pobjede nad fašizmom pred svetom pojavili sa predstavnicima dva antifašistička pokreta u srpskom narodu. I koliko bi takvo priznanje doprinelo nacionalnom pomirenju, toliko neophodnom srpskom narodu u ovom vremenu najvećih iskušenja, kada je i sam njegov opstanak doveden u pitanje. Međutim, komunisti uvek imaju istu rečenicu. Računaju da im podela na partizane i četnike, kako su je oni predstavili može zatrebati na način kako je bila potrebna i Brozu za sve vreme njegove vladavine*.²³⁴

Po tim i drugim tumačenjima sličnim ovom Danku Popovića, što su dosta rasprostranjena, četnički pokret se od partizanskog razlikovao maltene samo u pogledu strategije borbe protiv okupatora. Ta strategija je, zapravo, beskrajno čekanje i stupanje u borbu *kada bude vreme*. Nastala je u ime brige za spas srpskog naroda od odmazde okupatora, te iščekivanja invazije trupa antifašističke koalicije koja će donijeti slobodu u Jugoslaviji. Istorijski je dokazana istina da je samo partizanski pokret vodio borbu protiv okupatora i bio antifašistički cijelo vrijeme rata, a četnički bio kolaboracionistički. U sprezi sa okupacionim trupama vodio je borbu protiv NOP-a, a ne protiv okupatora.

233 *Duga*, Beograd, br. 1614, 29. april do 12. maja 1995.

234 Danko Popović, *pisar iz Beograda*, *Duga*, br. 1614, od 29. aprila do 12. maja 1995.

“ISPUSTILI SMO INICIJATIVU IZ RUKU”

Krik protiv čekanja na borbu

Mihailović je svoj ustanak i otpočinjanje borbe protiv okupatora vezivao za momenat iskrcavanja anglo-američkih snaga na jugoslovensko tlo. Pošto do toga nije došlo, nije bilo ni četničkog ustanka. Time ni borbe protiv okupacionih vojnih formacija i kvasilinskih režima.

Ispustili smo inicijativu iz ruku. Naš nedovoljno umešan stav prema protivnicima doveo je do toga da nam komunisti preotimaju politički uticaj na saveznike ali i u narodu. Naše očajno kolebanje u toku proteklih godina dovelo je do užasnog ponižavanja prema našim protivnicima s kojima smo paktirali, čas bili legalni, čas zauzimali stav oružanog sukoba. Te faze su se menjale vrlo brzo i prema želji naših protivnika i odluci pojedinih komandanata, a nikad nisu bili izraz inicijative i odluke Vrhovne komande.

To Draži piše major Drag. S. Račić, komandant 4. grupe jurišnih korpusa. Ni komandanti nisu sami u svojim odlukama: uvijek su se oslanjali i na inicijativu i odluke Vrhovne komande. Četnička pasivnost i odgađanje početka borbe protiv okupacionih trupa donosili su nezadovoljstvo u pojedinim štabovima i kod pojedinih komandanata.

Oni su upozoravali da je to *nejasan stav prema protivniku*. Prolaze godine, a čekanje na početak borbe se neprekidno odgađa. Nezadovoljstvo odnosom prema okupatoru naročito je poraslo kada su britanske vojne misije definitivno napustile Dražin štab i štabove pojedinih viših četničkih komandi krajem maja 1944. godine.²³⁵ U položaju četnika nastalo je kritično stanje. To je bila prilika da se mnogi prisjete strategije čekanja i odgađanja borbe dok *dode trenutak* itd. Major Drag. S. Račić ne zatvara oči, kako kaže, *pred realnim stanjem stvari*, kako to čine članovi četničkog Centralnog nacionalnog komiteta ravnogorskog pokreta.

Obraćajući se Mihailoviću naziva ga ministrom vojske, mornarice i vazduhoplovstva. On piše *da smo za tri godine rada ispustili inicijativu iz ruku*. Ispustili smo je *i pored organizovanih jedinica i potpuno pripremljenog naroda (narod je skoro sto posto uz nas) zbog nejasnog zauzimanja stava o aktuelnim događajima, koji su se ticali naše zemlje*. Naš nedovoljno umešan stav prema protivnicima doveo je do toga da su nam komunisti preoteli politički uticaj na saveznike i nas od pre nekoliko meseci stavili skoro u ilegalnost kod saveznika na koje smo se naslanjali. *Mi se ne smemo zavaravati i niti zatvarati oči pred istim*. Odlazak vojne misije najbolji je dokaz da nas Englezi i Amerikanci ne priznaju kao saveznike, a Sovjeti već odavno zauzimaju neprijateljski stav prema nama.

Mi moramo shvatiti da se u Engleskoj nešto promenilo i da će oni vrlo rado pružiti ruku jednom Titu, koji u ostalom iako je komunist, može da se odrekne svojih načela da bi dobio prijateljstvo Engleza i uzeo vlast u ruke. A kad jedanput bude imao zemlju u svojim rukama, on se vrlo lako može prilagoditi Sovjetima ili Englezima već prema situaciji koja bude vladala na završetku rata.

Naše oslanjanje na narod ima samo moralnu, ali ne i praktičnu vrednost. Narod u masama ide uvek u organizovanu silu - onome koji je jači.

Čekanje i odlaganje borbe za bolja vremena otvara bezdan i ponor na koje upire prstom i major Drag. S. Račić. *Pred nama su krajnje ozbiljni dani - upozorava on. Mi moramo naći snage da priznamo istinu:*

1. *Da od saveznika nemamo šta da očekujemo;*

2. *Da naš dosadašnji stav predstavlja samo produženje životarenja i vodi laganom, ali sigurnom našem uništenju;*

3. *Ako hoćemo da spasemo svetu stvar mi moramo potražiti nove puteve i doneti nove odluke (vremena još ima da ostvarimo svoje ideale, a ima i puno mogućnosti ako ih iskoristimo).*

Zato on predlaže Mihailoviću: *1. da se prestane sa dosadašnjim stavom iščekivanja i da se hitno donesu nove odluke, ili da se našom akcijom otvorenom protiv neprijatelja povrati naš stav kod saveznika, a izbiju iz ruku Titu, ili ako ovo ne bi pomoglo kod saveznika, onda da se potpuno naslonimo na Nemce pod uslovom da od njih dobijemo toliko naoružanja, koje će nam zagarantovati da komuniste uništimo i postanemo gospodari situacije u zemlji, a kad smo to postigli samim tim saveznici su primorani da nam pruže ruku kao jedinom faktoru, koji odlučuje u ovom prostoru, ili - ako se ne primi ni jedno od gore izloženog - onda treba iskoristiti naše sadašnje grupisanje da postanemo potpuni gospodari Zapadne Srbije, na taj način što bismo udarom na sve protivnike ovladali garnizonima zapadno od linije Beograd-Kragujevac-Kraljevo. Uspeh je ovde potpuno zagarantovan, a naše jedinice dobile bi znatan priliv u naoružanju, što bi nam omogućilo da posle Zapadne Srbije uzmemo u svoje ruke ostale krajeve Srbije. Imamo li jedanput Srbiju potpuno u svojim rukama mi imamo mogućnost da počnemo akciju van Srbije, koju ne bi mogao ometati niko. U isto vreme mi imamo i adute za razgovore i sa saveznicima i sa Nemcima, jer bi naše oružje bilo faktor sa kojim bi i jedni i drugi morali da računaju.*

Račić kaže da bi trebalo pristupiti korenitoj izmeni našeg političkog i vojnog vođstva pod Vašim vođstvom ma koji predlog da se usvoji. On smatra da štab treba popuniti sa energičnim i terenskim oficirima, koji imaju iskustvo iz dosadašnjih borbi i koji će omogućiti energičnim stavom da VK postane autoritet, čije se odluke bezuslovno imaju sprovoditi. Traži da se izvrši revizija svih ličnosti na položajima Komandanta Korpusa i većih, te da se bez ikakve sentimentalnosti udalje sa položaja oni koji u dosadašnjem radu nisu dali pozitivne rezultate ili svojim osobinama nisu zaslužili takav položaj. *Sve oružane snage pregrupisati u stalne nove operativne jedinice i staviti ih u dejstvo pod komandom starešina koje*

235 Posljednji je otišao brigadir Armstrong 30/31. V 1944., Američka vojna misija napustila je štab Mihailovića 27. XII 1944. - Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 3, dok. br. 42, i Prilog III, dok. br. 1.

to zaslužuju i koje imaju sposobnost za to itd.²³⁶ Račićovo upozorenje nije prihvaćeno. Nove odluke nisu donesene. Produžen je dotadašnji stav iščekivanja. I dalje se odgaga otvorena akcija protiv neprijatelja koju predlaže komandant 4. grupe jurišnih korpusa.

Čekanje na tu borbu i vojna pasivnost poljuljali su cjelinu ravnogorskog pokreta. Startna pozicija je otišla u nepovrat. Početak iz 1941. godine nije se mogao ponovo vratiti. Mnogi ni u vodstvu toga pokreta nisu više imali snage da priznaju istinu na koju upozorava major Račić. Pokret nije više smogao ni snage ni hrabrosti da iziđe iz ćorsokaka u koji je duboko zabasao.

POLITIKA "ODGOVARAJUĆEG MOMENTA"

Napisali i objavili pa se odrekli svoga odgovora Sveslovenskom odboru u Moskvi

Predsjedništvo vlade KJ²³⁷ piše jednom broju ministara i prilaže izvještaj centralnog narodnog odbora, koji se nalazi uz generala Mihailovića, povodom komunističke kampanje protiv generala Mihailovića, radi znanja.

Naš svet nedavno je imao priliku da sluša preko londonskog radija pozive Sveslovenskog odbora u Moskvi upućene malim slovenskim narodima, a koji su se odnosili na potrebu da se sve snage ujedine u teškoj borbi koju vode ujedinjeni narodi protiv Hitlerove tiranije. Ovim pozivom Sveslovenski odbor u Moskvi izražava svoje divljenje onima koji učestvuju u zajedničkoj borbi.

Tom Sveslovenskom komitetu upućen je odgovor Centralnog odbora koji su sačinjavali Stevan Moljević, Dragiša Vasić i Mladen Žujović. Odgovor je poslat u proljeće 1943. godine. *Naša ruska braća znaće sada sasvim jasno razloge našeg poraza 1941. godine. Pored nebratskog izdajstva, koje je sam priznao hrvatski izdajnik, hrabrost našeg naroda je slomljena izdajstvom i onih koji su danas tako povoljno primljeni pod skut Moskve. U trenutku kad je naš narod ušao u veliku i nejednaku borbu, dobio je od tih izdajnika najveći podli udarac u leđa. Naš narod je narod pobunjeničkih tradicija prema nepravdi i on je znao kako da se ponaša. On je svestan da opšti ustanak može imati uspeha samo ako bude preduzet u odgovarajućem momentu. To je bio razlog da je, sa velikim instinktom predviđanja, otpočeo sa organizacijom četničkih odreda i gerilskom akcijom koja je od završetka rata otpočela. Narod je bio prisiljen brutalnom silom da otpočne pobunu u najnezgodnije vreme. Kad je prevremena borba osuđena unapred na neuspeh otpočela je. U svojoj neizlečivoj naivnosti naš narod nije video one koji su*

236 VII, Ča, k. 77, reg. br. 17/5.

237 St. pov. DVK br. 69 od 3. IV 1943.

ga oterali u neravnu borbu. On je bio pun najgorčnije mržnje prema neprijatelju. Mislio je da se oslobodi okupatorskog jarma, a to je iskorišćavano.

I taj odgovor Sveslovenskom komitetu u Moskvi ponovo aktuelizira politiku čekanja na odgovarajući momenat. *Oskudica osećaja, koju su pokazali stranci prema nečuvanim i nepoštednim žrtvama srpskog naroda, njihova lakoumnost i neozbiljnost, njihov kukavičluk i njihovo skrivanje u duboku pozadinu, njihovo nemilosrdno vođenje mladića na kasapnicu i vojna nesposobnost, koja je često partizanske odrede pretvarala u neorganizovanu rulju kao i besmisleno krvoproliće otvorile su oči onima ljudima koji su ranije bili zavedeni. Naš narod je video istinu. Na osnovu ovoga Sveslovenski odbor u Moskvi hita, sa tako važnim zaključcima, stavljajući se na stranu jedne šake stranaca, a protiv našeg naroda vernom majci Rusiji.*

Ne kaže se, pri tome, ko su ti stranci. Za takav odgovor Sveslovenskom komitetu kasnije su odriicali da bilo šta znaju i Moljević i Mihailović. Sve su prebacivali na Vasića, čak i slanje teksta toga odgovora putem Dražine radio-stanice. *Hvala Ti majko Rusijo na takvom savetu, ali srpski narod nikada neće i ne može da ga usvoji. Istina je da interesi Rusije zahtevaju da se porobljeni narodi podignu protiv okupatora, da angažuju njegove snage, da ga troše i remete u njegovoj pozadini. To srpski narod dobro zna, i ovo gledište je razumljivo, ali malobrojni narodi, gledajući sa svojih gledišta, sadašnjih i budućih interesa, imaju pravo da odluče o momentu ustanka protiv zajedničkog neprijatelja...*

Sovjetski ambasador pri izbjegličkoj vladi Bogomilov je nakon takvog odgovora iz vrha ravnogorskog pokreta podsjetio predsjednika Jovanovića da su na skorašnjem sveslovenskom kongresu pozvani svi Sloveni na borbu protiv Nijemaca i da je osim toga Staljin odao pohvalu svim partizanima bez razlike, a dalje od toga sovjetska vlada ne može i neće da ide.

Peti dio

**RAVNOGORSKI POKRET
KAO VOJNA ORGANIZACIJA**

GLORIFIKACIJA VOJNE VJEŠTINE I ŠKOLOVANOSTI DRAŽINIH OFICIRA

A da li znate, braćo Srbi, ko vam danas govori o vojničkom moralu? O časti, ponosu i dostojanstvu vojničkom? Uče Vas ovim vrlinama koji nikada nisu bili pravi vojnici, već obični razbojnici, dezerteri, zabušanti, koji su našu vojsku mrzili istom onom mržnjom kojom danas mrze nas četnike zato što smo Srbi.

Citat potiče iz jednog od mnogih letaka posvećenih vojnim starješinama u partizanskim formacijama. I u pojedinim direktivama za nacionalnu propagandu naglašava se *politička i vojnička nesposobnost partizanskih vođa*. Naročito se ističe vojnička nestručnost. Njihovo neznanje je često i u najodlučnijim momentima *pretvaralo partizansku vojsku u neorganizovanu rulju* - kaže se u jednom od četničkih javnih glasila.

Najuže vodstvo i komandni kadar ravnogorskog pokreta veoma često su govorili kako su četničke starješine vojnički obrazovani kadrovi. Završili su, vele, vojne škole i akademije. Njima su partizanski *komandanti i komandiri nedorasli u tom pogledu i nesposobni za komandovanje*. O njima pišu i posprdno govore sa nipodaštavanjem i potcjenjivački. Partizanski vojni rukovodioci su *nazovi komandanti, neznalice i probisvijeti*. Čak i kada su četnici potučeni do nogu izlazili iz direktnih bojeva s partizanima nikada to nije mogla biti zasluga znanja i vojne vještine u vođenju partizanskih jedinica u borbama. Njihove pobjede uvijek su rezultat nečeg drugog, okolnosti koje su im išle naruku, a nikad vojničke vještine i oficirskog znanja i obrazovanja.

Njihov način borbe protiv okupatora je samoubilački, vojnički glup, a nacionalno zločinački.

U instrukciji za nacionalnu propagandu iz aprila 1944. godine piše:

Rusko-sovjetske, engleske i američke vojne misije 'kod komunista' ograničavaju se više na stav posmatrača nego na aktivno sudjelovanje kod operacija. Njihovo aktivno učesće, inače, ne dopuštaju ni ljubomorni a nesposobni novopečeni komunistički generali.

Četnički oficiri su prožeti osjećanjem supremacije zbog svoje školovanosti i obučenosti. Profesionalno su precjenjivali svoju vojnu stručnost. Pozivali su se na svoje vojno obrazovanje stečeno u školama. Ispoljavali su to i osobito u odnosu na partizanske komandante. Osporavali su bilo kakva vojnička znanja i preuveličavali pomanjkanje bilo kakvog oficirskog školovanja kod njih.

Čak je to bio jedan od argumenata u rukama izbjegličke vlade pri pritisku na Saveznike da partizane podrede Mihailovićevoj komandi. Kao profesionalni vojnici četnički oficiri su ismijavali mogućnost civila na čelu partizanskih formacija za vođenje vojnih operacija. Iz partizanskih odreda, i pored toga, izrasla je respektibilna vojska i moćna vojna sila. I među njima je, dakako, bilo bivših jugoslovenskih oficira školovanih u vojnim školama i akademijama između dva svjetska rata. Njihovo se znanje koristilo u potpunosti. Vodeći

partizanski komandanti bili su civili. Mnogi među njima su se prije Drugog svjetskog rata borili u republikanskim redovima u španjolskom građanskom ratu. Iz njega su donijeli bogato borbena iskustvo i time odskakali od onog kojim su raspolagali u četničkim redovima i među njihovim oficirima.

Pretenciozno prenaglašavanje supremacije četničkih komandanata topilo se pri nastupima iskrenosti koja se često iskazivala i u njihovim izvještajima generalu Mihailoviću. Tako Mirko Topić, komandant 3. brigade Ozrenskog korpusa, u izvještaju od 18. januara 1945. godine o stanju u svojoj jedinici piše: *Komandanti bataljona su većinom istaknutiji borci, ali skoro nepismeni, nisu u stanju voditi 200-300 boraca ni u Ozrenu a kamoli van Ozrena. Njima smo slični i mi komandanti brigada kao i glavne ličnosti u štabu Ozrenskog korpusa. Mi komandanti to ne priznajemo, jer hoćemo da budemo vodeće ličnosti, a osim toga pošto smo prosti ljudi mi i ne osećamo svoje nesposobnosti, nego smo u svojoj prostoti uobrazili, da smo zaista sposobni, te ako među sobom osetimo nekog sposobnijeg kao po komandi, svi mu počnemo javno osporavati sve što on predloži pa makar to bilo na svom mestu i najbolje.*²³⁸

Zato je kritično i teško stanje u jedinicama kakvo jeste. *Dok se mi borimo za to vreme borci iz drugih jedinica lutaju po svim selima, gde se ne ponašaju ni pristojno, ni četnički.*

Četnici su precijenili svoju vojnu vještinu. Suviše su samouvjereni i u sposobnost da na beskrupulozan način iskoriste svoje neprijatelje - kako su govorili - stupajući u kolaboraciju sa okupacionim i kvislinškim vojskama protiv svog glavnog domaćeg neprijatelja - NOP-a. Oni su, u isto vrijeme, potcijenili KPJ, njenu rukovodeću ulogu, nepodaštavajući političko i vojno vodstvo partizanskih snaga. Komunisti su digli ustanak 1941. godine kad su Nijemci bili u zenitu snage. Brzo su učili na svojim greškama. Razvili su se u izvršne vojne i političke organizatore već do kraja 1942. godine. Pokazivali su visok borbeni moral. Stvorili su mobilnu vojsku, veliki broj gerilskih odreda koje je podupirala KPJ uz pomoć masovnih organizacija okupljenih u Narodnom frontu. Da su Mihailović, njegova vrhovna komanda i njegovi komandanti sumnjali u efikasnost komunističkog vodstva, da nisu znali koliko je Tito postigao otkad je stupio na čelo KPJ, da nisu očekivali da komunisti vojno i politički mogu uspješno djelovati i u najtežim okolnostima, otkriva četnička izjava o partizanima kao svojim protivnicima. Data je u dijelu X direktive br. 1 od 2. januara 1943. godine - *Plan za napadanje i uništavanje partizana u Bosni*. Nosi naslov *Taktika neprijatelja*. Mihailović i njegova vrhovna komanda u njoj ovako iznose do tada stečena iskustva u borbi protiv partizansko-razbojničkih bandi:

Jedinice su veoma slabo vodene usled nedostatka spremnog starešinskog kadra.

Ubijanje naših starešina i rad trojki glavni su eksponenti njihove akcije. Ubijanjem starešina žele da sruše sistem izvedene organizacije i komandovanja, trojke u tom momentu treba da unesu nered svojim prepadima u našim redovima. Zbog toga se zahteva zaštita starešina i oprema prema trojkama, naročito noću.

Jedinice partizanske popunjene su najraznovrsnijim mangupima, kao što su ustaše, najveći krvoloci srpskog naroda, Jevreji, Hrvati, Dalmatinci, Bugari, Turci, Madari i sve ostale nacije sveta. Skreće se pažnja na to, da partizani saraduju sa ustašama i sa gestapom, te se otuda i tumači ubijanje srpskog življa od strane partizana. Zbog ovakvog konglomerata borbena vrednost partizanskih jedinica vrlo je slaba, a naročito s toga, što im je i naoružanje dosta slabo.

*Partizani su majstori u propagandi, koju uglavnom osnivaju na borbi protiv okupatora, kao da ih okupator ne naoružava za borbu protiv Srba, i uništenje srpskog življa. Pri zavodenju masa glavni im je momenat blef, kojega vrlo vešto primenjuju, kako u sprečavanju naše propagande, tako i u širenju svoje.*²³⁹

*Propagatori drugih ideologija iz prozirne namere okomili su se na naše bivše oficire nastojeći svom vještinom da ih narodu prikažu kao nesposobne u prošlosti, kao inertne i neaktivne u sadašnjosti i zavodnike u budućnosti. Cilj je jasan. Hoće po svaku cenu da odvoje oficire od naroda i obratno, te bi onda lakše nametnuli svoje vodstvo narodu.*²⁴⁰

U svojstvu emisara Dražini oficiri sa vojnim znanjima kojim su se ponosili upućeni su iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu da uvedu vojničku disciplinu u četničkim odredima. Njihov zadatak je bio da sve jedinice, nastale nezavisno od Ravne gore, potčine komandi jedinstvenog četničkog pokreta. Oni su ih izmicali od oružanih sukoba sa Nijemcima, a navodili na borbu protiv ustaša, partizana, Muslimana i Hrvata. Njihova ratna strategija je izbjegavanje sukoba sa njemačkim okupatorom kako bi *time zaštitili srpski narod od njemačkih kaznenih ekspedicija i represalija*. Među osnovne zadatke tih delegata spadalo je organizovanje i razvijanje propagande u korist četnika. Oni je na terenu formiraju po obrascu kojim će *razoriti veru naroda, naročito omladine, u tobožnju vojničku i političku sposobnost tih vođa iz drugih ideologija*. Svojom propagandom, istovremeno, nastoje *dokazati da su oficiri njegovi pravi predstavnici koji sa njim snose sve teškoće današnjice i da jedino oni vode računa o pravim interesima našeg naroda*.

238 VII, Ča, k. 156, reg. br. 3/2.

239 Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 13/3, kutija 1.
240 Dok. 36, Pravila Obćinske organizacije za zaštitu naroda Crne Gore od decembra 1941. godine o ciljevima, načinu organizovanja i formama delovanja, Zbornik, str. 105.

ISTINA O DRAŽINIM OFICIRIMA PO OCJENI KOMANDANTA DUŠANA RADOVIĆA

Onaj koji ne zna šta hoće - nije za nas. Onaj koji ne shvati težinu današnjice - nije za nas. Onaj koji nije ideološki izgrađen - nije za nas. Onaj koji nije revolucionar - nije za nas. To mi svi, koliko nas ima, znamo da lepo izdeklamujemo na skupovima i međusobnim diskusijama, ali ako pak naš rad kroz borbu proučimo i kritički pogledamo ili bolje reći okrenemo drugu stranu medalje, videćemo da smo u mnogim stvarima reakcionarni, stari jugoslovenski oficiri bez duba, sa bolješljivim i skučenim osobinama duše, bez stvaralaštva i ideja i bez viteštva u manirima ili pak mali kafanski činovnici sa ograničenim horizontima i bolesnim ambicijama koje sputavaju.

Nastala je i produbljivala se unutrašnja razjedinjenost i ozbiljna nagriženost moralnog stanja među Dražinim oficirima i vojnicima. O tome svjedoče i mnogi autentični četnički dokumenti. Jedan od najrječitijih o tom stanju nastao je kao *Poverljiv raspis* komandanta Zlatiborskog četničkog korpusa 20. avgusta 1944. godine potčinjenim oficirima.²⁴¹ Taj raspis i u propagandnom smislu zaslužuje širu pažnju zbog toga što veoma plastično iskazuje stanje duha koje se u četništvu na propagandnom planu ispoljavalo kao - antipropaganda.

Dušan Radović, komandant Zlatiborskog korpusa, piše poručniku Simi Mitroviću, komandantu Leteće brigade Tara.

U PONORU - *Hteli bi da kroz borbu i plamen revolucije izvojujemo bolje i novo, služeći se pritom piličarskim metodama koje su nam od ideološki jačeg protivnika sugerisane kao demokratske. Mesto da se ispenjemo na vrh obasjan novim i jačim sjajem, silazimo niz brdo u ponor prepun tame.*

OFICIRSKA BRUKA - *Čamimo i dosadujemo Bogu, seljaku i sami sebi zanoseći se ličnim, budućim položajem, ordenom, vilom, automobilom ili poslaničkim mandatom, dok neprijatelj svakog sekunda stvara i to punom parom savjesno postavljenim ciljem: da nas sruši i sabije nam ionako skućene glave u prah i ništavilo. Što nećemo postati belogvardejci, šoferi taksija, izmečari, makroji, besprizorni i slično nije velika šteta, ali zato će nas prokleti Bog i Srpski narod, jer ćemo ga zajedno sa prestolom besmrtnih Karadorđevića izdati i upustiti crvenoj nemani i crvenom ološu. Što su izvesni probisveti i moralna trulež Peko Dapčević i komp. stvorili VOJSKU u pravom smislu te reči, iako laici u poslu, naša je oficirska bruka.*

RAD - IZDAJA - *Naš sadašnji rad graniči sa izdajom ili sabotажom borbe koju je proklamovala Ravna Gora.*

241 VII. Ča. k. 31, reg. br. 5/4.

Četnička propaganda je neprestano isticala superiornost svojih oficira naspram partizanskih komandanata. Ovi potonji su predstavljani kao neznalice, laici, nedoučeni u vojnim vještinama za razliku od četničkih starješina koji su još prije rata završili vojne škole i akademije, te prošli vojnu obuku. Sada, eva, komandant Zlatiborskog korpusa Dušan Radović kaže za NOP i njegove oružane formacije kao *crvenu neman* i *crveni ološ* "iako laici u poslu" da su "stvorili VOJSKU u pravom smislu te reči. Ti izvesni probisveti i moralna trulež, kako piše u *Poverljivom raspisu* potčinjenim oficirima, stvaranjem vojske u pravom smislu te reči donijeli su četničkim starješinama našu oficirsku bruku. Četničku vojsku, u isto vrijeme, naziva *ruļjom* i *gomilom čeljadi sklonu svim porocima, rasulu, haosu i bekstvu*. On krivicu prebacuje baš na te obučene starešine koji su završili vojne škole i akademije i prošli vojnu obuku. Umjesto obuke sa četničkim ljudstvom u *vojničkim vještinama po planu* te starešine izvode obuku *samo u pevanju*.²⁴²

UMJESTO VOJSKE - RULJA - *Od nas se traži da stvorimo VOJSKU i ništa drugo. Mi smo stvorili rulju ili gomile čeljadi koje vodimo sa sobom planinskim bespućima... Mi starešine krivci smo i niko drugi. Evo dokaza: Komandanti brigada i ostalih formacija vrše smenu ljudstva posle nekoliko dana provedenih u jedinici i to bez ičijeg odobrenja - samovoljno;*

OBUKA - *Naređeno je da se danonoćno izvodi obuka sa celokupnim ljudstvom u vojničkim vještinama po planu - obuka se izvodi samo u pevanju i to nakaradnih pesama kao što je ona "Zaklah joj sina Jovana"*

ODBAČENI INTELEKTUALCI - *Naređeno je da se sve starešine, naročito intelektualci po brigadama, zaposle i da budu u stalnom i korisnom kontaktu sa boračkim ljudstvom, međutim komandanti brigada i više starešine puštaju intelektualce na odsustvo ili neki 'odmor' po desetinu dana;*

NADZOR - *Naređeno je da se celokupno boračko ljudstvo drži čvrsto u ruci i pod stalnim nadzorom raspoređeno po sistemu vojničke hijerarhije - međutim, naišao sam na slučajeve da vojnik ne zna ni ko mu je šef trojke, a za komandire čete i dalje da ne govorimo;*

BJEKSTVA - *Naređeno je da se po svaku cenu spreči bekstvo ljudi iz jedinica - međutim kolone dezertera prolaze putevima i selima. Komandant brigade nema tri čiste da strelja kolovodu. Pištolj mu služi za ukras spoljašnosti a ne kao oružje za viteška pregnuća ili simbol starešinstva.*

Sistematično i ustrajno Dušan Radović slaže jedno po jedno naređenje kako je šta trebalo i moralo da se uradi, a urađeno je suprotno, naopako i kako ne treba raditi. Pa nastavlja:

POŽRTVOVANJE - *Naređeno je da se kod jedinica u borbi razvije najveće moguće požrtvovanje i poštovanje komande na vatrenoj liniji - međutim, deša-*

242 VII. Ča. k. 31, reg. br. 5/4.

na se da ljudstvo, posle prvog neprijateljskog rafala, ostavi samog komandanta brigade da se sam bori a ono traži najkraći put za debelu pozadinu. Posle boja komandant brigade plače kao žena mesto da istupi kao vitez i pokaže svoj starešinski autoritet.

RANJENICI - Naredeno je da se po cenu života ranjenici izlače iz borbe - međutim dešava se da naše ranjenike (čak i komandante) hvata i strelja neprijatelj.

VAŠAR - Naredeno je da se u borbu ne uvode balavci i oni regruti - čobani koji drhte kad uzmu praznu pušku u ruke - međutim naše brigade iz dana u dan popunjuju se čobanima, a diđije drmajū kola po vašarima, ispijaju ljutu i okreću crnu berzu po vozovima i čaršijama. Ako se desi da nesrećnim slučajem neki od takvih diđija bude mobilisan onda ga najobičniji komandant sreza uzme za svoju pratnju da bi ga sačuvalo od kuršuma, pošto mu taj čovek može kasnije valjati;

KADAR - Naredeno je da se za stalni šumski kadar mobilišu imućniji i zdraviji obveznici - međutim kad čovek prođe pored stroja naših brigada vidi skup odrpane sirotinje i zakrčljalih, dok se gazdinski sinovi tove uz dobru sofru i nove gizdave fermene i anterije sa inicijalima DM koji kao spoljna forma svedoče da su i oni nacionalni mučenici i borci Ravne Gore;

PROTEKCIJA - Naredeno je da se jednom zauvek iskoreni protekcija kao uzrok zla i propadanja - međutim naše starešine mnogo puta ne mogu 'srcu da odole' i ostave nekog svog 'zemljaka' iz gornjih slojeva da pričekā za dočnije;

ROBOVI - Naredeno je da se iznad svega čuva čistota naših redova i da se ne odlaži iz šume u varoš dok ne dođe čas Ustanka i obračuna - međutim naši intelektualci i oficiri - silaze u Užice i spuštaju se na nivo roba, gledajući se oči u oči sa okupatorskim vojnicima;

PUŠKE - Naredeno je da svaka puška mora biti u brigadi i streljačkom stroju - međutim komore su naše prepune lepih srpskih pušaka sa dosta municije;

ODIJEVANJE - Naredeno je da komandanti brigada obrate pažnju na odevanje i obuvanje svojih ljudi koliko god je moguće - međutim odlično su obučeni samo pratioci komandanta, dok onaj koji gine nema ni rukava na kaputu niti opanaka na nogama. Ono što se iz višeg štaba pošalje kao neka crkavica od obuće i odela onda se to u najviše slučajeva dodeli pratnji.

ISHRANA - Naredeno je da se obrati pažnja na ishranu ljudi - međutim desilo se da je samo iz jednog bataljona 18 vojnika dobilo trovanje od nekalajisanih kazana. Vojnici na položaju i u zasedama gladuju dok oni u komori spremaju jela po izboru i časte se.

ORUŽJE - Naredeno je da se svakodnevno čisti oružje - međutim puške naših četnika izgledaju kao da su momentalno izvadene iz nekog bunara ili jazbina. Okviri s municijom se nose u kazanu i u komori dok odelenje mitraljeza u borbi ostaje bez municije i okvira.

KOMORE - Naredeno je da se komora popuni dobrom tovarnom stokom sa

ispravnim samarima - naše komore pune su mrcina i šugavih crkotina, nepotkovanih, sa rashodovanim samarima, nesposobnih da nose tovar i od 30 kg.

VEZE - Naredeno je da se naši održači veze, kuriri i releji vežbaju u prenošenju izveštaja i naredenja i kroz najjaču vatru i brisani prostor i da se probijaju do komandnog mesta - međutim održač veze ne zna ni kako se zove planina pred njim a kamoli da nađe komandno mesto starešina.

MUNICIJA - Naredeno je da se čuva municija - međutim četnici kud idu 'u srez' ispaljuju šenluka radi i do 80 metaka.

STROJEVA - Naredeno je da se svakodnevno izvodi strojeva obuka - međutim naš vojnik kad razgovara sa starešinom samo što ne metne i kundak od puške u džep dok mlatara rukama.

OSMATRANJE - Naredeno je da naš stražar i odeljenje za obezbeđenje osmatra i zaustavlja iz zaklona - međutim on baš izabere otvoreno i vidno mesto ili se 'nacrtā' na horizontu tako da se vidi iz velike daljine.

TAJNA - Naredeno je da svaki naš pojedinac čuva službenu tajnu - međutim i poslednji kamiondžija zna šta su u štabu brigade razgovarali oficiri i kakvu su odluku za narednu akciju doneli;

RULJA - Naredeno je da stvaramo vojsku i elitne - borbene jedinice - međutim mi stvaramo gomilu i rulju sklonu svim porocima, rasulu, haosu i bekstvu.

21 KORAK NAZAD - Mesto da svakog dana činimo jedan korak napred - mi učinimo 21 korak nazad.

Pa na kraju komandant kapetan Dušan Radović pita poručnika Simu Mitrovića, komandanta leteće brigade Tara: *Recite nije li sve ovo tačno? Jeste li do sada odgovorili svojoj zakletvi, dužnosti, savesti, časti, zavetu i idejama Ravne Gore? Ima li uzvišene ideje vodilje ili ma kakve svetinje koja bi vas pokrenula da se zlu stane na put?*

Da će ga njegovi kritički pogledi i stavovi na stanje i odnose u četničkom pokretu stajati glave Dušan Radović nije ni slutio kada je napisao ovo pismo-raspis potčinjenima. Poručnik Sima Mitrović je ostao bez odgovora na sva Radovićeva pitanja. Ali, u arhivi, u dokumentima, zabilježeno je da je Dušan Radović bio komandant Zlatiborskog korpusa od oktobra 1943. do oktobra 1944. godine. Na njegovo mjesto postavljen je major Strahinja Rogić. On je u svom proglasu, prilikom preuzimanja komandantske dužnosti, između ostalog, napisao da je Dušan Radović *nestao u talasima Drine kažnjen sudom zatočenika.*²⁴³

Nestanku Dušana Radovića i njegovom kažnjavanju sudom zatočenika prethodila je epizoda u izvedbi *Crne trojke*. Naime, Bor. M. Karapandžić u knjizi *Gradanski rat u Srbiji 1941-1945.*²⁴⁴ piše i o sudbini toga komandanta

243 VII, Ca, k. 31, teg. br. 3174.
244 Cleveland, Klivlend, 1958.

Zlatiborskog korpusa. Kaže da je Radović jedan od onih četničkih komandanata i bliskih Dražinih saradnika koje su *Crne trojke* zaklale a nisu bili na famoznim spiskovima sa slovom "Z". Znači da je Dušan Radović najprije zaklan, pa je nakon toga *nestao u talasima Drine kažnjen sudom zatočenika* - kako je to napisao major Strahinja Rogić u svom proglasu prilikom preuzimanja dužnosti komandanta Zlatiborskog korpusa.

POREMEĆENI VRIJEDNOSNI KRITERIJI

Slično Dušanu Radoviću piše Zvonimir Vučković alias Feliks. Feliks je u ratu bio istaknuta figura u vodstvu ravnogorskog pokreta i veoma blizak Mihailoviću. U toj ulozi je mogao dobro da sagleda moralnu razjedenost, poremećene vrijednosti, nedisciplinu i sve druge slabosti unutar četničke organizacije.

Zvonimir Vučković alias Feliks, koji je u četničkoj emigraciji napisao dvije knjige i objavio ih u Čikagu, opisuje partizane naoružane *prvoklasnim italijanskim i britanskim oružjem i neograničenom količinom municije* koji potiskuju slabije Dražine jedinice. Za to vrijeme *kao što priliči junacima iz narodnih pesama* Nikola Kalabić u kosjeričkoj mehani pije *rujno vino da se potkrepi pred predstojeću borbu*. U toj mehani se pjevalo: *U šta si se mala zagledala da l' u kola il' u moga vola* da bi zadnji stih prihvatila cijela mehana: *Ni u kola ni u tvoga vola već u tebe Kalabić Nikola!* Kada je u zadimljenu kafanu ušao Zvonimir Vučković sa ilegalnim imenom Feliks Kalabić mu je obećao naoružanje i izrazio mišljenje *da ćemo sutra oterati crvene odakle su došli*.

Komandant 4. grupe jurišnih korpusa Drag. S. Račić piše da se *pri svemu ovome mora imati na umu da smo mi u celom dosadašnjem radu zauzimali jedan nejasan stav. Hteli smo nacionalnu revoluciju, ali je nismo izvršili, jer smo se ogrješili o svaki princip revolucije: boriti se dok se ne sruši stari režim i njegovi nosioci. Mi smo na protiv u svoje redove primili dosta nosioca staroga režima, političkog i vojničkog, koji se nikad i ničim ne mogu popraviti. Umesto mladih i dokazanih revolucionara i sposobnih ljudi, mi smo za bazu uzeli ono što je bilo pre rata: u politici vodeća mesta zauzeli su oni koji su pre rata bili na višim položajima. U vojsci merilo za položaj je čin koga su imali u Jugoslaviji bez obzira na sposobnost i pokazati uspeh u radu. Umesto da se forsiranim tempom guraju napred oni koji vrede, mi smo na svaki način hteli da održimo ravnotežu te da se iko ne istakne. U našem vojničkom i političkom životu ovakav stav katastrofalan može biti, a ima dosta simptoma negodovanja u ovom pravcu.*

Račić piše: *Sav dosadašnji rad zbog nejasnog stava imao je za posledicu naše očajno kolebanje u toku proteklih godina, što je često dovodilo do užasnog ponižavanja prema našim protivnicima: čas smo paktirali, čas bili legalni, čas zauzimali*

stav oružanog sukoba, što je najžalosnije te faze su se menjale vrlo brzo i prema želji naših protivnika i odluci pojedinih komandanata, a nikad nisu bili izraz inicijative i odluke Vrhovne komande.

U našim redovima nedisciplina je obična pojava, a ništa se nije preduzelo protiv nosioca ovog zla. Bezbroj primera da kukavice, defraudanti i skroz prljavi ljudi poremećeni jednom sa svog položaja dolaze na isti ili veći položaj samo u drugom kraju - kao da se leći premeštajem.

PRIVID JEDINSTVA KOMANDOVANJA

Dražini odredi brojali su od 50 do 200 boraca, nekad i više. Zapovijedali su im ljudi koji bi trebalo da budu odgovorni Mihailoviću. Od njega su primali uputstva i naredbe, ali su imali široku samostalnost u djelovanju. Ta sloboda je izvirala iz dva osnovna razloga: prvo, zbog teškoća u komuniciranju sa štabom, drugo, komandanti su težili da djeluju na svoju ruku kako su im okolnosti i njihovo vlastito prosuđivanje nalagali. Zato vojnu organizaciju nije karakterisalo jedinstvo nego privid jedinstva. I taj privid je nestajao sa pukotinama koje su se širile u komandnom kadru kad nije znao šta da radi i šta da očekuje pod obeshrabrujućim događajima što su se nizali jedan za drugim. Labava vojna organizacija, karakteristična u početku, nastavljena je i u drugoj, pa i potonjim godinama rata.

Na vojnu organizaciju jedinica, posebno na komandovanje, uticali su samovolja, ambicije i međusobna netrpeljivost komandnog kadra, te rivalstvo među komandantima iz karijerističkih i drugih pobuda.

Rivalstvo unutar komandnog kadra ne datira samo od početka rata i okupacije. Ono potiče još od formiranja i djelovanja četničkih udruženja u periodu između dva svjetska rata. U neposrednoj vezi je i sa programskim osnovama pređašnje četničke organizacije. Naime, program stvaranja *Velike Srbije* u *velikoj Jugoslaviji* je u cijelom međuratnom periodu imao fanatične pristalice iz redova ekstremnih nacionalističkih organizacija i krugova. Njihov broj je povećan neposredno uoči rata. Porast je podstakao i sporazum Cvetković - Maček od 26. avgusta 1939. godine.

Kapitulacija zemlje je sve te snage podstakla da se sa više upornosti i fanatizma bore za njegovo ostvarenje. Inicijativa bivših oficira, podoficira, žandarma, policajaca, u vojničkom ustrojavanju i organizovanju četničkog pokreta u toku Drugog svjetskog rata ništa nije bitno izmijenila u samom biću četništva, u njegovoj ideologiji i političkom programu. Oficiri, podoficiri i žandarmi bivše Jugoslovenske vojske i policije bili su jedina realna snaga koja je tom pokretu dala obilježja vojnog činioca. Oni su četničkoj masi usadili osnovne elemente vojničkog rada. Takva njihova uloga evidentna je od prvih

četničkih akcija u Makedoniji 1904. godine. Rivalstvo između bivših oficira i istaknutih četničkih vojvoda ispoljena od prvih dana okupacije nije utirala put različitim pokretima već je sve ostajalo u okviru borbe za lični prestiž beskrupuloznog nadmetanja za vodeća i rukovodeća mjesta u pokretu. Rat i uslovi koje je nametnuo davali su veći značaj ličnostima iz kruga oficira, podoficira i uopšte vojnika. Na površinu su izbijale vojne ličnosti ili ličnosti iz građanstva koje u ranijem političkom životu nisu bile značajnije eksponirane. Inicijativa nije bila u rukama građanskih političara jer je aprilski slom Jugoslovenske vojske pripisivan u grijeh građanskim političkim strankama. Tako je bilo i u Bosni i Hercegovini posebno u Bosanskoj krajini.

SUREVNJIVOST, SUKOB I, ZAVIST, SVADE I RIVALSTVO MEĐU KOMANDANTIMA

*Vrlo retki su slučajevi iskrene saradnje i uzajamnog potpomaganja između susjednih pokrajinskih komandanata. Izgleda da su ti komandanti bili složni samo u tome da šalju đeneralu Mihailoviću vrlo optimističke izveštaje o stanju na terenu i da veličaju svoje zasluge.*²⁴⁵

Tako piše oficir u izbjeglištvu, inače prisan privrženik Mihailovića. I direktivno pismo Zaharija Ostojića od 30. jula 1943. godine striktno naređuje komandantima: *Izbjegavati međusobne sukobe i svade i živeti i raditi u slozi.*

Major Palošević prišao je Mihailoviću u aprilu 1941. godine kada je grupa oficira i vojnika krenula iz Bosne prema Ravnoj gori. On se svom generalu žali na ponašanje kako svojih pretpostavljenih tako i svojih podređenih komandanata.²⁴⁶

Registrovani su i primjeri međusobnih oružanih sukoba četničkih komandanata. Raspirivali su i borbe među jedinicama kojima su komandovali. Oni često nisu slušali ničija naređenja i upute, pa ni Dražine. Tako Mihailović svjedoči da je inspektor oružanih četničkih snaga pukovnik Jevrem Simić ubijen na prolazu preko teritorija koji je kontrolisao komandant Raković.²⁴⁷ Živko Topalović obznamljuje samovolju četničkih komandanata i Dražinu ne-moć da ih kontroliše.

Na to ukazuju i primjeri krvavih sukoba među jednim brojem komandanata. Tako je Ajdačić zaklao Kondora i u bisagama nosio njegovu glavu deset dana. Među sobom su se tukli Janković sa Popovićem, Raković je ubio Simića. Itd.

U toku čitavog rata četnici su predstavljali labavi skup oružanih snaga. Neki povjesničari ih nazivaju jednom vrstom teritorijalne milicije. Oni nisu imali centralno vojno-političko rukovodstvo kakvo je, naprimjer, djelovalo za narodnooslobodilački partizanski pokret. Nominalno su pod Dražinom komandom, premda su mnoge jedinice često djelovale potpuno samostalno. Karakteriše ih pomanjkanje mobilnosti i odsustvo borbenog morala, naročito među mobiliziranim borcima u regrutovanim jedinicama koje su se, ustoj, borile dalje od svojih kuća i zavičajnih područja. Nisu imali ni obuhvatnu političku ideologiju, stalno su bez čvrste discipline. Mnogi komandanti su ispoljavali međusobnu surevnjivost, ljubomoru i zavist zbog pozicije koje su pojedinci uživali u odnosu prema i u Vrhovnoj komandi. Među njima su nerijetke svade i rivalstva. Draža i njegova Vrhovna komanda često nisu mogli praktično provoditi svoja naređenja, niti postići da neki komandanti međusobno saraduju. To kao ilustraciju otkriva i jedan od sličnih izvještaja komandanta Dinarske divizije od 28. februara 1943. godine štabu komande bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Izvještaj se bavi analizom vojno-političke situacije i borbenih akcija izvedenih u januaru i februaru 1943. godine. *Jedan deo hercegovačkih starešina ili nije shvatio svoju ulogu u ovim krajevima, ili je zlonamerno, ili iz ličnih računa, radio suprotno od onoga što je trebao da radi.*²⁴⁸

Nedostajali su čvrsto vodstvo i stroge linije komandovanja. Te manjkavosti su manje vidljive iz pisanih propagandnih glasila, ali se veoma često mogu naći u izvornim četničkim dokumentima. Mnogi su lokalni komandanti područja na kojima djeluju smatrali svojom privatnom pričijom. Radili su ono što im je volja. Da je nedisciplinarnost uzela širokog maha iskazano je i u jednom od mnogih Dražinih telegrama²⁴⁹ sa naredbom za mobilizaciju svih raspoloživih oružanih snaga u srpskim pokrajinama. Naloženi su time neodložni najenergičniji napadi na komuniste - kako su nazivani partizani. *Prema svim komandantima koji ne budu izvršili ovo naređenje preduzeće se sve mere kao prema izdajnicima.*²⁵⁰

245 Dimitrije R. Putnik, *Radio veze sa zemljom u prolom ratu*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1961., str. 39-43.

246 Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Paloševićovo pismo od 5. novembra 1942., Četnički dokumenti, reg. br. 34/2, kutija 1, te pismo od 23. aprila 1943., reg. br. 3/2, kutija 2. Oba pisma su upućena Mihailoviću.

247 Živko Topalović, *Srbija pod Dražom*, London, 1968., str. 18-20.

248 VII, Ča, k. 20, reg. br. 6/3 - VK-Y-701/1.

249 Bc 487 od 7. novembra 1943.

250 Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 19/1, kutija 3.

REGRUTACIJE KAO IZVOR LJUDSTVA ZA ČETNIŠTVO

Prisilna mobilizacija seljaštva je osnovni izvor boračkog sastava. Od postanka ravnogorskog pokreta ona predstavlja glavni metod obrazovanja četničkih jedinica

Prve četničke jedinice sastavljene su od dobrovoljaca ljudi koji su otprije slijedili četništvo i pristajali uz politički program Mihailovića. Mnogi od njih su htjeli otpor protiv sila koje su okupirale njihovu zemlju. Vremenom su partizani postajali glavna suparnička snaga baš na pružanju oružanog otpora okupatoru kao glavnom neprijatelju. Privlačili su stoga u svoje redove mnoge dobrovoljce. Naglo su presahli, u isto vrijeme, izvori ljudstva za njihovo dobrovoljno svrstavanje u četničke jedinice koje zaobilaze borbu protiv okupacionih snaga. Zato su ravnogorske formacije pribjegle sistemu regrutacije. Kao službena Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVUO) vršila je prisilnu regrutaciju na područjima koja je držala pod svojom kontrolom. Iza takve njene prakse stajali su vlada u izbjeglištvu i kralj. Ustrojeni su i spiskovi na osnovu kojih su regrutovani vojnici kad god je ustrebalo. Mnogi su bili registrovani sa obavezom da se odazovu na poziv kada budu pozvani.

Prisilna mobilizacija seljaštva je osnovni izvor boračkog sastava. Od postanka ravnogorskog pokreta ona predstavlja glavni metod obrazovanja četničkih jedinica. U jednom srezu je mobilisana jedna ili dvije brigade, *aktivni četnici* i *stalni četnici* koje su činili dobrovoljci, oficiri, podoficiri bivše Jugoslovenske vojske, žandarmi itd. Iz tih grupa su formirani štabovi za mobilizaciju. Za neodživ na prisilnu mobilizaciju primjenjivane su najсуровije kazne.

Sve ostalo ljudstvo brigada, bataljona i četa su ustvari prisilno mobilisani seljaci. Okupljene u brigade njih su vodili u akcije protiv partizana, a nakon akcija puštali ih kućama da bi ih opet okupili pri novim borbenim zadacima. Te su jedinice pretežno vezane teritorijalno za svoj srez. Kasnije su, sa formiranjem korpusa i grupa korpusa, vođene i van teritorije svoga sreza u krupnije operacije protiv NOV-a. I nakon ovih borbi brigade su vraćane u svoje srezove, a ljudstvo raspušteno. Četnička organizacija nije imala karakter regularne armije. Njen moral, borbenost, disciplina i bojna gotovost bili su na niskom nivou. Registrovano je kako su vršene te mobilizacije.

Po noći se blokiraju sela i odvedu svi muškarci prirasli za oružje. Nasilničko držanje, pri tim upadima u sela, pljačka i maltretiranje žitelja, hapšenja, pa i batinanja pri mobilizaciji navlačili su mržnju stanovništva. Ta mržnja je dovela do previranja u četničkim redovima. Ispoljavani su ozbiljni znaci demoralizacije i osipanja - to je ujedno slika stanja i odnosa u njihovim postrojbama. Otuda i česta masovna predavanja jedinicama NOVJ-a nakon njihovih poraza u oružanim okršajima s partizanskim snagama. Pogotovo nakon kapitulacije Italije 8. septembra 1943. godine kada su izgubili pozicije, sužen im je prostor djelovanja. Poseban udarac su doživjeli gubitkom dotadašnjeg oslonca i zaštitnika u okupacionim snagama Italije. I veze četničkih komandi

na terenu s Mihailovićem su sve više opadale na intenzitetu, kurirske veze su urjedale, skućene su i tehničke mogućnosti za održavanje radio-veza. Nijemci su, kontrolom tih veza, sprečavali dodir četničkih grupacija na terenu s Mihailovićem. Da bi spriječili pristupanje novih boraca u jedinice NOVJ-a i izvršili što masovniju mobilizaciju aktivirali su prijeko vojno-četničke sudove za represivnu politiku. Sudovi su izricali smrtne kazne za mnoga krivična djela. U ta djela su spadala i dezertiranja četnika u partizane, pozivanje četnika da pristupe oružanim formacijama NOP-a. Visoke kazne su propisane i za neodazivanje na poziv za mobilizaciju.

PREUVELIČAVANJE BROJNOG STANJA ČETNIŠTVA

Narod nema nikakve potrebe preteranog straha od naših dušmana. Naše vojne snage su deset puta jače od prošle godine, a puno bolje organizovane. To piše u letku Mi smo vojska pravde i odmazde.

I to neka naš narod dobro upamti i neka zna, da iza mladoga Kralja - a ne iza Tita - stoje ne samo narod i vojska u domovini, nego i tri njegove divizije u Egiptu i još jedna u južnoj Italiji, a u Kanadi 10 hiljada izvežbanih dobrovoljaca i dve hiljade avijatičara sa dve stotine letućih tvrđava koje Mu je dala velika Amerika. Ne ka zna i upamti, da se veliki narodi ne obaziru na pasje lajanje što robijaš Tito traži da mu se preda jugoslovensko zlato; da su naši ratni i trgovački brodovi u Kraljevskoj ruci; da su nakupovane za naš narod desetine hiljada tona hrane, koja će se odmah početi prevoziti u slobodnu Otadžbinu, čim kućne čas slobode. Tada će se uvideti i krvolok i bezbožnik Tito i njegova družina, čiji će prvi padobranci doleteti u našu zemlju, ko će imati vrhovnu vlast u njoj i šta će se dogoditi sa zločinačkim partizanskim bandama. Videće da Jugoslavija nije data ni Sovjetima ni Englezima i da smo mi slobodan narod.

Uglavnom iz propagandnih razloga ravnogorski pokret je preuveličavao svoje brojno stanje i glorifikovao raspoloživu vatrenu moć. U lecima i proglašima se operisalo sa različitim redom veličina. Zato je po tim izvorima naročito teško odrediti stvarnu brojnost četničkih snaga. U svom proglasu srpskom narodu od 1. decembra 1941. godine Mihailović je naveo da četnici imaju u zemlji jednu jaku vojničku organizaciju koja broji preko 300.000 ljudi.²⁵¹ Kasnije je u takvim proglašima, ali i u usmenoj agitaciji, često isticano da ta vojska broji od 200.000 do 300.000 ljudi. Brojke su uključivale ne samo grupe pod oružjem nego i one sa mobilizacijskih spiskova. Za te sa mobilizacijskih spiskova kao da se pretpostavljalo da su oni konstantna nepromjenjiva veličina stalno prisutna na područjima pod četničkom kontrolom. U svom te-

²⁵¹ Zbornik D. NOR, tom I, sv. 2, str. 377.

legramu vladi u izbjeglištvu od 20. marta 1943. godine Mihailović kaže da je organizovano najmanje 1000 ljudi u svakom srezu (kotaru) i to u 180 od 338 srezova u zemlji. To iznosi ukupno 180.000 ljudi. Jedan od Dražinih glavnih komandanata major Zvonimir Vučković²⁵² piše da je ono što je u svim izvještajima iz tog doba bilo tačno, to je broj boraca sa dotične teritorije koji su se u slučaju dovoljnog naoružanja mogli osposobiti.

Vučković kaže da se krajem 1943. godine jačina raznih korpusa u zapadnoj Srbiji kretala od 2.500 - 3.000 ljudi, ali je bila mnogo manja u istočnoj Srbiji i ravničarskim predelima zemlje. Početkom 1943. bilo je oko 40-50.000 četnika u Crnoj Gori i italijanskoj zoni NDH. U Njemačkoj je zoni krajem 1942. oko 10.000 bosanskih četnika imalo sporazum na principu *živi i daj drugima da žive s hrvatskim kvislinškim vlastima*, dok je broj četnika pobunjenika koji su aktivno radili protiv vlasti NDH bio mnogo manji.

Nijemci su krajem 1943. procijenili stvarnu jačinu četnika u cijeloj zemlji: Slovenija 500, sjeverna Dalmacija i Lika 2.000, zapadna Bosna 1.500, Hercegovina 3.000, Crna Gora 3.000, jugozapadna Srbija 2.500, sjeverozapadna Srbija 3.000, srednja Srbija 3.000, područje planine Kopaonika 1.500, jugoistočna Srbija 3-4.000 i sjeveroistočna Srbija oko 4.000 četnika. Ukupno to čini 30.000 do 31.000 ljudi.²⁵³

Prema četničkim komandama i njihovim dokumentima, ukupno su u ratu na tlu Jugoslavije formirane 364 brigade, 3 divizije i 13 pukova koji su sačinjavali 79 korpusa. Od toga u BiH - 14 korpusa, 76 brigada i dva puka. Mobilni dio te vojske u cjelini nije prelazio 100.000 ljudi.

NEPOSTOJEĆE DIVIZIJE U INOSTRANSTVU

Leci su isticali četničke divizije koje iz inostranstva dolaze sa armijama naših saveznika. Jedan potpisan *Srpski osvjetnici* savjetuje Srbima u partizanskim redovima, uz ostalo: *Bježite iz zločinačkog tabora ustaško-partizanskog. Priključite se našem nacionalnom frontu, dok se gnjev naroda nije izlio na vaše glave, dok vas nije stigla osvetnička ruka i pregazila armija naših saveznika i divizije naše, koje dolaze s njima, a koje se bore za uspostavu demokratije u Evropi.*

Ravnogorski pokret i njegovo vodstvo su u mnogim prilikama prenaplašavali da kralj Petar i jugoslovenska vlada u emigraciji raspolažu respektabilnom vojnom silom. Onom koju je sačinjavala Jugoslovenska vojska u domovini, ali i velikim vojnim formacijama u inostranstvu - u Egiptu, Italiji,

Kanadi i na moru, u Americi, i u drugim zemljama. Na sličan način je postupala i njihova propaganda.

Od *Oblasnog Četničkog Nacionalno-prosvetnog odbora*, kako stoji u potpisu, sa *Položaja jula 1944. godine* upućen je svim nacionalnim povjerenicima za propagandu dopis-letak. Uz njega je i nalog da se *pročita obavezno i nezostavno prvom prilikom svim borcima pred strojem, a narodu i omladini na zboru*. Njegov jedan gore citirani dio upravo govori o vojsci u domovini, a naročito o onoj u inostranstvu.

Kolikim su vojnim snagama, uistinu, raspolagali kralj i njegova izbjeglička vlada u inostranstvu? Neka vrsta inventure žive sile i materijalno-tehničkih sredstava u njihovoj ingerenciji izvršena je dva puta - 1942. i 1944. godine. Šta pokazuju dokumenti o njihovoj raspoloživoj vojsci, mornarici i vazduhoplovstvu izvan Jugoslavije?

Vlada u emigraciji je stalno imala ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva, uključivši i načelnika štaba Vrhovne komande. Jedno vrijeme u svom sastavu u izbjeglištvu, a najduže u licu Draže Mihailovića u zemlji. Kakve su, zapravo, bile oružane snage Jugoslovena u izbjeglištvu? U izvještaju koji je predsjednik vlade podnio kabinetu 23. februara 1942. godine te snage su se sastojale: od nepotpunog bataljona kraljevske garde sa 505 oficira, podoficira i regrutovanih vojnika većinom Slovenaca iz Slovenskog primorja. Oni su bili u italijanskoj armiji. Kad su ih u Africi zarobili Britanci javili su se dobrovoljno u jugoslovensku vojsku. Osim toga bataljona, oružane snage jugoslovenske vlade u izbjeglištvu imale su i jednu podmornicu, dvije torpiljarke, jednu eskadrilu hidroplana sa ukupno 105 oficira, podoficira i vojnika. Raspolagala je i sa 316 članova avionskih posada i drugog vazduhoplovnog osoblja, ali bez aviona. Avioni kojima su iz zemlje pobjegli u Egipat predati su Britancima. Zajedno sa vojnim misijama ta vlada je vodila na evidenciji 1072 vojna lica - 246 oficira, dva vojna činovnika, 327 podoficira, 25 vojnih muzičara i 472 kaplara i redova. Bila je u namjeri da regrutuje dobrovoljce među jugoslovenskim iseljenicima u Sjedinjenim Državama ali se takav plan nikada nije mogao realizovati.²⁵⁴

Stanje vojske, mornarice i vazduhoplovstva utvrđeno je i dvije godine kasnije, 16. avgusta 1944. od generalštabnog pukovnika Zvonimira Župančića u Kairu 10. avgusta te godine. Ustanovio je, prikupljanjem podataka, da je vojska imala 785 pripadnika (192 oficira, 188 podoficira i 405 kaplara i redova). *Štab Odjeljka Vrhovne komande u Kairu imao je tri odeljenja: odeljenje sa operativnim, obavještajnim i propagandnim odsjekom*, pa odjeljenje sa novčanim i ekonomskim odsjekom, te odjeljenje sa sanitetskim i sudskim odsjekom. *Ovoliki Štab je potpuno nepotreban* - konstatuje se u izvještaju ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva vlade Kraljevine Jugoslavije (KJ). *Ceo*

252 *Gerilska formacija Jugoslovenske vojske u otadžbini*, Knjiga o Draži, I, str. 72

253 Izvještaj Nijemcima 31. decembra 1943. Mikrofilm br. T-311, rola 189, snimci 232, 237.

254 Radoje L. Knežević, *Jugoslovenska vlada i Druža Mihailović*, Poruka br. 8, str. 7.

posao Štaba se od pre tri godine sveo samo na rešavanje ličnih pitanja i materijalnih izdataka.

Prelaskom Ministarstva u London u Kairu je ostao samo jedan odjeljak koji sada nema nikakvu ulogu. Ovaj odeljak je potpuno nepotreban i samo otežava komandovanje - kaže se u izvještaju. U sastavu Predsjedništva vlade u Kairu nalazio se jedan vojni odjeljak čiji je glavni zadatak bio prikupljanje podataka iz zemlje i održavanje veze između Vrhovne komande generala Mihailovića u zemlji i Predsjedništva vlade van zemlje. Novostvorenom situacijom odeljak više nema veze sa Mihailovićem. U Kairu su se vojna lica nalazila još raspoređena u Uredu za obnovu, u odeljenju za distribuciju i u Crvenom Krstu.

U Palestini je u toku Drugog svjetskog rata egzistirao Gardijski bataljon. Sa promjenama u poziciji vlade u izbjeglištvu, prestao je da bude ratna jedinica i nije se mogao upotrijebiti kao ratni bataljon. Imao je oko 240 ljudi, od njih 85 oficira i podoficira, koji su izvodili obuku u raznim kursovima da bi ljudstvo bilo zaposleno.

Baza jugoslovenskih snaga nalazila se u Palestini. U njoj je u dobro uređenom logoru pored morske obale bilo cjelokupno neraspoređeno ljudstvo na Srednjem istoku. Sačinjavali su ga oni što su napustili zemlju u početku rata, ili su prikupljeni na Srednjem istoku, ili su došli iz zemlje u toku rata, naročito nakon kapitulacije Italije, te ljudstvo što je izašlo iz izbjegličkih logora i prešlo u vojsku.

U bazi je 90 oficira, 80 podoficira i 200 kaplara i redova, ali ih je malo koji bi se mogli upotrijebiti za boračke jedinice. Tu je bilo i rekonvalescentno odjeljenje sa svim stalno nesposobnim i zdravstveno slabim vojnicima.

U Ismailiji je bila locirana Zubna stanica za sve jedinice na Srednjem istoku.

Što se tiče vazduhoplovstva, ono je brojalo 560 vojnika (190 oficira, 130 podoficira i 240 kaplara). Njegov inspektorat je u Kairu gdje je bio pod engleskom vazduhoplovnom komandom - dvojno komandovanje otežavalo je rad. Njegovo ljudstvo je raspoređeno u Jugoslovenskom detašmanu pri 15. američkoj vazduhoplovnoj komandi u Bariju, posadi u Baltimoru pet posada (20 ljudi) pri engleskoj avijaciji u Italiji, u jugoslovenskoj lovačkoj eskadrili pri engleskoj avijaciji u sjevernoj Africi (14 pilota-lovaca i 64 vojnika za zemaljsku službu) te tehnička četa - po jedna u Egiptu i Alžiru. Postojala je i škola u južnoj Rodeziji sa 112 ljudi. Po završetku kurseva ljudstvo se raspoređivalo u jednu od već spomenutih jedinica. Još 21 pilot se nalazio na preletu aviona - u jedinicama engleskog vazduhoplovstva koje su služile za prebacivanje novih aviona od Atlantske obale do aerodroma na Srednjem Istoku.

Mornaricu je sačinjavalo 106 oficira, 200 podoficira i 560 kaplara i mornara (ukupno 866). Njena komanda je bila na Malti i imala je plovne jedinice, pomoćne čete, baze motornih čamaca i brod *Oxio*. Imala je ukupno 10 plovnih jedinica: korvetu *Nada*, pomoćni brod *Kumanovo*, bivšu admiralsku

jahtu *Vila*, minopologače *Mljet* i *Meljine*, minonosac *Orao*, kraljevu jahtu *Bel orao*, torpiljerku *T1* i *T5* i pomoćni brod *Starčević*. Na plovnim jedinicama školovano je mornaričko osoblje. Služile su za prevoz materijala za potrebe saveznika i za pratnju konvoja kroz Sredozemno more. Podređene su komandantu britanske sredozemne flote.

Jugoslovenske pomorske snage u Aleksandriji su imale podmornicu *Nebojša* i motorne torpiljerke *Durmitor* i *Kajmakčalan*.

Postojale su i tri vojne misije: jedna za Egipat, Palestinu i Siriju sa odjeljcima u Kairu, Jerusalimu i Bejrutu; one su vodile evidenciju i prikupljale vojne obveznike sa Srednjeg Istoka i održavale veze sa ostalim savezničkim misijama na tom području (američkom, francuskom, poljskom, češkom i grčkom). Druga je u Alžiru pri savezničkoj Vrhovnoj komandi. Tamo je bilo i vojno izaslanstvo pri poslanstvu jugoslovenske vlade i imalo pet oficira, koji su, osim jednog, vraćeni na Srednji Istok u Bazu. Treća je Vojna misija u Italiji koja je prikupljala zarobljenike, internirce, izbjeglice, davala im pomoć. Od njih se formiraju radne jedinice i pridodaju saveznicima za razne pozadinske službe.

Saveznička Vrhovna komanda je prikupljala i formirala u jedinice sve Slovence i Hrvate iz Istre i Gorice (bivše italijanske zarobljenike) njih 3800 i slala ih na Srednji Istok. Kraljevska vlada ih nije htjela primiti u Jugoslovensku vojsku. Zato je znatan broj ovih vojnika pristupio NOVJ-u, a ostali su prešli u engleske radničke čete.

GERILSKI NAČIN RATOVANJA U ČETNIČKOM POIMANJU I U PARTIZANSKOJ IZVEDBI

Draža o partizanskoj gerili

Veliki vojni pokreti četnika nisu uslovljeni samo blagovremenošću. Draža je bio predmetni nastavnik iz taktike ratovanja. U toj funkciji je morao znati u kojim i kakvim se uslovima vodi gerilska borba. Tu borbu *ali i to u velikim vremenskim razmacima* dopuštao je samo kao prethodnicu opšteg oružanog ustanka. Kao nastavnik je govorio da je gerilska borba najčešće slučaj kada se specijalne ili sve gerilske jedinice angažuju u pozadini neprijatelja kako bi olakšale izvršenje zadatka glavnim snagama.²⁵⁵

Kao komandant u praksi je odlagao ustanak i početak borbe protiv okupatora. Tim odlaganjem izostajale su i gerilske borbe makar i u *velikim vremenskim razmacima*. I tu gerilu, i velike vojne pokrete, kao i opšti udar na

²⁵⁵ Dr. Branko Lataš, *Savodnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945), Društvo za istinu o antifašističkoj NOB-i, Beograd, 1999.*

okupatora, on je neprestano odgadao. Odlaganje je trajalo kroz čitav Drugi svjetski rat.

Mihailović je ustanak svojih snaga i početak njihovih borbi protiv okupatora stalno kvalifikovao kao *glavni momenat, glavnu akciju, odsudni momenat, odsudni čas, pogodan trenutak, glavni trenutak* itd. Taj glavni trenutak poistovijećen je sa onim momentom kada se invazione anglo-američke snage iskrcaju na tlo Jugoslavije. Glavne snage bile bi, po Mihailoviću, savezničke invazione trupe.²⁵⁶

Akcije pojedinih grupa nisu povezane kako po zadacima, tako ni po vremenu i svode se na brze i iznenadne napade poglavito noću. Prilikom odbrane, a nekada i samog napada, izbegavaju se odlučne borbe i poglavito se teži u slučaju nailaska na jačeg neprijatelja da se izbegne rešenje borbe, vešto se izvlačeći iz svake teže situacije.

Prizvuk priznanja partizanskom načinu ratovanja odzvanja iz ove ocjene Dražinog vojnog vodstva. Ocjena je sadržana u dijelu direktiva br. 1 od 2. januara 1942. godine. Njom je predočen plan za napadanje i uništavanje partizana u Bosni. Nosi naslov *Taktika neprijatelja*. Draža i njegova Vrhovna komanda u toj taktici opisuju i stečena iskustva u borbi protiv, kako kažu, *partizansko-razbojničkih bandi*. To iskustvo nije pomoglo četničkim snagama da, rukovodene tradicionalno školovanim profesionalnim oficirima, budu sposobne za vođenje uspješnog gerilskog rata. Nedorasli su posebno da savladaju partizane predvođene *neznalicama za vojne vštine*. Gerilsko ili partizansko ratovanje njihovog protivnika razlikovalo se od gerilskih operacija tradicionalne vrste i karaktera. Ono je poprimilo stanovite političke, socioekonomske i psihološke aspekte nepojmljive za komandante i njihove vojnike pod kokardom.

Uprkos tome, Italijani, a nakon septembra 1943. Nijemci, često izjavljuju da sebi ne mogu dozvoliti da napuste četnike kao saveznike. Pokazali su se, vele, kao odlični borci protiv partizana. Četnici su im služili kao pomoćne trupe, od njih se snabdijevali, a u velikoj mjeri bili pod njihovom taktičkom komandom. U samostalnim akcijama, međutim, četnici nisu superiorna borbena snaga. Čak ni kao gerilci u većim vojnim operacijama združenim sa okupacionim i kvislinškim jedinicama. Nedostajalo im je istinsko vojno rukovodstvo i komandovanje, čvrsta odanost njihovih starješina i jedinica ciljevima borbe, te jaka ideologija. Zato njihov pokret nije ni mogao postati privlačna okupljajuća snaga.²⁵⁷ Kao jedan od Dražinih komandanata Vučković otkriva da je ravnogorski štab krajem 1941. godine objavio *Uput za četničko ratovanje*, koji im je služio za vojnu nastavu.²⁵⁸

256 B. Latas, Isto, 9.

257 Zvonimir Vučković, *Gerilska formacija. Knjiga o Draži*, 1, str. 73.

258 *Propagandisti i diverzanti*. - Draža je govorio da komandosi služe za propagandu i pripremu poslijeratnog referenduma u zemlji. Oni što su pripadali tim *propagandistima* učili su kako se ruše mostovi, kako se upotrebljavaju otrovi, prave zasjede, ruše vozovi. Nastavu je izvodilo obučeno osoblje gestapovaca, specijalista za špijunsko-diverzantske i terorističke škole.

*Neprijatelj je u borbi za vrijeme zimskih bosanskih mjeseci stajao protiv njemačkih vojnika kao neprijatelj, koji je bio opremljen i izobražen za opasni mali rat. Taj se neprijatelj svagdje borio brzo, jer je poznao zemljište, a osobito u usamljenim gorskim zasjedama. Taj je neprijatelj ponajprije radije vršio noćne napadaje i izbjegavao otvorenu borbu, dok nije konačno, za vrijeme posljednjih tjedana, zatjeran u tjesnac, jurišao i u jačim skupinama.*²⁵⁹

Mihailovićeви sljedbenici, njegove pristalice u srpskom žiteljstvu, kao i u emigraciji, tvrde da je ravnogorski pokret prva gerilska snaga protiv Osovine u Evropi. Kažu da je čak prethodila pojavi jugoslovenski orijentisanih partizana predvođenih komunistima.²⁶⁰ Lansiraju poruku o Draži kao prvom gerilcu Evrope u Drugom svjetskom ratu. Pri tome zaboravljaju da je taj rat u Evropi počeo 1939. godine, s njim i djelovanje više pokreta otpora fašističkom sistemu na okupiranom dijelu kontinenta. S tim pokretima je nastala i gerila još prije nego što je otpočeo rat u Jugoslaviji. U jugoslovenskoj sredini se, prema tome, nije mogao pojaviti prvi gerilac Evrope.

Radoje Knežević navodi da je Mihailović označio 15. april, dan kada je odlučio da se ne preda Nijemcima, kao početak svoga gerilskog otpora. Čak ga i datira - 23. aprila. Tada je, navodno, Mihailovićeva grupa uništila jedan most, što se prima kao prvi akt četničke sabotaže. Jozo Tomasevich piše da je to tačno samo ako se prihvati da jednostavno otići u brda znači početak gerilskog pokreta.²⁶¹ Ali ako se pod gerilskim pokretom podrazumijeva vojna i politička organizacija relativno velikog broja ljudi i oružane operacije koje se manje ili više trajno izvode, tada to sigurno nije tačno. Jer, Draža je sa svojih 50 do 60 ljudi (uključivši i one što ih je poslao na područje Rudnika) jedva bio spreman otpočeti s gerilskim operacijama ili potaknuti sveopći ustanak u Srbiji, pet ili šest sedmica nakon dolaska na Ravnu goru. O drugim dijelovima zemlje da se i ne govori.

Kao da su, kao oficiri, u vodstvu ravnogorskog pokreta zaboravili na *Uput za četničko ratovanje* koji je 1929. godine izdalo Ministarstvo vojske i mornarice u Kraljevini Jugoslaviji. Onaj četnički *Uput...* iz 1941. ima, prema tome, svoju predistoriju. Taj iz 1929. razlikuje dva koncepta gerilskog ratovanja: gerilske operacije u kojima specijalne gerilske jedinice u službi redovnih snaga djeluju kao prethodnica većih jedinica, ili na njihovim bokovima, ili samostalno u pozadini neprijatelja; (2) gerila ili mali rat (ono što Nijemci zovu Kleinkrieg) kada kompletna vojska jedne zemlje ili njen veliki dio prelazi u gerilu ili neredovan rat, sa ili bez saradnje sa redovnim trupama. Takva znanja sticana su u vojnim akademijama i školama rezervnih oficira između dva svjetska rata u kojima je izučavana problematika i taktika gerilskog ratovanja.

259 *Usatki dnevnik, Novi List*, Sarajevo, 9. IV 1943. o partizanskom načinu ratovanja.

260 Radoje Knežević, *Počeci pokreta otpora, Knjiga o Draži*, II, Windsor, Canada, 1956., str. 13.

261 J. Tomasevich, Isto, str. 120.

U prvom slučaju veličina gerilskih jedinica zavisi od specifične prirode zadatka. U drugom je utvrđena unaprijed formacijska organizacija. U oba je osnovni princip djelovanja napad i iznenađenje. Uspješne operacije gerilskih snaga pretpostavljaju i prijateljski raspoloženo stanovništvo i njegovu podršku. Jugoslovenske vojne vlasti su 1925. godine izdale i povjerljivi priručnik za gerilske operacije četničkih jedinica na mađarskom teritoriju u slučaju rata s Mađarskom.²⁶² Osim toga, jugoslovenski Glavni deneralštab je načinio posebni izvještaj o gerilskom ratovanju pod modernim uslovima i o mogućoj upotrebi četničkih udruženja u slučaju rata.

Izvještaj je na nov način pristupao gerilskom ratovanju. Revidirao je mnoge stavove iz priručnika objavljenog 1929. U izvještaju se došlo do zaključka da bi operacije slične onima između 1912-1918. bile neizvodive u savremenom ratu. Zadaci koje su četnici prije izvršavali u pozadini neprijatelja trebalo je povjeriti zračnim desantnim jedinicama, a održavanje rada u zemlji osiguravala bi žandarmerija i/ili rezervne trupe. I ovaj dokumenat i jugoslovenski ratni planovi izradeni između 1938. i 1941. pokazuju da vojno rukovodstvo nije razmatralo širu upotrebu gerilskog ratovanja u slučaju invazije. A nije ni pomišljalo da četničkom udruženju povjeri bilo kakvu važniju ulogu.

Jugoslovenska vlada je u aprilu 1940. godine ustanovila Četničku komandu koja je organizovala šest potpunih i jedan nepotpuni bataljon. Regrutovala ih je na dobrovoljnoj bazi iz redovne vojske. Po jedan od šest bataljona u punom sastavu pridodat je svakoj armijskoj komandi (u svemu je bilo sedam armija) i smješteni su u Novom Sadu, Sarajevu, Skopju, Karlovcu, Nišu i Mostaru. Četnička komanda je najprije bila u Novom Sadu a zatim u Kraljevu. Nekoliko dana nakon početka aprilskog rata 1941. godine povukla se u Sarajevo, gdje se zajedno sa sarajevskim četničkim bataljonom predala Nijemcima 18. aprila te godine. Nije zabilježeno da je bilo koji drugi četnički bataljon postupio prema ulozu koja mu je bila namijenjena ili da je bilo koji od njih opstao i djelovao nakon sloma jugoslovenske vojske. Kratko vrijeme prije invazije vojska se obratila Kostu Pećancu, dajući mu ovlašćenja, oružje i novac da organizuje gerilske jedinice.

To sve znači da se jugoslovensko vojno rukovodstvo nije pouzdavalo u gerilsko ratovanje u širim razmjerima, niti je činilo ozbiljnije pripreme za takvo djelovanje. Drugo, nije imalo ni ozbiljnog plana da članstvo doratnih četničkih organizacija iskoristi za gerilske operacije. Nakon napada Osovine i okupacije četnici su se podijelili. Kao što su, uostalom, u čitavom međuratnom periodu u njihovim udruženjima postojale razlike u mišljenjima i diobe sa trajnim razmiricama između vođa raznih četničkih organizacija. Zato nije čudno što četničke organizacije pod udarom okupacije i rata nisu mogle naći jedinstvenu i zajedničku politiku prema okupacionoj vojsci.

262 Nusst Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941.*, ANUBiH, Sarajevo, 1971.

Međuratni četnički funkcioneri - Pećanac se ubrzo pokazao kao otvoreni kolaboracionist s Nijemcima, a Ilija Trifunović-Birčanin i bosanski četnički vojvoda Dobroslav Jevđević pridružili su se Mihailoviću i postali važni komandanti i oficiri za vezu sa italijanskom okupacionom vojskom.

Iz svega toga slijedi saznanje da četnici i njihovo vodstvo nisu ni pomišljali na izvođenje gerilskih operacija protiv porobljivača zemlje. Oni su, šta više, protivnici gerilskog ratovanja. To protivljenje iskazuje se i u jednoj od instrukcija za nacionalnu propagandu, koja je formulisana u vojnom i političkom vrhu ravnogorskog pokreta. U njoj se osporava djelotvornost gerilskog načina ratovanja. Njegova ograničenost dokazivana je relativno malim prostorima u zemlji *kao što je naša*. U njoj ne smiju gerilske akcije biti stalne *inače zemlji i narodu prete ničim neisplative posledice*.

U toj instrukciji se govori i o oružanom ustanku. Šema ustanka je uprošćena u opciji ravnogoraca. Kada se diže oružani ustanak u zemlji agrarnoj, industrijski nerazvijenoj, zemlji malih prostora? Jedino kada je blagovremen. A blagovremen je kada pozovu na taj ustanak Draža, izbjeglička vlada u Londonu i vodstvo četničkog pokreta. Samo u tom slučaju oružanom ustanku mogu prethoditi gerilske borbe. Kako su onda komunisti povelili ustanak u nevrijeme? Oni su pošli od svog internacionalističkog stanovišta - odgovor je u instrukciji. Komunisti su, štaviše, *na odsječenim teritorijama organizovali neku vrstu državne vlasti. Usljed toga su izgubili pravo da se više zovu partizani. U želji da tu vlast osiguraju za sebe i za budućnost oni su počeli da uništavaju svoje aktivne i potencijalne neprijatelje. A takav njihov rad doveo je do bratoubilačkog rata*.

Draža je drugačije govorio na suđenju ravnogorskom pokretu 1946. u Beogradu. Govorio je o moralu svojih trupa, a posebno o gerilskoj borbi partizana. *Partizani su uspjeli da stvore trupe čemu se ja nisam nadao i upotrebljavali ih u gerili veoma moćne a uz dobre manevre, kojima su izazvali znatne gubitke kod nas. Ti gubici prouzrokovali su naravno i slabo moralno osećanje kod četnika*.²⁶³

Partizani su, po svoj prilici, birali onaj oblik borbe koji je najmanje odgovarao njihovom protivniku. To je partizanski način ratovanja. Tako obznanjuje ustaški tisak za njihove borbe protiv okupacionih i kvasilinskih formacija na prostorima NDH. Partizanski način ratovanja nije odgovarao ni četnicima. To otkrivaju i njihovi leci u više navrata i u raznim područjima zemlje.

Četnička propaganda je osporavala oslobodilački i narodni karakter partizanima. *Titova partizanska vojska ni oslobodilačka, nije narodna, nije ni vojska*. Nazivala ih je *skupom komunističkih zločinaca*. Kod te vojske se terorom i stalnom pretijom smrću vlada četama. Ravnogorski pokret je ispočetka sebi davao gerilski karakter borbe, ali gerilsko ratovanje nije primjenjivao prema okupatoru. Partizanima, koji su vodili gerilski rat, izbjegavajući frontalne bor-

263 Dokumenta, 348-349.